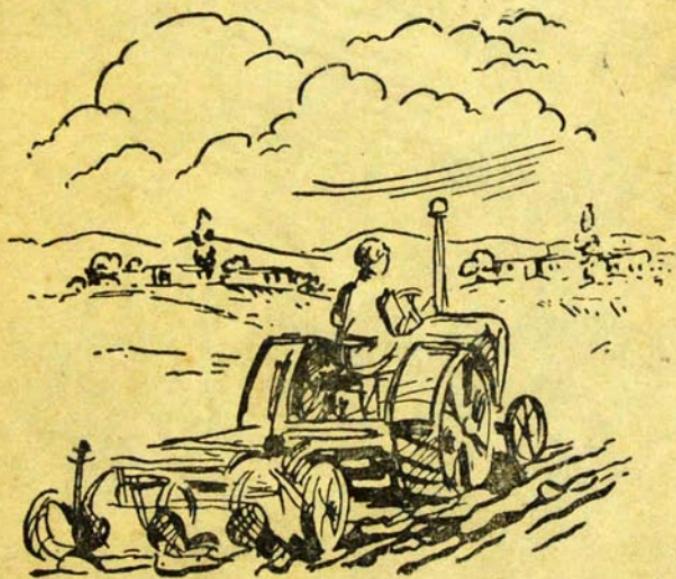

M I R Ç E L A L

IB Ø J

A Z E R N E S R
BƏDİI-ƏDƏVIYYAT ŞƏ'BƏSİ
B a k ь - 1 9 3 5

M I R Ç E L A L

894.362-3

m68

B O J

U 26-123759

М. Ф. Ахундов Академик
Азербайджан Республика
Народный комиссариат по

AZƏRNƏŞR
Bədii-Ədəbiyyat şə'bəsi
Bakı - 1935

NOVELLALAR

S A R A

Мәһәммәд-Хүсейн əhvalatъ eşitmişdi. Darvazadan girəndə gəzyндən od tekylyrdu. Xəkəndaz əlinə kecdi:

— Səni mənə çalıjanın atası tynbətyn dyşsyn!

Hirs kişini boqdu. Səzyny bitirə bilmədi. Kəlməbaş Saranın dizinə, başına, kyrəginə ilişirdijii zərbələrin taqqıltıßı ilə yrəgindən tikən cıqırda. O vurduqça, odun jaran kibi bir «hıqqıltı» səsi cıqırda:

— Ax... hıbb! mənim... hıbb!.. evimdə hı!.. hı!

Qonşu arvad, Giləxanıym xala əzyny Saranın ustynə atdı.

— Aj Məhəmməd-Хүсейn qardaş, nə qajırdıqındır? Bu çandır axı! Bədbaxt əldyrdyn ki! Bəsdir, sən allahın, bəsdir!

Bir xəkəndaz zərbəsi də Giləxanıymın dirsəginə doqundu. Arvad ulufdadıssa da, Saran əldən qoymadı.

Artıq Məhəmməd-Хүсейnin aqzı qajıtmışdır. O, hirsinin qalanınp Çəmilin ustynə tekəcəkdi.

Çəmil qısqırraq əzyny arvatlarınp ustynə atdı. Məhəmməd-Хүсейn ilanın başınp əzmək istəjirmiş kibi, bir əli ilə divara sejkəndi, obiri əli ilə Çəmilə bir xəkəndaz jarpışdırmaqa myvəffəq oldu.

Bu zərbəni vurarkən bədəninin aldxoq vəzijjəti, Məhəmməd-Хүсейnə, Kərbəla mejdanaxınp xatırlatdı. Vaqtı ilə aşura gynləri Şimr şəbehini mystəsna məharət və böyük «entuziazm» ilə ojnadxoq zamanlar o, zəhərlı qılcıç əlinə alaraq belə həmlə edər və həmişə Imam-Хүсейn rolunu ojnajan jazıp Molla-Taçınpın başınp daldan «kəsərdi».

Molla-Taqъ iki ildir ki өлмүшдүр. О киши haq dynjadadъr...

Bu xatirә bir an da olsa, Mәhәmmәd-Hysejni мәş-qul etdijindәn аcъып lap sojudу. Dәfәlәrlә icinә mal-әti qojuduqundan kirlenmiş vә qan lәkeli dәsmalыпь съqara-raq alnyнын төрни siidi. Birдәn bir sei jadъna dysmys kibi ajaqa qalqdy.

— Gilәxanът baçъ, dajanma! Şejlәri verin jer-bә-jeř elәsinlәr.

Mәsәlә ajdyn idи. Bu saat evin şejlәrinini gizlәtmek lazымdu.

— A qыз, Bilqejisә kөmөk elә!

— Sara, samavarъ ver, xalcanъ qatla!

Şejlәri tәlәm-tәlәsik divardan Gilәxanът gilә өtyrydylәr.

Mәhәmmәd-Hysejin Xorasan zijarәtindәn gәtirdiji aja haşijeli xalcanъ sәliqә ilә bykyb dәsmala baqladъ. Saranъын gәlinligindә hazyrланмış atlas jorqанъ, aq samavarъ, hamam boxcasынь, Mәhәmmәd-Hysejinin aşura gүny «goburnatdan» peşkәs aldyqъ vәzneli cuxanъ, (Şura hәkymәti gәlendәn sonra Mәhәmmәd-Hysejinin yrәgi аcыlmадь ki, bu cuxanъ әjnинә taqsын, bes adam icinә съqсын) vә sajir qijmetdәn aqъr şejlәri iki dәqiqәnin icindә jer-bә-jeř etdirilәr.

Ev, Mәhәmmәd-Hysejinin jeničә Irandan gәlendә әj-lәşdiji mәnzilә döndy. «Bir-hәsir, bir-Mәhәmmәdnәsir».

Sara geyzynyn jaşыпь silәrәk şejlәri daşyjыrdыса, Çәmil jenә dә hәjәtin kynçyndә jeničә jaپraqlanmış ar-mud aqaçына sөjkәnib icini cәkirdi.

Dynәnki kibi jadъndadъr: Molla Taqъ ilә bъyqъ хъ-nalъ, jekәburun, gejgez, uça vә beli donqa bir kиши gәl-misdi. Jaqъş da jaqъrдь. Anasъ әristәli sъyъq бishirmisdi. Soq sehbәt elәdilәr. Çәmilin anasъ jyk jerinin dalыnda uzyny dutaraq oturmuşdu. Kisiләre hәrdәn cavab verir-uzyny dutaraq oturmuşdu. Kisiләre hәrdәn cavab verir-di. Aqlajъrдь da.

— Ejbi joqdur, Çәmil dә mәnim oqlum. Onu sәndәn ajaýrmajaçyq ki, Çәmili bejytmék bizә xoşdur. O da mәnim oqlum.

Uzun kиши bu sezlәri dejәndә Çәmil anasънын dizi ystyndә uzanmış pişik balasъ kibi ojmajъrдь. Saranъы

geyzindәn aqan damla uşaqъ diksindirmişdi. O gyndәn sonra uzun kиши Çәmil gildә qaldы. Anasъ da ejrәdirdi ki:

— Ona aqa de, o sәnin atandыr!

Sәkkiz il өvvәl olan bu әhvalatъ Çәmil xatyrлаjыг-дьса da, jenә mytәessir olmajыrdь. Çәmili tә'sirlendirәn başqa bir şejdi.

Bir hәftә өvvәl byro, pionerlәrin evini gәzmәgi, ki-min neçә tәmiz, nizamlы jaşadъqыпь ejrәnmәgi qәrara almyşdь. Joqlamaq ucyn Çәmil gilә gәlәnlәr onun kitab-larъna, dәftәrlәrinә jazylarъna, jaşadъqъ evә, jataçaqъ-na baqmış, bә'zi şejlәr jazmışdylar. Tәmizlik ucyn gәz-diklәrinи demişlәrә dә, nә arvatlarъ; nә dә hamam içа-rәdarъqында odәnmәmiş naloqu qalan Mәhәmmәd-Hy-sejin inandыra bilmәmişdilәr. Mәhәmmәd-Hysejinә elә gәlirdi ki, «spektorlar» haradansa eşelәjib naloq kaqъ-zыпь tapmışlar, pioner-filan bәhanәdir. Hәkymәt dә uşaqlarъ gondәrib ki, onun var-joqunu siyahыja alsыnlar.

Mәhәmmәd-Hysejinin kyrkynә bit dyşmyşdy. O bu bәdbaxtlyqын başlyça sәbәbinи Çәmildә goryrdы. Evi hәkymәtә tanыdan Çәmildir. Joqsa kim nә bilir ki, han-mamсы Mәhәmmәd-Hysejinin jurdu haradadъr vә nәii var. Bytyn bunlara gөrә Mәhәmmәd-Hysejin tez evә qa-cыb şejlәri gizlәtmek fikrinә dyşmyşdy. Çәmili dyşyn-dyrәn bu idi.

— Doqrudandamъ ev şejlәrinі aparaçaqlar? Doqrudandamъ bu işlәr mәnim oqumaqъma gөrә olur?..

Bu gyn evlәri qары-姜ары gәzmisләr. Hәkymәt dejib ki, gәrәk oqumajan qalmasып. Sәrijjeni, Gilәxanъты, Zinәti, hәtta Meşәdi Gilәxanъты da jazmışlar. Jazanlarъыn icindә bir sacъ kәsik qыz da var imiş. Sәrijjә demisdir ki:

— Vaqt ikәn oqujun. Bir-iki ildәn sonra savadsъz-larъ şәhәrdәn съqaraçaqlar. Jadъnъzdadътмъ, bir vaqt sizin uşaqlarъ tәktәblәrә caqъranda qorqub vermәjirdi-niz. Axъrda dadъыпь bildiniz, indi өzyныz iyz jerdәn ka-qъz съqarabъ oqlunuzu bejyk tәktәblәrә gөndөrirsiniz. Baq' bu iş dә elә olaçaq. Hәkymәt, dәftәr verir, jaxsh myөllim verir, jer verir, kitab verir, hәftәde bir «tratъ»

(teatr), «qartinni» verir. Kim oqusa aparıbdyr. Kim getməsə ezy peşman olaçaqdır.

Sasъ kəsik qızыn sezləri Sərijjəj, Lejlaja xoş gəlmişdi, ançaq Maman arvad laq eləjirdi; məktəb tərəfə iki əlli boqma atıb aqzıny byzyrdı:

— Qadam onun dəftərinə də, qələminə də! Mən gedib matşqalarla, aksıxlara baş-başa verə bilmərəm, baçş! Gyndə də myəllimlər jambəzvəmdan bir cimdir gətysynlər ki, «tavarişlik»dir. Joq, a baçş, mən qələt elərəm!

Hələ dejirlər ki, Mamanın əri Haç Əbdyləli kişi bərk tapşırımsız ki, elə adamlar həjətə gələndə qarşın baqlajıb desinlər ki, «evdə adam joqdur».

Hər kəs onları, o şejtan dostlarınpn əməlinə ujsa, nə dynjasıb olar, nə axırəti... Sara bunları eşidir, gylurdy. Ona elə gəlirdi ki, bunlar ona ajid dejil; cynky onsuz da dərdi coqdur. Hec həkymət də elə adamlara bənd olmaz; cynky ev-eşik, uşaq, «dolanmaq» dərdi qoymaz ki, başına bir şej girsin. Bir də indi oqumaq Saranın nəjinə lazımdır? Vəqtbə kecmiş, gyny kecmiş... Kişiinin təhmətindən qurtarsa, Çəmiliniçə oqutsa, ona bəsdir.

Bu aqşam Sara paltar jumus, jorulmuşdu. Bejyckajniki kezdə qajnadıb janına qoymuş, rəngsiz cajdan tez-tez təkyb icir, janqıssınpn səndyrmək istəjirdi. Kişi nədənsə coq geçikdi. Çəmili də məktəbdə «vecərə» caqırmışdılar. Sara divardan Sərijjəni səslədi. O savad qursundan təzəcə qajıtmışdı.

— A qız, dərəxəram, təkəm; gel bir az bizdə otur!

Sərijjə bir işçi qızı idi. Şirnicijə ərə verilmişdi. Əri ilə inçiklikləri olduqından 3 həftə idi ki, səqməş, daha onun evinə qajıtməq istəməjirdi. O, indi əzynı sərbəst hiss edirdi. Bu gyn ikinçi gyn idi ki, savad qursuna davam edirdi. Qurs coq xoşuna gəlmışdi. Qajıdan kibi Saraja tə'rifləməgə başladı. O bojnunu tərlədən uzun və qara əryklərini əlinə alıb dəşynə saldı. Doqunmaqdən çıalanıb mərmərə dənmış aralıq divarın daşına dirsəklənərək bir az ehtiyatlı, lakin gylər yzlə Saraja anladırdı:

— A qız, jurdda qalan elə sənnən mən imişəm! Qursda arvad nə qədər... Əlinin arvadı, baldızb, Sejid-

hanım.... nədir, o iravanlıların həjətində olan arvad, nədir o?..

Saranı maraq gətyrdı:

— Neçə? Aj qız, nə təhər olur? Sac kəsməkdənmi danışlırlar? Nə dejirlər sizə? Cadralıq oqujurlarmış?

— Joq, aqzı... sənin sasında nə işi qalıb!.. Mən də sənin kibi bilirdim. Amma elə jaxş imiş ki! Sənəfdə oturan kibi myəllim gəldi. Aqzı, bizə salam da verdi ej! Adlarımyz saqırdı. Hərəmizə kitab, dəftər pajladı, ozy də dedi ki, iki ajda lap su kibi ojrədəcəjam.

Bu halda darvazanın bir tajı əzynə məxsus bir şaqqlıtb ilə acıldı. Gələn şimir Məhəmməd-Hysejn idi.

Sara:

— Vaxsei, çiğerin jansınp! Kişi bilər—dejə evə təpildi.

Bərk isti idi. Jahnz kəlgələr uzanıb hər jeri ortdykdən sonra bir az nəfəs almaq olurdu. Acsıqlıq və su qıraqıb olduqandan körpünyən yстыndə kylək vardı. Qonşu arvadlar buraja toplanıb, qıjbət qıtry, gəlib-gedəni gəzdən itənə qədər syzır, «təhlil» edirdilər. Məktəb həjəti uşaqlarla dolmuşdu. Qız, oqlan, biri-birinə qarşıtmışdı. Çəmil anası ilə mydir. Otaqınpn pilləkanlaşında dajanmışdı. Sara, ilk dəfə idi ki, oqlu ilə mydirin janına gəlirdi. O bu şənligə jabançılıdı. Oqlunun bu jeni həjat ulduzlarla arasında olduquna sevinirdi.

Qarşı acıldı. Boz qastjum və aq kəjnək gejiniş bir çavan oqlan onlarısa qısqırdı:

— Bujurun!

Mydir, Sara və Çəmilə jer göstərdi. Oturduqdan sonra onları kefini soruşdu. Çəmil utandıqından cavab verə bilməjir, jahnz gylımsəjirdi. Sara isə mydirin iltifatından razı idi. Coq şkyrlər edir, Çəmilə olan hyrmətlər yzrə xəcalət cəkdijini və bu jaxşılıqların əvəzinini verməgə imkan aqtardıqınpn bildirirdi.

Mydir—janlırsınpn,—dedi:—Mən Çəmilə hec bir jaxşılıq etməmişəm. Çəmil burada gordiyiniz jyzlərcə uşaqlarınpn biri kibi Sura həkymətinin, sura məktəbinin oqlu, jeni nəslimizin bir nəfəridir. Doqrudur, siz Çəmi-

lin anasъsъnъz, ançaq Çemilin daha böyük bir anasъ var. O da Şura hékymətidir. Məktəb əz analъqъnъ edir. Lakin bunu bitirməgə coq var...

Saraja elə gəldi ki, mydir ona məktəbin əhəmijjətini başa salmaq, ajylmaq istəjir. Jəqin dedi, mydir elə bilir ki, mən də oqlunu məktəbə buraqmajan analardanam. Az qaldı ki, qursda oquduquna dajır kaçırın mydirə gəstərib desin ki: «Başyimdakъ cadreja baqma. Mən elmin qədrini bilən olmasam, Çəmilin uçundan simir Məhəmməd-Hysejn kimilərinin vərəmini udmazdırm...»

Mydir, ehtimal, Saranъ anladъqъ усун өsl мәтләвә kecdi;

— Sizə zəhmət verməkdən məqsədim bir məsələni
danışmaqdır. Pansion məktəblərinə bizdən adam istə-
jirlər. Secdik. Jaxşır bilən və joqşul uşaqlardan 6 nəfər
ajyrdıq. Biri də sənin oqlun Çəmildir. Bu 6 nəfər gələn
ildən həkymət xərçi ilə oqujaçaq, ijjəçək, icəçək, gejə-
çək. Hər şejləri həkymətdən olaçaq. Əzləri də sənət ej-
rənəçəklər. Myhəndis olaçaqlar. Ançaq eşitdişimə görə
sizin joldaşınız, Çəmili coq inçidir. Hətta basıb dej-
myşdýr də. Odur ki, mən belə məsləhət gəryəm: Çəmil
bu ildənçə texniqumun pansionuna kecsin. Hər şej ve-
rirlər. Jaxşır da joldaşlar var. Mən əzym ona nəzarət
edəcəgəm. Siz də hər gyn onunla gəryşə bilərsiniz. Siz
buna nə dejirsiniz, razıbsınız?

Sara соq razыъп etdi, ve belə olursa, Çəmilin dahan tez ya iaxsъ oqıiacادъп bildirdi.

O gyndən sonra Cəmil pansionun əhdəsinə kecdi.

Sərijjə qaca-qaca ovçunun icində nə isə gətirirdi. Əvvəlçə Saraja göstərəcəkdir. Acanda qəzət olduqunu gerdylər. Saranın gəzy qəzətin ortasındakı şəkillərə sətasdı; diqqətlə bəqanda, hamşırınpı tənəddüy.

— Budur ha! sənsən. Nə aqsıq dyşmysən, a baxtevar! Na yaqt cəkdirdin, aqız?

Arvatlar komalaşdylar. Hamy barmaqы ile gөstөrib demek istejirdi:

— Bu da Sejidханъмдър.

— Sitarə lap matışgə səjaqədər.

— Арсыз гөр нә дә бақыр!

— Сәкіл, гөрек, ақыз, қыраңдақъ кимдір... Zejnəb ханьта оқсајыр.

Zejnəb xanym bu ittihamı qəbul etməjərək tez sahibinə qajtardı.

— Öqşasın çanuva! Mənim elə jerlərdə nə itim azab?

— Dajan gørym, əşı!

Savad qursuna davam eden qadınlaryň şekli ilə hər kəs maraqlanırdı. Lakin Sejidxanım ətrafı joqladıqdan sonra javaşçadaqı tapşırırlı ki: «kişilər bilməsin, jaxşy dejil». Ançaq o bilmir ki, şimir Məhəmməd-Hyseini Surah hekymetinin jıqylıması xəbərini aqtardıqda qəzətdə şəkillər gəzynə sataşmışdı. Hətta bir zəmanəjə typurmysdy də.

Arvatlar qəzeti o qədər dərtşədərbəyler ki, bir qu-laçqı çərgyldə. Hamıbz hejfsiləndi. Sərijjə dinnədi. Sarayı çərgyənən jeri jarpışdırmaq üçün xamıbz ədaləncə uşaqları gəndərdi.

O, Məcidin diqqətini çəlb etmişdi. Hamydan əvvəl gəlir, hamydan tez gedirdi. Hər zaman dal sırvada otururdu. Tənəffyslərdə belə bə'zən başınyıq kitabdan qaldırmaçıjr, dinməjir, danışmaçıjr, sual verməjir, lakin maraqla dinləjirdi. Sual verildikdə isə pul kimi qızarır, utanır, alcaq, cətin eşidilə biləcək səs və qırvıq çymlərlə, lakin doğru cavab verirdi.

Bu isə Məcidə kifajətdir. O belə bir mətbəx qadınları
nın birdən-birə Sərijjə kibi aqitvləsə bilməjəcəgini bi-
lliirdi.

Sara Məhəmməd-Hysejndən gizli, Sərijjənin kəməgilə savad qursuna myntəzəm davam edir. Onun indi Çəmil tərəfindən hec bir intizarıb joqdur. Bir qorqusu varsa, o da Məhəmməd-Hysejndən və onun qurs məsələsini eşidəçəgindəndir. Buna görə də Sara qursdan tez qayıtməqə məcbur olur. O Çəmilin getməsindən, ərinin işdən geç gəlməsindən istifadə edərək dərsinə davam edir. Ərinə və ja başqa soruşanlara «evdə tək otura bilmədiyimdən aqsamlar bacıbəyliq gilə gedirəm» dejirdi.

Məhəmməd-Hysejinin isə son zamanlarda başlıca dərəcəyə idi. Cəmilin hökumət pansionuna kecməsi my-

nasəbətiə əz adıny «dəftərə dysməsindən» ehtijatlaşdır. Obiri tərəfdən hamamın bərəkəti qacışdı. Odunun, sujun pulunu cıqartmajırdı. Beləcə «caxx-fələkin» tərsinə devran etməsindən kədərlənən Məhəmməd-Hysejn məscidə gedir. Ibadətlə məşqul olur, bir ləhzə də olsa, mə'nəvi aləmə qarşıyb ələmlərinini unutmaq istəjirdi. Lakin burada da o qyssədən, aqrıdan başqa bir şej ala bilməjir. Məscidə gələnlərin sajı olduqça azalmışdır. Nə inki kehnə tə'zijə busatı joqdur, hətta məscidin həjətində, allahın evində oturan, adıny myselman qoymuş bojnu joqunlar da tə'zijəgələməjir:

— Jorqun, iş adamıyb, nə məscid bazlıqdır? — dejirlər. Jaxşır myselmanlarıbın bə'zisi də «vilajətə» getmək tədaryky geryrdylər. Tam 7 ildir ki, şejx mənbərdə jaqlı dil ilə dua edir. Şəhərin bytyn me'minləri hər gyn Imam-Hysejn myhəbbətiə amin dejir, allaha jalvarı, pejəməbərə dəxil dysyr, həzrət Abbasa and verirdilər. Ancaq bolşeviklərə tə'sir etməjir ki, etməjir.

Iki yc ildir ki, gah dejirlər, budur, ingilislər gəldi, firəng qalqıd, japon tərpəndi.

Buna gərə də Məhəmməd-Hysejin səhər tezdən syftə eləməmiş, çibindən bir abbası cıqarış bir rus, bir tyrk qəzeti alırdı. Məsciddə namazdan sonra, jaxud qış gecələrində qəzeti qonşudakı hacasaqqal erməniyə avaz ilə oqutdur, «rəfiqlərin işi fırıldır!» — dejə fərəhənlənərdi.

Qəzeti bykyb çibinə qojudan sonra dynja miqjasında danışardı. Hərcənd savadı joq idi, əzyny dynjanın ən böyük «diplomat»larıdan hesab edirdi. Ona elə gəlirdi ki, dynjanın işlərini ovçunun içi kibi bilir. Jolda musiqi calan və «məşq» eləjən usaqlar, qırmızı qalsıtuqlu pionerləri gərdykçə, uzun buqların şəqqallajaraq eksyrər və yrəgində dejərdi:

— Aj şeitən əməlinə ujan jazlıqlar, һicarələr! Sizin də emrynyzə beş gyn galıb. Sabah «qocum» ingilis bu jandan cıqanda, firəng «əjribilanlar» ilə təpənizə od jaqdıranda, sican desiginə təpiləçəksiniz. Hə... Bunlardan xəbəriniz joqdur. Bəs, budur, dynjanın gəlib kecəcəji mənim cibimdə.

Usaqlar isə onu uzaqdan gərən kibi «Şimir Məhəmməd-Hysejn» dejə huja basırdılar. Məhəmməd-Hysejn

iki dəfə Məşədə, bir dəfə Kərbəla zıjarətinə getdi ki, şimirligi ystyndən getyrylyb Məşədi Hysejn dejilsin, başa gəlmədi. Uşaqlar bir janda dursun, 5 manat verib Riza şahı dua etdirəndə axund onu Məşədi-Aqa-Məhəmməd Hysejn adlandırdı. Elə ki, mənbərdən jerə dysyrdı:

— Hə... şimir Məhəmməd-Hysejn hara getdi? — dejirdi.

Bunlara gərə idi ki, şimir Məhəmməd-Hysejn Sara ilə coq əlləşə bilməjir, onun gyndyzlər və ja aqsamlar harada olmasa ilə maraqlanmajırdı.

Sara isə ara-sıra qadınlara qulubuna gedir, nitqlər eşidir, jeni adamlar gəryr, jeni şejlər ejrənirdi. Sara indi artıq azad jaşamaq istəjənlərin məqsədlərinə nail olduqlarına inanmağa başlamışdır.

O, qursa davam etdikdən sonra acılaşdır. Indi Məçidin suallarına əsərətlə və dyzgyn cavab verirdi. Ginyndən iləriləjirdi. Hər jeni hərfi bildikçə, bir qələ zəbt etdiginə inanır, bytyn əlisbanı qurtarmaqə tələsijirdi. Sənəfa girən kibi cadranı jerinə qojur, başı acıq dərsə qulaq asırdı. O həmişə Sərijjə ilə otururdu. Sərijjənin də Saraja coq kəməkligi dejirdi.

Bir gyn Sara dərsdən qaçıbırdı. Məhəmməd-Hysejn onu gərdi. Kitablarınp və dərsdən gəldijini gizlətmək istədisə, mymkyn olmadı. Məhəmməd-Hysejn dərhal onun ystyndən alıb. Cirməkli qolların aca-acə mə'nalı və javaş addımı ilə iləri jeridi.

— Hardan gəlirsən?

Sara dinmədi, kitabları pəncərəjə qoju. Cadrasınp acıb.

— Sənə dejirəm harda idin?

Sara bilirdi ki, Məhəmməd-Hysejn işi duymuşdur. Əl cəkməjəçəkdir. Indi qədər etdiji kibi jumşaqlıq və itatət gəstərsə, qol-qanadı qırılaçaqdır. Haraj salıb dost dysməni buraja yoxmaqın da mə'nası joqdur. O, Məhəmməd-Hysejn ilə qarşılıqda durmaqə hazırlı idi. Ona gərə də əsərətlə cavab verdi.

— Dərsdən gəlirəm!

Bu cavab Məhəmməd-Hysejnə bir gyllə kibi dəjdi. O siqəsindən savaj dərt arvad jola salmışdır. Hec birindən belə rədd cavab germəmişdi. İstiot dadmamışdır. Bajag-

dan o gyman edirdi ki, Sara həja edərək dinməjəçəkdir. Təpiklər və jumruqlar altında «qələt eləmişəm» deyəcəkdir və jalvaraçaqdır. «Dərsdən gəlirəm!» Bu çayab Məhəmməd-Hysejnə mə'lum olmajan şejdən xəbər verirdi. Ona gərə də kişinin dizləri ditrədi, və dodaqъ əsdi. Bir az duruqdu. Sonra Saranın ystynə çumuldu, Sara ezyunu pənçərədən həjətə atdı. Lakin qacmadı. Lapat-qapıya sərpə əlinə kecdi.

Sara Məhəmməd Hysejinin gəzynində bəyidy, həmişə onun əlinə baqan, kətəgində əzilən qadın dejil, quduz arslana bənzəjirdi. Pənçərədən atylarkan sallanan ərykləri və qət'i hərəkəti, gənc qadındakı illərcə toplanıb qalan, sıbzıltalarla paslanan, lakin parlamaqa qadır olan enerzi və baçarıcıqın bir qəfqılcıxtır idi. Qəfqılcı Məhəmməd-Hysejinin gəzynə dəjməklə qalmadı. Həm də ryutubətli kycələri alcaq damış, həjəti və ətrafı da əşyalandırdı. Əşyodan qamaşan gəzlər bərələ qaldı. Məhəmməd-Hysejnə elə gəlirdi ki, evin damında, dirəklərdə, kynçlərdə, kərpiclər arasında, səqfdə gizlənmiş, balalayış jarasalar əşyqa dəzməjib qajnaşır, icub-qasıx, əzərini qaranlıqlara cırpırlar. Durmaq vaqtı dejildi:

—Kərəjin qızı... Bəs belə?!

O qolu ilə başınp qorujaraq «əşqiya, şəbihi» kibi soqludu. Məhəmməd-Hysejinin dirsəginə cırpılan aqası, quruduna vurulmuş balta kibi səsləndi. Onlar dutuşdular. Məhəmməd-Hysejn Saranı jerə cırpmaq və sonra bogmaq fikrində idi. Məhəmməd-Hysejn ilk həmlədə yc ildən bəri dərd, qışsə, qızdırma azar, kasadlıq ilə çapınpn əridijini hiss etdi. Sara onun xürtlaqından jarpışsb başınp gerijə əjdı və jerə vurmaq istədi. Əzyny bu qədər jingyl və əsir gərən Məhəmməd-Hysejn əvvəl içindən bir təəssyfləndi. Imam Hysejni dəfələrlə qətlə jetirdijini xatırlajaraq əzyндə daha şimirlilikdən bir əsər qalmadıqına inandı. Saranın sacınp cəngələjərək vəhşiçəsinə joldu. Sara buraqmadı. Arqası jerə dəjəndə Məhəmməd-Hysejn coq jemiş ajy kibi zəqqıldadı və qızqırdı. Qonşular coqdan təkylmışdylər. Saranı evə apardılar. Su verdilər. Həjəçandan və ja əsəbilikdənmi o aqlajırdı. Məhəmməd-Hysejn isə həjətdə teşyjə-teşyjə mejdan oqu-jurdı:

— Qoja idilər, gərə idin səni parca-parca eləjirdim ja joq?..

Iki il sonra həyat Saranı, Sara da həyatı tamam dəyişdi. O əməlli-başlıça savadlandı, katiblik qursuna girdi. Xalq məhkəməsində bir il xidmət etdi. İləri cəkildi. Məhkəmədə içləscə oldu. Çəmil isə kənt-təsərryfat texniqumunun son qursuna kecirdi. Sara jaqın kecmişdə olsa, şimir Məhəmməd-Hysejn ilə kecirdi, daha doqrusu, itirdiji gynləri tamam unutmuşdu. O iləri gedir, qarşıya baqır, jiksəlirdi. Çinajətlərin ystynə acmaq myttəhimin jalayınp dutmaq, məhkəməjə bəlli olmajan bir sırt məsələləri tapmaqla Sara, xysusən qadın azadlıqçı cəlladalarına amansız idi. Məhkəmə sədri Babajev Saranın xatırını istəjir, onunla hesablaşırırdı...

Bakı, 1933.

M I R Z Ə

Iki Mirzə Şəfi var. Birisi—bildijiniz məşhur Mirzə Şəfi, ikinçisi—mənim məşhur etmək istədiyim Mirzə Şəfidir.

— Ədə, sənə demirəm başınp dik dut? Qodux kibi nə qas-qabaqınp sallamışsan, dərsi sejle!

Mirzə ıbu kicik coçuqu diri-diri jemək istəjirdi. Turşumış xamışra oqşajan qırışsq uzy cıqundur kibi qızarmışdır:

— Allah, balam, ja sizi əldyrsyn, ja məni, jaqam qurtarsın! Əziz emyr-gynymyzy puc elədiniz. Ananız sizi doqunça, bir daş doqajıb! Kyl o millətin əşyana ki, gələcəjini sizdən asyldıb!

Əllərini şalvarınp əşyinə qojaraq sınpılda gəzə-gəzə quduz kibi hajqırıb yrəgini boşaldırdı. Sallaxxana ətəyə kibi dodaqınp sallamışdır. Papiroş tıstısyndan salıb samana dənən bəqların aqzına dolurdu. Cəkməsinin aqarmış burnu əjilmiş və uzun şalvarı jer sypypyrdı. Boqazlıcq tazlı xyltassı kibi laxlamış, qalstuqu hərtərəfə hərlənirdi. Gyn istisindən qızarılıq qavıq qojan kəl bojnu inçəlmışdı. O boqazınp arxaraq davam etdi:

— Sizdə gynah joqdur, gynah sizi mal dalından jıqqıb məktəbə gətirəndədir. Naxırcı hara—məktəb hara. Sizə iaraşıb tevlə kyrəmək, mal jemləmək... Adamın gərək zatında bir şej olsun, zor ilə iş olmaz. Atalar jerində dejib: «gədə başlıdan bəj olmaz, dana başlıdan inək». Gorun catlaşın, Sə'di!

«Pərtəvi-nikan nəgirəd hər ki bynjadəş bədəst,
Tərbijət na əhləra cyn girdəkan bər gynbədəst...»

Mirzə Şəfi burada yzyny turşutdu. Kehnə arvadınp lə'nət oquduqu və qızdəqə dəqiqələr jadına dyşdy. O əl-qolunu elçərək ifadəsini şiddətləndirirdi.

— Dəjyrsən—olmur, —dejmyrsən—olmur... Eh!.. Allah kəssin belə cərəji ki, biz dərdlənirik. Gen dynjada başımyza sənət qəhət oldu. Xarabada yrəjimiz vərəm baqladıb.

Bu, birinci dəfə dejildi. Sıralarda oturan sakit, top kibi saqlam kənd coçuqların myəlliimlərinin xasijjətinə alışmışdılar. Ona gərə də coq zaman ehmallı gəlib, ehmallıça gedərdilər. Myəlliimin qabaqınp dinməzdilər. Bə'zilərinin atası demişdi: «oqlul, ətin mollanınpı, sümijyn mənəm». Ançaq Mirzə Şəfini pərt eləjən, evqatınpa soqan doqrajan, daha doqrusu, onun icgicilik, usaq dejmək, səhlənkarlıq kibi «xırda-myrda» işlərini sysəkijə qojan qomsomollar onun çanınp boqazınp jıqmışdılar. Ən nihaҗət divar qəzetində buraqlan qariqaturada Mirzənin xırtlaqınp qədər saxıb boqasına girdiji və aqzından isə ajə təkyldiyi gəstərilirdi.

Gecədir. Alcaçıq daqınp arasında jerləşən Səjydly kəndi tozlu kycələri, qazma damları cardaqlar altında jemdən dojaraq qasınpımaqa və jalaşmaqa başlajan malqarası ilə ujujur kibi idi. Bu—adi gecələrə bənzəməjirdi. Nə rajona məhsul aparan və ja mal gətirən arabalarınp, nə şəhərdən qayıdkən geçikmiş adamlarınp şirin söhbət və salamlışmaları, nə meşə qaraulunun fit səsi eşidilir. Jalrız uzaq daqların arqasınpa, sudan cimib cıqan aj qır-qırmızı qızaran mis kyrəsi kibi gerynyrdı.

Ətədə-bəridə ışlıdaian lampaların ənyindən uzuntuman kənd qadınlarınpa ətyb-kecmələri, evlərdə aqşam jeməginə tədaryk geryldiyyny anladırdı. At-araba, ko-tan səsləri kəsilmişdi. Jaqındakı dərə sularınpa qurul-dajan qurbaqların səsinə bə'zən kəpəklər hyryşyrdı.

Mirzə-Şəfi aqzındakı tikənin jekəligindən nəfəs ala bilməjirdi. Dirsəgini qaldırraraq böyryndəki aq və uzy tikmeli balıncı sejkəndi, udqundu. Gəç ilə suvanımsı bəzəkli evin sankı dirəkləri də syfrəjə tamahsylanırdı. Pərizad-xala eşikdə mal-qaraja baş cəkir, gahdan bir pen-

çərədən icəri baqyrdb. Bişirdiji xərəgin sırin jejilməsin-dən inandı ki, o hər şejdə naş olsa da əl-suju verməklə as bişirməkdə ustadır. «Nazbarb» dejil ki, jenijetmələr syzsyn, Pərizad-xala başçarmasın!

— Bu baqal Mirzə-Şəfinin, 12 ildən bəri kəndin ely-synə-dirisinə jiğə duran, uşaqlar təmizləndirən Mir-zənin saqlıqına!

Qonaqlar dəjysdyrdylər:

— Saq ol, Mirzə-Şəfi, jaşa! Mirzə, sən mənə də dərs vermisən, qadan albəm!

— Əpyrəm səni! Dərdimiz, dediim adamların yrə-jinə!

— Saq ol, Mirzə-Şəfi! Dynja durduqca...

Ejni zamanda hər aqyzdan eşidilən səzlərə jəkun vuran Mirzə, bəqlərlə tumarlaşa-tumarlaşa cavab verirdi:

— Qardaşlarım, saq olaq, var olaq, jejək, icək, byl-byl olaq, qəfəsdə olmaqaq... Qəfəs coq kepək oqlu şejdir...

Ikinçi baqallar ləba-ləb dolu idi. Səz Mirzənindir. Bir parca soqan cəjnəjərək Mirzə, dəvə kibi dizi ystə oturdu. Onun bədəni buqlanıb, aqzından tysty cəqərdə. Qonaqlar dinləjirdilər. Mirzə bir az tarixdən gətirdi:

— Bu gyn buraja jıçylanlar kəndin baş-bilənləridir. Aqalar, əminəm ki, aramızda gynortadan sonra kişi olan-lar joqdur. Haç-Aqa kişi, Məşəqurban, Çahan bəj, Mə-həmməd koxa... Bizlər elə evvəldən də, şykyr allaha, korluq cəkməmişik. Səz-bir-əl bir olandan sonra jenə də cəkmərik. Mən Irandan gələndə...—Mirzə burada Haç-Aqakisijsa işarə ilə təbəssym etdi və dedi:—Mən Irandan bir abə, bir qəba ilə gəlmışdım. Allahın devlətindən sizi kibi kişilər sajəsində gyzəran sahəbbə olduq. Burada da sezym joq. Bir necə kəlmə gəldi-gedərdən danışmaq istəjirəm. Məni bir bu kənd joq, hamı tanrıyb. Neçə dərs verirəm, neçə uşaqlar başa salıram, neçə xejrə-şərə qarşışıram, bunda da sezym joq. Gələk mətləbə ystynə. Ispalqom mənim ilə bəd başlajb. Uc-dərt nəfər qomsomol oqujur. Sizə də bəllidir ki, onlarıb əxlaqb! Dolaşmamış adam qojmamışlar. Hərəsi bir zinanın çəvhəridir.

Haç-Aqakisi jerindən dilləndi:

— Lyt-Kərimin oğlu, Abdal-Balaxanlımın nəvəsi.
— Aj allah onlarb borçuna cıqıxn.

Mirzə davam etdi:

— O gyn, divar qəzətəsində məni bihyrmət ediblər. Cəqəb qovalamışam. Ispalqom və ozək katibi o jandan donquldana-donquldana gəliblər ki, sənin ixtiyarın joqdur. Qanun belə gəldi, şəxsi tənqid elə getdi... Mən on elə ispalqomlar, katibləri otararam. Doqrudur, indi elə adamların işi xoddur, amma mənə də Çyggly-Mirzə de-jərlər. Şəxsi tənqid hər kəsə olsa da, myəllimə xylaf işdir. Myəllimin ki, əzrajl zələmi uşaqları gəzyндə olmadı, gətyr işçəqdər. Myəllimin çılovunu tələbə əlinə verə-və-rə bu gynə qojdular. Indi uşaq ata-ananın sezynə də qu-laq astajyər.

Hamı birdən:

— Aj tovba! atanı adam jerinə qojan kimdir! Ət bala sərcə kibi dynən tykyny dəjişən səqərcəyələr bu gyn qomsomol olub myəllimə dolaşlırlar.

Mirzə bir az da yrəkləndi.

— Mən necə dəfə onlarıb bərəsində «jerinə» jazmışam. Ançaq jazıqımlı gəlir, bərkə salıram. Mən bilirəm nə edərəm. Qomsomolsan, get qomsomolluquna, məktəbə nə təəlyyq var? Məni buraja qomsomol qoymajb ki, o da işimə qarşışa! Qoj aq saqqallar desinlər mənim bərəmdə. Mən icdim sənə nə, icmədim sənə nə? Qaldıb ki, uşaq dejmək məsələsi, caqrılmış bojatıbdıb ki, xam əkyzy ko-tana qoşanda nə qədər soncqulujur. Başınpbos buraq-san əjrətməkmi olar? Gərək dejəsən, qulaqınp cəkəsən. Bırdañ-birə adam usta olmaz. Mənim əzymy necə dəfə falaqqai salıbbalar. Joqsa mən elm sahibi ola bilərdimmi? Mən kəndin myəllimi dejiləm, atasıjam.

Çahan bəj qara saxıg ilə dolu staqanı jerə qojuş Mirzənin sezyni kəsdi:

— Dyzdyr, Mirzə-Şəfi başımyzın jejəsidir. Onsuz bir gynymyz olmasın!

Mirzə bir az da yrəkləndi və burada eż fəaliyyətin-dən necə «qələm» xərçə verməgi lazımlı bildi:

— Өзгө көнтлөрдө qulublar асъблар. Cadrasынъ at-majan qыз qalmadь. Шеріт өлдөн gedir. Абыр-хәjanъ saq-lamaq усун төн buranъ bir təhər jola vermişəm. Bunu deməkdən məqsədim—saq olsun o kişilər ki, Mirzəni usaq-muşaqa satmazlar, və Mirzə də onlarын jolunda çan qoşub və qojaçaq. Saq olsun namuslu kişilər, qədir bilən simalar!

Baqallar boşaldы. Uça boj şisələr aqardы. Syfrə bəndakъларын bojnu bykyldy. Mirzə-Şəfi qırtıbz və xumaranan gəzlərini gah bir asъb jumur, əly jerində quran oqujurmuş kibi iləri-geri iyrqalanыр, jaralы səsi ilə oqujurdu.

«Gezyn qurbanjəm, saqii...»

Bu əhvalatdan bir aj sonra Mirzə-Şəfi ilə məarif mydirinin arasında belə bir danışq oldu:

— Məni Sejydly kəndindən gətyurmysynyz?
— Bəli!
— Bəs haraja tə'jin edirsiniz?
— Evinizə.
— Aħħ mən on iki ildir myəlliməm, işləjirəm.
— Odur ki, Sizə dinçəlmək lazımdır. Bəsinizdir, coq işləmisiniz.
— Ajrı təktəbə qoja bilməzsınız?
— Joq!

Bu cavab Mirzə-Şəfijə bir zaman Kərbəla mejdannyanda verilmişdi. O, İmam-Husejn şəbihi olanda zalımlı Şimrdən bir icim su ala bilmədi: «Joq ki, joq».

Mirzə duruqdu. Jerində donub qaldы. Məarif şe'bəsinə myxtəlif iş yecyn dəstə-dəstə myəllim, tələbələr girib cıqırdы. Həmçün, divarыn dibində kətyk kibi dajanan, hərəkət etməjən Mirzə-Şəfinin uzynə baqъb etyrdy. Mirzənin sifəti qızarmışdı. Uzynun qırgışqlarы dərinləşmişdi. Kirpikləri təkylımsız və cuxura dyşmysız gəzləri munçuq kibi ışıldajırdы.

QARTOSQA MƏSƏLƏSI

Pansijonda ikən bir mydirimiz vardы. «Qartosqa jev-ropejsqi xərəkdir, qartosqa qərbililərin jumurtasıbdы» de-jərdi. O, bizi «avropalılaşdırmaq» yecyn «azijatsqi» xə-rəkləri qədəqən etmişdi. Coqlu qartosqa jedirdərdi. Biz də alışdıq. Evə dənəndə qartoşqanъ kylə basdırıgyr, «kəbab» ejləjib jejərdik. Sonrakъ evimizin buxarъsъ joq idı. Demək, qartosqa basdırmaqa kyl də joq idı. Anamъn əlaçъ kəsilib qazanda qajnadardы. Mən səhər tezdən qal-qыr, qujrıq jaqъnda qyzardıram. Jaqъ çanъna həpdurulmuş, jumuşalmış qartoşqanъ jedikçə, ləzzət verir. Adamъ bir kasa jaq kibi dutur, dojdurur, qızlışdırırg. Odur ki, Çirdəxan kəndi qomsomol əzəgində qartosqa məsə-ləsinin bu qədər qızqыn myzakərə olunmasına təəccüb etməjin.

Qartosqa jeməli, ləzzətli olmasaيد, qomsomolcular məsələjə hərarətlə janaşmaz, və hamı tərləməzdi. Proto-qolu hələ kehnə əlifba ilə tər-təmiz jazan əməli katibin burnundan tər damlalarы munçuq kibi sallanmaz, dəftəri ıslatmazdı. Cıqışlarıñ zərbindən 10-luq lampa dəfələrlə sənməzdi. Lampa sənən kibi əməli katib qarandaş qula-qınya kecirib «toxta, toxta» dejə natığı kəsir, kibrit aq-tarırdы.

Məsələ əzək hejətində bisirildikdən sonra, neçə ki, lazımdır, gətyr-qoj edildikdən sonra ymumi içlasa gəti-rilmişdi.

Həkymətin inqilabi qanunculuq haqqındaqı 19 avqust tarıxlı qərarından 2 aj sonra idı. Bu qərar bytyn mymaniətlərə, sojuqlara, istilərə, dəmir joldakъ bas-ha-

-basa, daxili-xariçî dəftərlərə, məhud ertyly masalara baqmajaraq daqlarla, dərələri aşsb, «səba jeli» kibi əzyny Cirdəxan kəndinə jetirmişdi.

Sybəsiz ki, bu məhkəmlikdə şej divara dəjib qıvılmajaçaq, jaxud geri qajıdbəb baq-baqcada cəpərlər arasına təkylyb daqılmajaçaqdır. Bil'əkis, divarlara, qapylara dəjdikçə, səsindən diksinən, əzyny itirən, bəjylan, hətta bəjylaraq ajılmajanlar da oldu.

Kənddə beşyik hərəkət əmələ gəldi. Məhkəmə, proquror, şura sədri biri-birinə dəjdi. Qərarda eż adıñы oqujanlarыn dizləri qurudu, bədəni ditrədi, dodaqъ əsdi, gezy bərəldi, başы giçəlləndi.

Qocu-Sarınnyň məhkəməsi ibret dərsi oldu. Hamъ bili ki, bu jazyla—pozu joqdur. Bu qara, o qaralara bənzəməz.

Əzək katibi Mehdiqulu, bu qıjamətdən eż hesabıñы aparmaja bilməzdi. Rajon qomitasından də soruşturma «nə iş gərmyssynyz?» qomsomolcular da katibi tərpədirdi: «Belə olmaz axı, işləmək lazımdır, sabah nə çavab verəcəksən?»

Mehdiqulu aqyr taxtalı bir oqlandır, «hələm-hələm» canına isti kecməzdi. Ona gərə də, demək olar ki, əzək uzun myddətli «otpusqa» cıqmaşdı. Aqtiv yzvyləri 3 aidan 3 aja yzvlyk haqqalarыnъ verib gedirdilər. Tam arxaçınlıq idi. «İməcilijə qoşulmaq, qəzet cıqarmaq lazımdır. Əkinə kəmək edin!»

Katib rajondan, kənddən eşitdi ki bu tələblərə «baş ystə», «100 fajız» çavabsı verərdi. Daldaja gələndə isə, əziz dostu, arassı saz olduğu əməli katibin dediklərini xatırlardı: (Əməli katib qomsomolcu olmasa da, jaxş xətti vardı. Tez-tez jazdıcısın yecunu, nədənsə Mehdiqulu onu katib saqlamışdı:—Sən jaxş işlə, məzbətələri, atnoşenniləri, bir bilet sənə daş-baş edərik. Əzymyzynkysən demişdi). Mehdiqulu əməli katibin sözlerini unuda bilməjirdi. O, hər zaman dejirdi:

— İşin qurtarbb. It łyırər karvan kecər! Əlini aqdan qaraja vursan, atanıñ oqlu dejilsən. Nə olub məgər, gyn-də, jyzy jyz məsələ cıqardaçaq. Elə qomsomol da gərək qoşula? «Qonse qonsov» qomsomol da bir sijsasi təşkilat-

dər ja joq? Bu zəhirmar bojunduruq əkyzy olmadı ki, hər jərə qoşasan?

— Mənə də Elat oqlu Mehdiqulu dejərlər. Bələlijimə baqma, bir də gerdyn, činim vurdı başıma, məsələni qoj-dum hej'ətdə, mən ispalqom zad tanlımram. Bir kək vı-qovor jarpşdýraram, belinə. O bitərəf, mən qomsomol, ha cabalasın, mənə nə ejləjəcək?...

Bu dəfə elə olmadı, Mehdiqulu içtimai əmlakıñ my-hafəzəsindən jarpşdı. Haqq yecynə pis də jarpşmadı.

Bunun iki səbəbi vardı: birisi məsələnin əzynyn məhkəmliyi, dyz «sentrdən» gəlməsi idi. Bu elə şejdir ki, kənddə hamıñ hərəkətə gətirmişdir. Oğrularыn tykyny gəjə sovururlar. Bu işdən kanarda qalmaq, xysusən əzək katibi yecyn, gylynç olmaq demək idi. 2-ci səbəb o idi ki, Mehdiqulunun umaçaqı vardı. «İşbəq jeri» gərynyrdı.

Rajqoma da jeni katib, joldaş Qəsəng Həsənova gəlmışdı. Mehdiqulu əzynı ona tanıtmış idi.

— Mezdiprocim—dejirdi (Mehdiqulu poct nacalnikinin janında 2 il işləmişdi, nacalnikin ajiłası, xysusən qızı Mehdiqulu ilə jaqın əlaqə saqladıqıñdan, rusçadan başı cıqardı).—Sabah rajqomdan adam gəlsə, gərsə ki, məsələni «rebrom» qoymuşam. Içlasıñ vaqtında, qəragışın jerində, daqladıq qajdasındadır, haqqı nədir ki, mənə premija jazmasın, ja da ki, məni iləri cəkməsin...

Uzun sezyn qıssası—içlas coq ciddi başlamışdı. Mehdiqulu içlası acan kibi qarandaşın kyt üçün masaja deindy:

— Xahiş olunur ki, bitərəflər cıqsınlar.

Bitərəflər səralardan bir-bir daranıb içlası tərk etdiçə, Mehdiqulu eniənir, şışirdi:—Nə olajdb,—dejirdi:—Xədiçə-Soltan bir quş olub pençərədən tamasha ejləjəid! Gərədi ki, onun məhəl qoymadıq, seyzny eşitmək istəmədi Mehdiqulunu neçə eşidirlər. Kəndin secmə oqlanılarıñ uşaqları kimi içlasdan bəjyra tekyrəm. Hələ sələjəçəjim mə'rüzəjə qulaq versədi, ondan bilərdi ki, Mehdiqulunu inek doqmamışdı. O da bir anapıñ oqludur. Nə eləsin ki, o qara saclarыn əsiri olan gyndən hiçran oduna dyşmyşdır...

O sakitligi bərpa etdikdən sonra içlasın gyndəligini oqujır:

1-ci məsələ, hej'ət məzbətəsinin təsdiqi.

2-ci məsələ ixtimai əmlak haqqında, Mehdiqulunun mə'rüzəsi.

3-cü məsələ yzvlyk haqqı xysusunda.

4-cü məsələ, əzəkdə baratqa barəsində.

5-ci məsələ: çari.

Mehdiqulu uça səslə soruşdu:

— Joldaşlar, artırbə əksiltmə, elə də dabavleni və elə də protiv gedən joqdur ki?

Abas və Qurban e'tiraz etdilər:

— Geçənin bu vaqtında 5 məsələni həll etməkmə olar? Sabah xalqın işi-dərdi var axı!..

Mehdiqulunun aćıqlı dutub, çini başına vurdur. Burnu jelləndi; onu hamydan tez və jaxş dujan əməli katib javasçadan:

— Sən toxda,—dedi:—lələşin danışar.

Əməli katib ajaqa qalqadı, jekə maqaza qəfəl kibi sıfətindən asylmış və əzyunə əbədi bir bədbaxtlıq sajdıqı burnunu adəti yzrə əjib udqunduqdan sonra danışmaqa başladı:

— Joldaşlar, qomsomollar! Biz lenincilərə jorulmaq olmaz. 5 məsələjə də baqarlıq, 15-inə də. Bir halda kə hej'ətimiz qətnama verib, demək ki, gəncər qomitəsinin jeni katibi joldaş Həsənova ilə razılaşıb...—əməli katib burada bir ifadəsini dəyişdi. Səzlərini tələsik-tələsik deməgə başladı:—xahiş edirəm ki, bu adın şərəfinə hansı ki, rajonumuzun rəhbəri olmuş ola, tə'zim eilejib ajaqa qalqasınyız.

Ajaqa qalqanlar oldu. Abas başınyı tovladı:

— Aj məşədi, axı əlynyn adınya ajaqa qalqarlar.

Əməli katib onun sezymny aqzında qojudu:

— Joldaş sənə, elə sənin kimilərə çavab verəcəyəm, bir toxda! Hə, nə dejəcəkdim... Hej'ətimiz qətnama verib, demək ki, hec nəm-nym olmaz. Kim razı dejilsə, bürüb gedib jata bilər. Hansı ki, onun barəsində hej'ət qə'i əlcyi gətirməji, neçə ki, nizamnama yzrə bədiidir.

Əməli katib bu sezləri qurtarmamış hej'ət məzbətəsini oqumağa başladı:

«1932-ci sənəsi səfər ajyılı 15-də Azərbaycan Şura Çym-huriyətinin Gəncə qəzasınp, Nəbiqalı nahiyəsinin Kolajır dağının Cirdəxan kəndi nəzdində jaşan gəncər əzəjə hej'ətinin içlası yumnisı vaqe olur:

Sədr: Mehdiqulu Elatov.

Katib: əzəjin əməli kitabi.

- Myzakireji-jevmijə: 1. Uyumi içlasa məsələlər tə'jini.
2. Mehdiqulunun mə'rüzəsi.
3. Çari məsələ haqqında.
4. Əzəkdə baratqa barəsində.
5. Yzvlyk haqqıny pulları barədə...»

Mehdiqulu bir saatlıq hərarətli mə'rüzəsini qurtardıqdan sonra əməli katib yzyny içlasa dutub soruşdurdu:

— Joldaşlar. Indi məsələ qurtardı. Kimin qərərə var?

Hec kəsdən çavab cıqmadı. Jalyńz, juqu tokylən gəzlərini ovuşturaraq Şirzad təklif edirdi:

— Ja mə'lumat ycyn qəbul olunsun, ja hej'ətə həvalə olunsun.

Əməli katib ona çavab vermədi:

— Rysxət verin, joldaşlar, burada bir qərar var oqunsun. Hej'ətin təklifi budur ki, bu qərərə oqumaq.

O, protoqolların altından bir mesin cildli dəftər cıqardı. Bu—nisjə dəftərinin aq yzlərinə qırmızı myrokkəb ilə jazılımış 25 vərəqdən ibarət qərar idi.

Əməli katib əjilərək əksyrdy: «zəhrimar tytyн sinəmə dyşmyr» dejə deşyny arxtıdb. Qəraətlə oqumağa başladı:

«Biz, aşaqında qol jazan Cirdəxan əzəjində jaşan yzvlər, elə də namızədlər və elə də həvəskarlar joldaş Mehdiqulunun inqilab barəsində dediji böyük mə'ruzəni ruh iyksəkligilə dirləjərək bu qərara gəliriz:

Car Niqolajın istibdad və pəncəsi altında inləjən fyqəraji, kəsibəsi jyz fajız iləri getmişdir. Biz neçə ki, jenilikdə olan qırmızı feal gəncər, baqanda baqıb gəryyrik ki, qolxoz olmaq və traqtolarımyzın səsi collərə dyşmysdır. Səda gəlir. Hansı ki, xısa əks myqabildir... Biz gəncər hokymətimizin şanlı qərətgəna jyz fajız səmimi-qəlbən sərikkə. Sez veririk ki, eżələrə iibrət olaq, oğzalara, xajın əllərə endirək zərbəni. Həmişa hazırlıq, çaplımza mejdanda varıq...

Əməli katib qararın soq nəşə ilə oqujurdı. Bu, Mehdiquluja lap ləzzət verdi. Cynky bilirdi ki, onsuz da rəjonda adı hecə cıqan əzəjin və əzək katibinin yzyny aqartsa, bu qərar aqardaçaqdır. Əbəs jerə dejildi ki, əməli katib bu qərар 10 gyndə dəstxətt ilə ançaq jaza bilmışdı.

Qərar qurtarmamış əl calındı.

Mehdiqulu sevinçək, qə'lə fəth etmiş qəhramanlara məxsus bir təvəzə'lə danışdı:

— Zənnimcə qərər səsə qoymaq artıqdır.

Qurban dilləndi:

— Joq, səsə qoq gerək.

Mehdiqulunun çini başına vurdu. Qızardı. Qurban kibi 3—4 nəfər var ki ona rahatlıq və qol-qanad acmaq imkan verməjirlər. Mehdiqulu, onların vajına oturmaq nə qədər ciddi-çəhd edirə, təyin olmayırlar. Onların dərdi-baş Xədiçə Soltandır. İstəjirlər əzək katibini hecə dəndərib Xədiçə Soltanı qurşasınlar. Qızın saqqızını oqurlasınlar...

Mehdiqulu dodaqlarının gəmirə-gəmirə qərər səsə qojudu. 5 nəfər əlejhinə idi.

— Jaz bunların familjası, — dedi. Daha pişijim-pişijim ilə olmadı.

O yzyny e'tirazçılara dutub soruşdurdu:

— Joldaş Jolcu, de gerym nijə əzyn secdijin hej'ətə prot gedirsən? Demirsənmi bu hej'əti buraja qojan var. Daverit eləjib işi tapşıran var?

Jolcu durdu:

— Hər bir ittifaq yzvynyn ixtijar var əz fikrini desin. Şəxsi təngid etsin. Mən əlejhinə cıqıb dejirəm ki, orada əməli təklif joqdur. Odur kənddə ambarlar, qooperativləri getyrək. Nə qədər olur. Qartoşaların qulaqlar ambardan oqurlaşırlar. Siz hec ibundan danışmaçırsınız. Nişən bəs? Mən bunu dejirəm.

Qurban, Abbas da sez istədilər. Mehdiqulu Jolcuja qısqırdı.

— Jetimliinə hərmət qojuqça cıqıbın başımyza? Qinişqanın əlindən alıb qovlajaram, onda aqılıq gələr başına!

Uzyny əməli katibə cevirib işaret ilə:
— Danış! — dedi.

Əməli katib aqyr-aqyr başladı:

— Oq Jolcunu salım başa: əvvəla budur ki, ambar, qooperativ... dyz dejirsən, oqurlaşır; biz qomsomollar hələ nə qədər ki, sosializm qurmamışlıq oqurlaşacaqlar. Amma sən başa dyşmyrsən ki, milisaner ajrı, qomsomol ajrı. Oğruların biz dutasın olsajdış, daha jekə milis nacalnikinə nə haçət var idi? Bir ətək donluq alırsın, (yzyny Mehdiquluja cevirərək) belədir ja qejri-belədir? Pis danışıramsa, rəhbərimsən, cal aqzıma, dejnən filan-filan sydə...

Mehdiqulu başı ilə işaret etdi:

— Doqrudur, maladeş!

Əməli katib davam etdi:

— Xub... Qomsomolun işi burada sijsi təşkilat olmaqdır. Qabaqında durur gəzdə-qulaqda olmaq ki, ojan bu-jan danışan olmasın. Qomsomol gedib qartoşqa gəzətləməjəcək, qooperativ qaraulu olmajaçaq? Jolcu, başa dyşdyn ja joq. Qaldı, jetişdi ki, hej'ətin qərərəna prot getmək məsələsi, sijsi işdir: hej'ətə prot getdin demək ona iş tapşıran Rajon qomitəsinə prot getdin. İşin dibinə gedəndə belə cıqıb ki, sən dyz Şura həkymötüne prot gedirsən. Joldaşlara jaxş bəllidir ki, Jolcunun fikri. O barədə jerində danışarıq...

Mehdiqulu əməli katibin sözünə qiyvət vermək istədi. Məsələnin «çanlı» danışdı.

— Gəl ger ittifaq yzvyndə nə qədər qramot joqdur ki, sijsi şeji qartoşqa-pamador məsələsinə qatır. Znacit qartoşqa ambarına qaraul cəkmək. Başına kyl, belə ci-nel! Aj... haj!

Bunlardan bir şej cıqmadı. E'tiraz edənlər barmaqçıları salımrıdb ki, salımrıdb. Mehdiqulu onları eşigə cıqıbın salımrıdb ki, salımrıdb. Mehdiqulu onları qarşasalıq daha da sıddatləndi. qarmaq istədi. İclasda qarşasalıq daha da sıddatləndi. Hamı jerindən danışır, aqız dejəni qulaq eşitməjir, kimini qalqır, kimi oturur, kimisi də durub masa başına kecirdi. Mehdiqulu qarandaşın jerə cırpıb sədrlikdən bojun qasçırdı. Əməli katib adamlarının qolundan dutub bir-bir nəsihət verirdi: Qurban, sən mənim başım, bir tox-

da. Bir otur. Məni qəbra qojasan ki, birlinci sezy sənə verməiə səz verirəm. Bir toxta.—Abas sən viçdanı pəl vurma. Qomsomolluq hec, jaşda səndən bəjygəm axı, bir eșit...

Bu da fajda vermadı.

Əməli katib, durduqu jerdə qışqırdb:
— Joldaşlar!

Hec kəs eşitmirdi. Şiddətli vuruşmada, at kişnəməsinə mə'na verilirsə, bu qışqırqlar da mə'na verirdilər. Əməli katib masanın üzərinə cıqdb, saldat batinqaların təqqıldadaraq gycy catdıqça baqırdı:

— Qomsomollar! Aj qomsomollar hejj!!

Onun gylyng hərəkəti hamınpın diqqətini çəlb etdi. Kimi gyldy, kimisi də jeni bir şej danışaçaqın gyman edib kiridi. Əməli katib səzə başladı.

— Təklif var, təklif var. Mən təklif eıləjirəm ki, pişkdən soruştular kişidən razısan, arvaddan? dedi: «Nə o, nə o» (əməli katib bu son sezyndə pişik kimi möjuldə). Indi toxda, mən davamlı kəsim, nə sis jansıñ, nə Demir ki, qulaqlar qartoşqanı cırpxşdylərlər..

Burada ifadəsini dəjişdi bir haşijə cıqdb:

— Gəlin, ez aramızdır, əri oturaq dyz danışaq. Qulaqınjadınpa indi qartoşqa dyşyr? Keci çan hajınpa—qəssab pij. Bir dənə axmaq—qulaq tapılar ki, on min manatlıq traqtoru qoisun, min manatlıq çəməşb buraqşın, atı, ekyzy, evlərdəki xəlcəni aparmasınp, cirmənsin ki, nə var, nə var—gedirəm qartoşqa oqurlamaq? Qulaq olanda nə olar, insaf da jaxşy şejdir. Qartoşqa hara, qulaq hara? Bunlar jerində, kecək mətləb ystynə: Hə, zad, nə dejəçəkdir. Demir ki, eżəjin qərağın qartoşqa da, pamidor da jazlışın? Həkymətimizin qərargında olmajanlarla danışmır? Prot, gedir? Jaxşısb budur, gəlin qojaq səsə. Əvvəlinçi təklif hej'ətinədir. Sədr ilə katibin hərəsinin iki səsi var. Kim istəjir ki.

Abbas onun sezymny kəsdi...

Eşikdə isə qatı bir qaranlıq; sykut həkim idi. Dumanından sonra başlajan xərif raiyz jaqmuru kəsmək yzə

idi. Gejyn bir jeri sankı top atəsi ilə sekylmyşdy, ulduzlar gerykyrdy. Japraqlarda birikmiş damlalar aqyrlaşdırjerə dyşdykçə, «şib-şib» səsi qoparlırdı. Bytyn kənd jatməşdi. Jalıñız qoşa kəhrizin beiryndən gələn araba jolu ilə bir avtomobil maşınıp aqıb gəlirdi. O, beiyk, dəjirmi və əşyqıb gəzlərilə jollara şya səpərək iləriləjirdi.

Bir qaralıt, jarasa kibi əşyqdan jaýndı. Syryşyb qaranlıqda qovuşdu. Qəşəng şybələndi. Maşınıp dajandırırb dyşdy. Qaralıt syryş-syryşə qasırdb. Şofer maşınıp dəndərdi, qaralıtın prozeqtora saldı. Qaralıt—dələnda aqır bir meşoq aparan bir gədək adam idi.

— Tərəpənmə!

Qəşəngin zəhami, qaralıtın coqdan almışdı. O meşoqu buraqıb, darvazanın acıb. Tappıltı ilə həjətə dyşendə bir qadın «vaj nənə» deyə qışqırdb. Itlər hyrysdy. Gədək adam eżyny itirdi. Qəşəng məçal vermədən onu jaqaladı, adamlar təkyldylər. Qorqan arvadın oqlu kibrit jandırırb gədək adamın uzynə baqıb.

— Tfı, sənə həjasız tylky!—dejə bir sillə şartıdatdı. Qəşəng ona açıqlandı. Gədək adamı qartoşqasın ilə barabar maşına basdı.

Arvadın oqlu məsələni anlamışdı:

— Joldaş Qəşəng, bunlar ambarıb daqıbdırlar. Mən biliyəm qartoşqa ambarından gətirib, bu saat ioqlasan, lap jaxşy olar.

O pəncəgini gejindi, gədəkçəni cığınə salıb Qəşəngə qosıldı.

Onlar gəlib ambara catanda hələ içlas qurtarmışdı. Qəşəng soruşdu.

— Bura nədir, nə hai kyjdyr bu?

— Ambarın ysty qulubdur. Qomsomollar burada olurlar. Jəqin içlasdır.

Ambarıb ioqladılar. Açılmışdı. Qarşıda bir qalostayı, içəridə issə 3 meşoq, bir səngər lapatqası tapdılar. Qartoşqalar doqram-doqram idi. Qəşəng oqlanı jola salıb, ezy içlasa girdi.

Hamıda bir dəjişiklik əmələ gəldi. Qomsomolcular əzlərini jıqışdırırdılar. Mehdiqulu son dərəcə sevindi. «Nə jerində gəlib fələk! Rajonda birinci eżəkdir ki, geçə

saat 12-jə qədər içlas eləjib, belə is gəryr. Hələ joldaş Qəşəng bizim qəragışmaz gərsə, gəz yərələr. Rajon qomitəsinə 50 maddəlik bir raport da hazırlasaq bəsimizdir».

Bu fikr ilə o Qəşəngə janaşdı.

— El maşlı barəsində gedir. Joldaşlar jaman aktiv olublar. Coq iti gedirik. Qəragışmaz istəjirsən, bir oqujaq.

Qəşəng e'tiraz etmədi.

Mehdiqulu «s s s» dejib diqqəti topladı.

— Joldaşlar içlasılmışın qəragışın oqujuruq. Joldaş Həsənova da qulaq asaçaq. Səz verilir joldaş əməli katibə.

Qəşəngin gəlməgindən Mehdiqulu nə qədər sevinmişdi, əməli katib bir o qədər kədərlənmüşdi. Nədənsə başınpaşa salılmışdı. Sapqanın kəlgəligrini bərk gəzynə basıb qısqılmışdı. Sankı stula jarpışmaq istəjirdi.

Mehdiqulu sezy ona verəndə işin ystı acılaçılıqdan coq qorqurdu. Bir istədi «Qartoşqa jemişəm sançjam» deyə jaqasın qurtarsın, bir də əzynə toqtaqlıq verdi. «4 il kecir, əsi nə tanrıjaçaq».

Qalqdı qəraət ilə qərarlı oqudu.

Mehdiqulu Qəşəngdən gəz-gəz eləjib əməli katibi bizişdir, qulaqına rıçsaldırdı:

— Aхырънда «jaşasın Qəşəng de!» jaşasın əbizətni ha!

Əməli katib belə şejlərə ajyq idi. O saat anladı. Son sözlərində gəzlərini kaqızdan ajyraraq dəjirməncə kibit uşadan qısqırdı:

— Jaşasın daimi rəhbərimiz Qəşəng, sajəsi başımdan eksik olmasın!

Sarp-ha-sarp əl calındı. Mehdiqulunun gəzy bir az da ışığındı. Gylə-gylə Qəşəngin yzynə baqdı. Əməli katib sezy Qəşəngə verəndə Mehdiqulu sədrlik stolunda məhkəm və arxaçı oturub istirahət evində gynəş vanناسı qəbul edənlər kibit qol-qanadınp 100 fajız azad burraqdı. «Belə bir fədakarlıqdan, belə bir qərnardan sonra da fikir cəkəcəjəm? Bəs həcam fikir cəkməjəcəjəm?» O, birdən diksindi, damaqına salmaq ucun hazırlanmışdı.

piros əlindən dyşdy. Kyrəgini stulun sejkenəcəgindən gəturyb aqzınp acıb, gəzyni Qəşəngin aqzına zillədi. Janılmışdı. Qəşəngdən gəzləmədiyi şejlər eşidirdi:

— Jaxşır qərardı. Əzək katibinə çan köjnəji tikməjə jarar. Ooj katibi isti saqlasın ki, çanına jel kecməsin. Qomsomollar da pis dejil. Geçə səhərə qədər el maşlı haqqında zərbəli surətdə cənə deiyblər ki, el maşlı oquurlajanlar arxaçınlı işləsinlər.

Qəşəng əzyni saqlaja bilmədi. Əlindəki qəragış avçunda xışmalajıb jerə cırpdı.

Mehdiquludan qejri-iradi bir «hij!» səsi cıqdı. O coq təəccyb edirdi ki, səhv harasındadı. «Bu zəhirmar» dejirdi, «oqumuşam vergylynə, neqtəsinə kibi nəzər jetirmişəm, axıb hamyja da ki, jaşasın var».

Qəşəng qəragış jerə cırparaq açıqla-açıqlı bitirdi:

— Indi bildim ki, Çirdəxanda bizim qomsomollarıñmız joq, qnişqalı qojunlarıñmız varıňş. Vətəndaş əməli katib, joq, səsiniz bitdili imamındakı kibi jaralı cıqmır. Joq, Sizin lə'nət doqumaqdakı fəsahətiniz, qəraətiniz, bəlaqətiniz hara, bu gynky hara! Gərynyr imam lytfyny Sizdən əsirgəmişdir. Joq, biz sənin imamdan ajrlımaçına razı ola bilmərik.

Hamıńń hejrət basılmışdı. Ystlərinə su ələnmış kibi mə'jus, dinməz dururdular.

Mehdiqulu ha fikirləşirdi, qərarda, bir səhv xəjalına gətirə bilməjirdi. Əməli katib isə qup-quru qurumuş, sujuñu cəkmişdi. Burnu isə əküz yfyrçəji kibi şisir, bojyiyrdı.

Maşın jykyny bir az da artıraq sulu, cəpərlı jollarla syzyb getdi.

Bakı, — 1934 — 7/XI

«M A T I S G E »

Məşədi Hənifə səhərə jaçın kəntlərdən birində jaşırdı. Jajda bicinə gedər, qışda kənkanlıq edər, raiż vaqtı kyrəxanalarda gynəmuzd kərpic kəsərdi. Arazi bu taja kecəndən sonra Məşədi Hənifə bytyn qorqu yə qejdlərdən qurtarmışdı. Onu ajalarla işlədib pulunu kəsən, bijara saqıran, qatıslajan xan və «mirbaşşırlar»dan əsər joq idi.

O şəhərə coq az gələrdi. Xysusən bu dəfə İrandan gələndən bəri Bakıny hec gərməmişdi. Birçə dəfə Nəsibbəj vaqtında gəldijidir...

Məşədi Hənifə maşyndan dyşdy. Kyftə, cərək qojuduqu və arada «şej-şuj» almaq ucun gətyrdiyi dəstərxanı cijinə atıb şəhərə səqdb. Sərnişinlər o-tərəf-bu-tərəfə qasır, hammal saqırgı, şej gətyryr, bilet gəstəridilər. Həyat qajnağırdı. Bakı, nə Bakı! O zaman pamidor su-rygy və turşu qoqujan avara baqıny sekyblər. Jerinə qır salıbbalar, gymış kibi tər-təmiz. Bal tok jala, avtomobilər quş kibi syzyb gedirlər. Nə «çulik» var, nə kəntliləri laça qojan baqqallar, nə dərviş mə'rəkəsi, nə də carvadarlar tıxnəsi. Jeni tikililər baş atıb gəjəcəq. Tramvajlar ıldıryım kibi şəqayıb etyrlər. Məşədi Hənifə jeri tanrıya bilməjirdi, eleqtrikdən qorqan adamlar kibi dəjykyb qalmaşıdı.

Cijni-başın asıq bir «matiğə» ona əl elədi.

— Bura gəl!

Məşədi Hənifə coq sevindi. «Onsuz da hacandan bəri kejəcə səqtməram. Kəbinli arvadın nəfəsi adamı əridir.

Həramın ajrı ləzzəti var.» Məşədi Hənifə «matiğənin» daşınca gedirdi.

Matiğə çavan həm də gezəl idi. Rusa oşamajırdı. Qara saclar və qaşlarla baqanda, adam dejir mysəlmandan qarşışqı var. O bir «matiğəjə» baqdb, bir də əz qədd-qamətinə syzdy. Əzyndə Rəşd arvadlarıny çəlb edəcək bir jaraşqı joq idi, handa qalmış ki, belə qəşəng «matiğəni»—Bir də,—dedi,—onlara pul səqşın; saq olmuş, ystynə-başına fikir verən kimdir?

— Sqoreje!

Məşədi Hənifə rusça bilməsə də, az-coq başa dyşyrdı. Jaxşır anlaçırdı ki, «isqəri», jə'ni tez ol, jubanma, çəkl ol. «Matiğə»nin isqəri sezy, sarı jaq kibi Məşədi Hənifənin çanına jaıldı. «Zalım qızı nə həvəslı şej imiş,» dedi, «hec dəzimy joqdur.»

Onlar tramvaj xəttini kecir, izdihamıb jarıb etyr, hec bir şejə baqmışdılar. Məşədi Hənifə çibini joqladı. Yrəginə gelirdi ki, «allah gəstərməsin, bu arvadlarda haja joqdur. Adamı biabır edərlər». Qoltuq çibindəki puldan on manat aյırb jan çibinə qoju. «Qalan pulu «matiğə» gərməsin»—dedi. «Bunu verərəm, səqyr-vaqyr eləsə «jejboq neto» dejərəm.»

O, bir istədi «matiğənin» qolundan dutsun,jadına dyşdy ki, o pişik addımy ilə gedir. Onunla jeriməgə hər adamın ajaq्यı jatmaz. «Hamısbı birdir. Qoj jerinə cataq, kejim nə istəsə edərəm.»

Matiğə dəndy, Məşədi Hənifəjə nə isə dejirdi.

Məşədi Hənifə bir şej başa dyşmədi. Gylə-gylə «barisqi niznajım» dejə bildi. Matiğə əli ilə işaret edərək jarıb türk, jarıb russa başa salırdı.

— Pastel, jorqan, znajes, jatır?

Məşədi Hənifə anladı ki, «matiğə» dejir «jorqan-deşək də var, jatmaq istəjirsənm?» Sevinçindən cicəgi catladı. «Matiğəni» quçaqlajıb əpmək istədi.

— Da, matiğə baçın, isbal, isbal səm ilə isbal. Çanım da qurban. Xərəşo xanım. Malades matiğə.

Getdikçə yol uzaqırdı. Məşədi Hənifə tələsdijindən addımlarının elə bərk atırdı ki, jer aqırıjırdı. Onlar uşa və böyük bir binanın qapısına catdılar. 4-çy qatda

پənçərələrdən bəzəkli pərdələr asylmışdı. Balqonlarda gylənlar, limon aqacları vardı. Tar səsi gəlirdi. Məşədi Hənifənin yrəgi dejynyr, tələsijirdi. «Pulun ola, bu xanımın janında uzanıb bir qıraqdan kef cəkəsen.»

Pilləkənlərdən cıqdılar. «Matişgə» bir bəzəkli otəqə girdi. Deşəmənin ortasında bir jorqan-dəşək bağılanıb işləyən hər iki qızın hazırlanmışdı. Bir dənə də əl sumqazı vardı. Otaqa girən kibi «matişgə» baqlınpın içindən işarədi. Məşədi Hənifəjə, işarə etdi ki, getir, əjil qojum belinə. Məşədi Hənifə duruxdu.

— Quda başol?

«Pojezd» sözünü eşidəndə, Məşədi Hənifə məsələni anladı. Matişgə onu şej jykləmək üçün gətirmişdi. Bu hal onun şəxsiyyətinə doqunmaja bilməzdı:

— Paşol, dedi, dyrrək! hammal sənin ata-ba-atandır!

Pastel baqlılsına bir təpik vurub qajıtdı. Qapıdan cıqanda bir aq qastjumlu jumru, kişi icəri girdi. Jumru kişi Məşədi Hənifəjə diqqətlə baqdı.

— Mən səni gərmışəm.

— Sən də gəzymə tanış gəlirsən.

— Ərdəbilli olmajaran?

Jumru kişi qollarınpasın qoçaqladı.

— Vaj Məşədi Hənifə qardaş, bu sənsən? Mən gəzymə inanıram. Sən hara, bura hara?

— Ədə, Aqa Rəhim, mən səni Iranda bilirdim. Maşallah nə kəkəlmisən goburnata oqşajırsan. Burada nə qajırırsan? Matişgələrin evində nə işin var lotu?

Onlar təzədən gəryşdylər. Aqa Rəhim stol cəkdi, Məşədi Hənifənin əlindən dutub oturtdı.

— Aj Məşədi... bəs bura mənim əz evimdir. Zavod-dan veriblər. Hamamxanası, aşbazxanası, zorxanası, baq-baçcası icində. Ağşamlar da simsiz teleqraf danışыr, dynjanınpasın hər jerindən xəbər verir. Kefim gələndə pənçərələri pasın baqıram. «Ves» Bakı ajaqınpalında qalırg...

O səsinin tonunu dəjişdi.

— Bəs, Məşədi, sən hara, bura hara, arvad-uşaq hardadır?

Matişgə ajaq ystə qurujub qalmışdı. Hamıda sevinçli bir utançlıq hiss olunur: Məşədi Hənifə Aqa Rəhimdən utanırdı; cımkı onun arvadına «pis gəz ilə» baqmışdı. Aqa Rəhim Məşədi Hənifədən utanırdı; Cımkı bu kəcə-kəcdə ona qulluq edə bilməjəcəkdi. Matişgə isə onlarınpasın hər ikisindən utanıq yecyn başınpasın salımsıdı.

Aqa Rəhim davam etdi.

— Bujur, tanış ol, Məşədi, bu mənim həyat joldaşım Sima xanımıdır. Bu gyn «da'ca»ja jola dyşyr.

Məşədi Hənifə o saat başa dyşdy ki, həyat joldaşı arvada dejirlər. Öz qəlbində fikirləşirdi, gərəsən mən də uşaqlarınpasın anaına «həyat joldaş» desəm dutar, ja dutmaz.

1934. Quba

JANĽBŞ BARMAQLAR

Dostlar oturmuşdurlar. Geçəni qıjamət kecirirdilər. Ərkək ətin bozartmasın, soqan-sirkə, çamış qatışın, sarı jaq, kəlryba kibi buğda cərəgi. Syfrənin ortasında qızılı minarə kibi jiksələn bir cetvertlik Qaxet cəhərçay caj istəkanlarına dolur, ərijir, get-gedə şişə aqarışır, syfrənin nizamə pozulur, cəngəl-bıçaq biri-birinə qarışır. Syfrə başındakılarыn qəhqəhəsi uşalır. Bajatlı, sikəstə, musiqi, mahnı «saq olaq; mən əlyim» səsləri biri-birinə dəjdikçə qablarыn icinə tekylyb cilik-cilik olur. Coq kecmədən bu balaça otaq əzynə gəlir. Dojmış qarışınlar stula jarpışır, sərxoş başlar sejkənəcək aqtartıg. Juqu—geçənin hakim qomandanı bir łybb duman olaraq gəzlərə dolur, gəzlər xumarlanır, kipriklər syzylyr, otaqda hərəkət kəsilir. Kimi yfyryr, kimi xoruldağır, kimi də kecinmək yzrə olan xəstələr kibi əl-qolunu sallajaraq bojnu əjildiji halda xoruldağır. Bir səzlə, hər şey sərxoş və qejdsizdir. Pençərədən baqan aj bu dostlara gylyb etür.

Muratlı saat 11-də gəzlərini acan kibi dərs jadına dyşdy. Tələsik əzyny iżəfəşdərdə və papaqın başınaq tullağb qacdb. O, məktəbə catanda, uşaqlar idman mejtədindən dancasında atılb ojnasırdılar. Muradlı utandıqından təsadüf yzyndən geçikmiş göstərmək istəjərək simasını təsədürü yzdi. Onu gərən kibi uşaqlar toplanmaqa başladılar.

— Myəllim, toqqanız, sallanır!
— Myəllim papirosunuz dyşdy!

O, tələbələrin bu qejdinə utandısa da, mimiqassınp dəjismədi.

— Ejbi joqdur,—dejə əzilmiş, bykylmys papirosu alıb şalvar çibinə soqdu.

— Gəlin,—dedi:—uşaqlar, onsuz da gedir, dərsə!

Uşaqlar sənəfa doldular. Muradlı myəllim otaqından zurnalı getyryb dərsə girmək istədikdə gəzə pəncərədən jamaça, kec joluna sataşdb. Bir portfelli oqlan gəlirdi. Jarlıqandan enib dyz məktəbə tərəf gəlirdi. Muradlı onun nabələdligindən anladı ki, bu jeni təlimatçıdır. Muradlı təşvişə dyşdy. «Bu nə bədbaxtılıqdır... gəlib dərsə girəcək. Mən nə danışaçaqam...» O tələsik sənəfa girib uşaqların diqqətini topladı:

— Gərysynyz, balam, odur jamaçdan aşaqı dyşən inspeqtordur. Sizi joqlamaqə gəlir. Bilməsəniz, sizə pis olaçaq, mənə ajyb. Baq belə eləjək. Myzakərə edəcəjəm. Ordan-burdan soruşaçaqam. Bilən-bilməjən hamıñız barmaq qaldırsın! Sual aqzımdan cıqmamatış barmaq gedə ojnasın!

— Myəllim bəs...

— Dajan,—dejə Muradlı tələbənin səzyny aqzında qojudu.—Dajan. Ançaq bilənlər saq əlini qaldırsın, bilməjənlər sol əlini! Mən həmişə saq əllərə səz verərəm.

Myəllim inspektorun qabaqına cıqdy. O, ajaqın pilləkənin son pilləsinə qojanda, Muradlı əlini uzatdı.

— Xoş gəlmisiniz, bujurun!

— Saq olasıñız! Bura məktəbdirmi?

— Bəli, məktəb buradır, bujura bilərsiniz, dərs kecirik.

Inspektorun mylajim hərəkəti, tabe vəzijjəti myəllimi sevindirdi. Onun iztirabı azaldı.

Myəllim, inspektor da onun dalañça sənəfa girdilər. Myəllim qəşqərdə:

— Ajaqa qalqın!

Uşaqlar gürultü ilə qalqdılar.

Muratlı əlini ovuşturaraq başladı:

— Hə, joldaşlar dərsimiz sual-çavabdır. Kəhnə dərs-i bir az jadımyza salaq.

— Salaq.

— Kim mənə dejər Qafqazda mərkəz haradır?

Sual qurtarmamış «barmaqlar gəjdə ojnادъ», Muradlıb bu vəzijjətən razı və təvəzə'karanə bir surətdə inspektorun yzynə baqdır, gylumsədi. Saq əllərə söz verməgə başladı.

— Hə, sən de gərym, Qafqazda mərkəz haradır?

— Jevlax.

Bu cavab myəllimə qəribə gəldi. Tələbənin yzynə də baqmadan etdi.

— Sən de gərym?

— Xəzər dənizi!

— Xəzər dənizinin harası? — dejə myəllim başqasına dan soruşdu:

— Xəzər dənizin ortası!

Myəllim başılı «Joooq ..!» işarəsi edib başqasına kecdi.

— Dibi!

— Bejry!

Myəllim qızardı və tərlədi. Iztirabın gizləmək ucun sənəfdə o-tərəf-bu tərəfə gedirdi. Dəstmalın səqarəb alnıp silmək istəjəndə xırda pullar jerə təkyldy. İki şahıqlar dijirlənərək sankı myəllimin başına dolanmaq istəjirdilər. Qabaqda oturan uşaqlardan biri jəqəb masanın ystynə qojudu.

Myəllim pərt olmuşdu. Uşaqlar da mat qalmışdılar. Onlar myəllimin seyzny səhv başa dyşmyşdylər. Bilməjənlər saq əlini qaldırmışdı.

Belə zamanlarda nədənsə saat da qurtarmajır. Zəng iki saat cəkir. Hər dəqiqə adama bir il gelir.

Muradlı əzynı itirdi, başqa suala kecdi. Barmaqlar e'timadın qərdəqəy ucun tanlaşdırıb tələbəni birinci qaldbırda (bərkə qalandı dejəcək metodikcə dyz dejil, daha adam bijabır olmaz).

— Çəlal, sən de gərym kənt təsərryfatın rekonstruksiya etmişikmi?

Çəlal aյq və çiddi tələbə idi. Mə'nasın anılmaq istədi.

— Myəllim, rekonstruksiya nədir?

Muradlı bir duruxdu, lakin jeri dejildi. Inspektor adımyın atasını jandırar. Tələbəni başa salmaq lazımdır.

Iki əli ilə kyrsyjə sejkəndi. Bir inspektora, bir də pençərəjə baqdır.

— Bəs qəzet oqumursunuz? orada jazylbb ki!.. rekonstruksiya... rekonstruksiya neçə dejərlər, zəhirmar türkçə də söz joqdur ki! Nə çyr dejirsən cəqmajır. Rekonstruksiya... bilirsiniz nədir? Bunu belə demək olar ki, fabriqaja girirsən, qapıdan girirsən, fabriqaja. Gəryrsən bir janda maşınlar, bir janda fə'lələr biri-birinə qarışsb, bir tərəfdə də əlində tyfəng qara! durmuş. Belədə adam bir təhər olur. Adamın yrəji şad kibi olur. Əlbəttə ki, dostun yrəji şad olur. Elə ki, birtəhər olursan ha, ona rekonstruksiya dejirlər, başa dyşdyn də Çəlal?

Bu halda zəng calındı. Elə bil Muradlı həbsdən qurtuldu. O, qəmgin, pozulmuş, tabe halda inspektorun qoluna girib irişə-irişə danışdırdı:

— Kənddir də, evi յqılsın kecən myəllimlərin, bunnara bir şej ejrətməjib ki. Məcbur olmuşam başdan başlamaq... zənnimcə... nəzərə...

Inspektor portfeli getryryb cəqmaq istədi və soruşdu:

— Kənt şurasının idarəsi haradır?

Myəllimin dizləri ditrədi. «Bu insafsız oğlu», dejirdi «birdən-birə aqt bağlamaq istəjir. Mən nə eləmişəm ki, bu nə idi mən dyşdym? Nə jaman adam imiş. Sujun lal aqan...»

Inspektor balqona cəqdi, bir də soruşdu.

— Kənt şurası harada oturur?

Uşaqlardan biri iləri jerijib barmaqılə göstərirdi.

— Odur cardaxlı damın qabaqında. Daş evdə.

Inspektor ćibindən bir kaqz cəqarəb Muradlıya uzatdı. Muradlı qorqu və həjəcanla oqudu:

«Həsən Qasımov joldaş Qumlu kənt şurasına katılık vəzifəsinə tə'jin olunur.»

Muradlıda sevinç qarışqıb bir təəccyb doqdu. Nəzərini kaqzdan ajra bilməjirdi. Inspektor ilavə etdi:

— Kənt şurasına katib gəlmışəm joldaş myəllim... Muradlı onun yzynə baqıb qejri-adi tərzdə qaqqıldadıb:

— Baj sənin, aj kişi, atan jaşmasın hej!

LETUN

Qupemizdə qısa-boi, qara-saqqal hərmətçil bir kişi vardı. O Qubadan Mosqvaja gəndərilən alma və qoniarınyň yzərində qaraul getmişdi. Qajydyş baş ucyn ezymə mejvə saqlamışdı. Bizə təklif edirdi:

— Bujurun, qardaş oğlu, armıd jejin!

Öz səfərindən, dəmir jolda cəkdiyi əzijjətlərdən şirin-şirin danışındı. Qulaq asmaqçımyzdan olduqça məmənun idi. Aranı kəsmir, bir sehbətin nətiçəsini obirisinin myqəddəməsinə çalajaraq davam edirdi. Sankı bu adamın arvadından başqa dirləjən iş imiş. Özyňə auditoriya tapşış pəltək natiqlər kibi firsətdən geniş istifadəjə calıştı, icindəki sezlərin hamısyń eşiğə təkmək istəjirdi.

— Bilirsən, işi uzun məsələdir. Bu xançalıbm olmasajdı, almanı daqıbdırıllar. Bizə də qafqazlı deyərlər.

Mysahibimiz ja bizim vəzijjətimizlə maraqlandıqdan, jaxud juqumuzu qasırtmaq istədijindənmi suallar verirdi. Mosqvada məktəb bitirib qajytdıqçımyzla eşitdiğə bizi təbrik etdi:

— Var olun, belə sejə mən sevinirəm. Mysəlman uşaqsızınyz, allah elə eləsin ki, «narqum» qulluquna cataşınyz.—O, qəljanınyň tystylədərək bir ajaqıny qaldırırb oturaq jerə qojudu, pençərəjə bərk sejkəndi, arxağıncı sorusdu:—Bəs qardaş oğlu, unverstliji necə ildə qurtardınyz?

— Dərt ildə.

— Dərt ildə?

— Bəli!

— Hə onda unverstlik dejil, sizinki, qurs imiş. Qurs bizim jerdə də acıylar. Nə qursu idi sizinki?

Biz gyldyk, o mimiqasayı dəjişmədən təsdiq etdi. Bəli qurs imiş. Qurs yc—dərt ildə başa gəlir.

— Siz bunu hardan bilirsiniz?

— Oradan bilirəm ki, mənim, allah sizi də saqlasın bir başçı oqlum var. Uşaqlıqdan onun çorunu mən cəkirəm. Siz jaşdadıṛ. 6—7 ildir unverstlikdə oqujur. Deməjinə gərə gələn il qurtaraçaq. Mən də söz vermişəm ki, ajaq jalıñ da qalsam, dost-aşnanı yىqъb şadjanalıq edim. O məktəbi qurtaranda, adınya bir qızılsaat jazdarym. Unverstlik qurtarmaq belədir. On ilə başa gəlir. Uzun işdir; cynky zarafat dejil. Kişi elmin dibinə satır. On dan ojana daha bir şey joqdur.—Mysahibimiz bir az duruxduqdan sonra davam etdi:—Joq... zəhmətimə gərə başçı oqlu da pis dejil. Qırgız kimidir, geçələr də jatmır. Gəryrsən komlekçək oturub, jazır, pozur. On elm oqujur. Həm doqtor, həm incinar, həm myəllim, həm də aqrənom olacaq. Dejirəm qoj olsun, bizdən ki ataja oqlul olmadı. Saq olsun Şura həkyməti ki, uşaqlarla oqudur, jetirir.

— Hekymət hesabına oqujursa, bəs sizin kəməkliniz nədir?

Bu suala mysahibimiz gylır, pençərədən dənır bizi tərəf əjilərək, javasça cavab verir:

— Aj saq olmus nə dejirsən? 60 manat «pejnisiyə» onun paprosunu gərməz, bir də gəryrsən ki, gəldi. «Daij», nə var, «bir qastium almışam». Cıqarayıb 200 manat verirəm. «Daij», nə var, «otaq dutmuşam». Çavandır da. Biz də, hec olmasa, çahıllıq elemişik axı. Qızlar ilə oturur, durur. «Daij», nə var. «svidaniya gedirəm». Gətyryyb 30—40 manat cibinə qojuram. O iləri Bakınyň lap qupes qızlarından biri gedənin etəjindən dutub: getmə gyzymdən gedərəm əzymdən. «Məni almasan ozymy dənizə ataçaqam».

Mysahibimizin baçsyz oqlu ilə coq maraqlandı. Adres aldım. O tibb institutu tələbələrinin ymumi jataq-xanasında jaşajırımsı.

Bu əhvalatdan 6 aj kecmiṣdi. Istirahət gynynyn birisində jolum tibb institutuna dyşdy, «başçı oqlunu» xa-

тұрладым. Үмуми мәнзілө getdim. Qomendantь тарып Xosrovbәjlini sorusдум.

— Bizdә elәsi joqdur,—dedi.—Pәnahbәjli var, Fәr-zәlibәjli dә var. Bәlkә Xasajevdir. Xosrobәjli joqdur.

Coqdan, orada paltar jujan tatar arvadынъ сағырдь. O da tanьмады. Ev dәftәrlөrinи gәtirib kecәn ilin sijań-larынъ төкysdyryb joqladым vә tarдым. «Baś oqlu» buradan kөcmышды, API-jә getmişdi.

Coq aqtardым. Nihajәt onu API binasynda tarдым. Bir sarь-sac qызын әlini ovçuna alьb xysusi bir nәzә-kәtlе dәnъшыр. Mәzә verib mәzә alьrdy. Salvarьынъ uty-synә, qolundakъ saata baqъr, qыza da gestөrirdi. Mәni qыz ilә tanьş etdisә dә, qыz dajanmadы. Qыz getdikdәn soňra qoluma girdi, havaqtdan bәri mәni aqtardыqынъ, dajыsъынъ mәnim haqqыmdа etdiji sehbәtlөr nәtiçәsindә qajibanә mәni sevmәklө өzyny bәxtijar sandыqынъ sej-lәdi.

— Mәn sizi tibb institutunda arajыrdым... O, dajыsъ kibi sezymy bitirmегә maçal vermәdi:

— Eh, dedi—başyma qәzavy qәdәr gәldi. Hәlә mәn idim ki, dәzmyşәm. Cesni slova qыzlar qojmur ki, adam oqusun. Birisi daňymça dyşmyşdy. Gerdym bijabыr ola-çaqam. Perevod alдым. Nә dejirsөn, mәn өlym, stepen-dijamъ da alimentә vermejәcәk idim ki.

Xosrovbәjli ilә bufetә съядыq, o mәni buterbroda, qәhvәjә qonaq elәdi, pulunu mәn verdim.

Bu mәnim Xosrovbәjli ilә ilk goryşym oldu. Ikin-ci goryşym 32-ci ilin avqustunda oldu. Bu dәfә o mәni aqtarmышды. Communist kycесindә rast gәldik. Adәti yzrә qolumdan aslandы. Mәxfi şejlөr dәnъшьртмьş kibi qulaqyma әjildi. Bir il icәrisindә Xosrovbәjli coq dәjish-mışdi. Hәr sejdәn әvvel aqzынъ әtrafында, burnunun qanatlarыndan başlaqъb cәnәnin içunda birlәşәrek dajи-rәvi çizgi—kişilik çizgisi әmәlә gelmişdi. Qaşlarъ sallan-mış, janaq gәmiklөri съемьş, sifәti kitab kibi bykylmyş, qol symyklөri sajыlasъ olmuşdu. Bu nisbәtdә sәsi javaş-mış, gylyş sevinçleri sәslәnmәz olmuşdu.

— Papaqтын qarşyma qojud fikirlәsdim. Nә dejirsөn, mәn өlym. Dutaq ki, indi mәn API-ni qurtardым. Nә съ-qaçaqam. Nescasны bir myәllim! Basaçqalar Dәstәfura,

ajda da 250 manat. Jaşa, çanъын съезын gorym. Halbu ki, mәn studentlijim ilә ajda 300 manat das-baş elojirөm. Özy dә Bakыпын lap ortasында, nә istejirөm o saat; nә dejir-sөn, mәn olym. Rajon hara, mәn hara. Burada jalan satыb dolanaram. Lap ijrәnmişdim. AMI-dә syr-symykдәn bezmişdim. Burda da adamъ colma-coçuq ustaş elojirлor. Pacti eto nijanja olasan gәrәk. Beş gynlyk әziz omryny gәtir cyryt ki, nә var, mәn uşaq ojradирөm. «Dyz otur janqыльсъ jat». Nә dejirsөn, mәn olym. Doqtorlardan da eşitmışem, myәllim 40 ildәn artыq jaşaja bilmөz...

Mәn e'tiraz etdim.—2-ci qursdan mәktәbi buraqmaçын adъ joqdur, zәhmәtin hәdөr gedәcәkdir.—dedim.

— Joq, aşna,—dedi:—myәllimlikdәn pәs. Daqumentlo-rimi almyşam. Işimi dә dyzälmişem. Iqtisad institutuna girirөm. Paqrainimer 3 il zәhmәt cәksөm dә, olaram bir xozaistvennik. Qarыn мәsәlesi hәjat binevrәsidiр.

Xosrovbәjli ilә 3-çy gorysym jaqыn gynlәrde олду. Demaginә gorә orada stipendijasынъ kөsmişlөr, myәllim-lөr «viędansızczasыn» onunla şәxsi-qәrәzlik aparmış, kishini bir «mәn өlym» qurban etmişlөr.

— Hamъы cәmдәjimә duvojqa dosәmisdir.—dejir, di-zinә сыгрырдь.—Ja'ni mәn o qәdәr dә olmadым ki min-sanerә dә şotavotea da bilmәdim? Viędansızlıqda baq ki, idman dәrsindөn dә iki!

Mәn gyldym. Myәllinlөrin haqъl oldiğimini ve bytyn taqsыrlарын dәrs ojrenmejәn тәlәhabәd oldiğimini gostar-mak, nәsihat elәmәk istәdikdә sozvmy kәsdi, тәlosik-tә-lәsik doqradы-tokdy:

— Qorqmа, ләsin bundan da mürfarmışsөr. Onlar biçdirse, mәn onlardan da biçәm. Bir rәng vurmışam ki, хынадан da hetер.

— Nә etimisan?

— Nә edәcәjәm, әrizәm vermisam darvifynuna: stipendijasы oradan artыq, elmi соa, adъ bojyk, ozу dә iah-varыb gotvyrүrlөr. Tәzәdөn başlajaram zato osaslı olar. Qacestvo jaşы olsun.

Xosrovbәjlinin darylfynuna girib girmadijini bilmәdim. Maraqlanmadым da. Lakin dynen onu tramvajda gordym. Nә ejnindө ytyly salvarь, nә qolunda saatъ, nә dә janъы-

da sarg-sac qız var idi. Cəkməsinin burnu jırtılımış, qurbaqa aqzı kibi acıtmışdı. Kyrəginin təri komləgini qaralıtmış, şapqasının qulaqı sallanmışdı. Jyzy tykly, simasız coq kədərli idi. Məni gərəndə bir təsəlli tapmış kibi gozy jaşardı. Janıma gəldi:

— Səndən bir şej soruşaçاقam—dedi: letun nə dejən sozdyr?

— Bunu nə ucun soruşursan?

Ona gorə soruşuram ki, boyluk iş var. Bunda nə hikmət varsa, daqumentlərinin ystynə letun jazlıdır. Dan darylfynundan geri qajtardılar. Hansı mərdymazar oğlu mənim evimi jıqyb. Letun nə dejən sozdyr?

O catmışdı, tramvaj dajanan kibi dyşəçəkdi. Ajaşa qalqıb bir də soruştı.

— Get evə, uzyny tər-təmiz juduqdan sonra gyzguya baq,—dedim.

O tramvajdan dyşdy. Mən onun dajıvınyı qızılsaat jazdırmışın xatırladım:

— Həm doqtur, həm inçinar, həm myəllim, həm də aqranom olaçaq.

Tramvaj bizi gotyrdı. O geridə qaldı.

«M J A X Q I J »

«Mjaxqij» syr'ət qatarı jumşaq jataq, təmiz jer, jaşlıqlar, bulutlar, daqlar, binalar, pençərədən bas əjərək kecirlər... Bunu kim istəməz. Bahalıçı çəhənnəmə, 42 manat 60 qəpigi tərlədim. Saatlarça nevbədə dici bykylənlər bir təhər «bez oceredi» təpilnək istəjirələr. Qassir ilə dədə-babadan qan bir qohum cıqanlar biri-birinə jarpışmışlar. Nevbədə birisi burnunu silmək istəjirə, hamı tərpənməlidir. Mən isə qassaja jarpışmışam. Furazzatınlı kolgəligi qırvılnaq yzrədir. Qassirin ancaq qajışdan cıqmaq yzrə olan kirli ətəgini goryəm. O bazarı dutmuş jəhlidilər kibi çəld fırlanıb, mənə bilet hazırlayıb.

—Bəs burada vaqon, jer nomrəsi?

— 68-ci qatarda mjaxqij vaqon bir dənədir. Nə nomra bazlıqdır? Pravadniq gostərər.

—Sonra baş aqṛısv olmasın?

—Arxaaltı ol!

Mən tərimi silir, çiblərimi joqlaşıb, qajıbdıram. Sabah məni joldaşlarım jola salaçaqlar. Bilet alındıqdan bildilər, daha tələsmək lazımlı deñil.

Fasiləsiz zəng vuruldu. Bilet nevbəsində duranlatın həjəcanı dala da qajnadıb. Onlar qabaqkılıqları ervasından aşsb keçərək, qassanı pəncərəsindən ojiliş dejirdilər:

— Mən əlyim, birçə mənim biletimi ver, rədd olum. 2-ci zalda əjləşən ozynəndən razı və loqalara isə zəng hec bir tə'sir etmədi. Onlar qassadakı haj-kyja açı-açış gylərək ez-ezlərinə dejirdilər:

— Baq, jola cıqan mənim kimi olar. Bileti şəhər-dən tez almışam. Qatar dajandım, jerimdə uzan-sıyam.

Mən də bunların icindəjəm. Nasılıqların qısqıry-qı, myhafəzəcilərin hərəkəti, bacarıqsız briqada nəfər-lərinin təsirsizliginə baqırıq. Sankı biz bytyn cətinliklərdən səqorta olunmuş imtijazlı adamlarlıq.

Mən «Mjaxqı» vaqonu tapdım, camadanın əesarat-lə qaldırdım. Qonduqtor fanarını uzadaraq mane olmaq istədi:

— Bilet, bilet?

Bileti joqladıqdan sonra başıny tərpətdi və camadanın geri cəkdi.

— Dyz dejil, nəmrəsi hanı?

Mənim və joldaşlarımı izahat fajdasıbz oldu. Qonşu vaqonun uzun-buqlu, boş-bejin və baş-ditrəjən qonduqtoru əz joldaşına qandırırdı:

— O jan-bu-iandan tanışlıq ilə dyzəlib də!

Dajanmaqa və qonduqtoru inandırmaqa əlimdən nə imkanımlı var, nə vaqtım. İndiçə dejirəm zəng calınaçaq. Qatar nacalnikini tapdım:

— Mən verməmişəm ki; nevbətci ilə danış.

Əzimy itirmişdim. Bufetdəki otaqların biri-biriన vurdum. Itirmişəm. Adamlar mənim ja bir şej oqurla-dıqımy və ja şejim oqurandıqıny zənn edirlər. Nevbət-cini furazqasından tanıdım.

— Joldaş nevbətci, stansiya mənə satdıqıb biletə nəm-rə qoymamışdır. Vaqona buraqmırlar.

O, biletə baqdı. Birisinin ardınça qosaraq, çavab verdi:

— Mənə ajid bir şej joqdur, şəhər satıb, mənə nə.

— Bəs siz nə məsləhət geryrsiniz, nə etməliyəm?

— Gərək nəmrə fəzajıdlar.

Bundan bir şej cıqmajaçaqıny anladım. Atıldım, zor ilə qoridora girdim. Camadanın dizimin arasında dutaraq pəncərədən bərk jarpısdım. Qatar tərpəndi. Qanım qaralımb və joldaşlarımy unutmuşdum. Mən jeni myba-rəzəjə həzırlaşırımdım.

Mejdən — vaqonun dalanı, silahı — camadan dysmənim — qonduqtor, məqsədim isə — Bakıja gəlməkdir. Coq cəkmədi mejdən qızışdı.

— Cıq, joldaş, cıq! Sən nə naxal adamsan!

— Əlimdə biletim var, mənə jer ver. Naxal əzynən.

İcəridən səslər içaldı. Myhafəzəci alcaq bojlu, qoşa bir mysafiri vaqondan cıqarmaqla calışırırdı. Mysafir biletini onun gezynə soqurdu. Onun biletinə jer nəmrəsi də qojulmuşdu. Bu jerdə jekə bir qarın varlıçıny undaraq qol-qanadıny gərmış, div juqusuna getmişdi. O, əzynı tam unutmuşdu. Janıdan otənlər tyfu dejə uz cevirirdilər.

Məni zor ilə cıqara bilməjəcəgini jəqin edən qonduqtor qonşu vaqona kecdi və tez qajıtdı.

— Gəl, şejini gətyr gəl!

Mən bir az sevindim. «Şykyr ki, nihajət jer tapıldır» dedim. O məni dalanda qojub getdi. Jarıb saat qədər gezlədim. Qatar qaranlıqların jarıb, relslərdə aqırırdı. Kəjlərdə ışıqlar, sənmış, sankı həjat dajanmışdı. Juqudan durmuş mysafirlərə ruh və fərəh verən dərin fəza, uluzular mənim gəzymə əbatır, juqu cəffərirdi. 4 stansiya getmişdik. Mən qarınım asıb icəri girdim. Burası vaqon dejil, jataq odası idi. Namı juqudadır. Caxır, piyə, seljodqa və cıryumış gilas qoqusu burunlara dolur, aqırıldan cıqır, oksyrən, xoruldajan və papiroşunu tystylədərək juqusunu daqıqtmaq istəjənləri harada və kim olduqlarıny fərq etmək cətin idi. Mən bu vaqona ixtiarıszız girmişəm. Camadanın ilk qupedə pəncərənin dibinə qoymaq istəjirdim. Burada tuluq kibi jağılmış bir qadın calxanaraq həlnak juqudan qalqırdı. Məni jaqaladı:

— Svoluc, cıq buradan.

Mən əzimy saqladım.

— Aj xala, bir əvvəl bil, gər nə danışırsan, keflı dejilsən ki?

Mənim sözlərim onun qısqıryqı altında boquldı. Adamlar zəlzələ olmuş kibi jerlərindən sıxradılar. Aşağı-dakılar ajaqa qalqırdı, juqarlıdakılar sallandı. Namı əz şejlərini joqladı. Bu halda qonduqtor gəldi. O məni bir

нечә saat əvvəlki «mybarezə» mejdənindən tanışdırdı.
Bos «jer olmadıqçılp» səhləmişdi.

— Сың aj joldaş, sənə kim içazə verdi?

Arvad daha da çəsarətləndi. Ojananlıarda mənim dyz adam olmadıqçıma şübhə daha da artdı. Birisi camadanımy dutur, o birisi itələmək istəjirdi.

— Сың, сың, mane olnıa! — Qonduqtor dejir: — Сың vəssəlam!

Camadanı qonduqtora buraqaraq getdim. Vaqondan-vaqona kecərək, baş qonduqtoru tapaçaq, məni bu gynə salanlarıñ atasıny jandırmaqçıp tələb edəçəkdir.

— Budur, joldaş, sorusun gerək mənə niyə jer verməjirlər. Hamədan artıq pul verdijim uscumtu?

«Mənim əsəbi ifadələrim və həjəcanım, haqsızlıqlar onu tə'sirləndirir» dejirdim. O qatıq oqurlamış pişik kibi dodaqçıp jalajırdı. Qoçalıqına baqmajaraq, janaqlar, qızarmış, gəzləri jerindən ojnatomışdı. Qajibanə bir seidyi və durdu.

— O Saşadı, jaxş adamdı, sən naşaq şikajət-lənirsən.

— Biletim əlimdə ola-ola mənə nə ucun jer vermir?

— Strannıj rassuzdajes, nəmrəsi joqdur. Vəcom delo?

— Biri səhv etmişsə, həqiqəti unutmaqçı lazımdır?

— Vapervıx, səhv olmaqçıp sən dejirsən, Juridiceski daqazat olmamış. Vaftarıx, get qassiri suda ver, haqqın var. Bizdə isə işlər qaida qanun ilə gedir. Nəmrə joqdur, znacit Saşanı buraqmaqa ixtiyar da joqdur.

Mən raým aldım, hesabımı apardım. Saşanınp janına getsək, borçlu cıqacaqam. Ehtimal ki, çərimə də etsinlər.

Baş qonduqtoru gerdykdə Saşa daha da yrəkləndi.

— Bu vətəndaş sqandal tərədir.

Mən jorqun dizlərimi taxtaja səjkəjənək ieni acıyan sabahınp dərinlərinə bağırdım. Ufyq qəhərlı bir yrək kibi səkylyr, dalqlalar ıhyum edən ordular kibi şəfəqlərə təkylyr, kainat ojanırdı. Uzaq tarlalarınp icində qaralan bu qatar syr'ətinə artıryr, Bakıya qavuşmaq ucun cırpxnaraq syzyrdı. Saşa-Maşa ıbasımdan rədd olmuşdular. Dəmir jol haqqındakı firqə qəragışını xatırladı:

«Dəmir jol nəqliyyatında xalq təsərryfatınp hər bir başqa sahələrindən artıq gəzdən əsgı asmaq, jalancı zərbəcilik, byrokratizm hallarla vardır».

Gərəsən bunu Şaşalar oqujaçaqmı? Ehtimal ki, oqumazlar. Lakin bu sətirlərin ıhuna ajid tədbirlərin Şaşalara oqudulaçaqına hec şübhə joqdur.

РӨЛҮК

Мән буhekajənin адъып Pelyk qojuram. Qəhraman Pelyk, arvaddyr. Onun iri və uzun gevədəsi vardır. Atlı kibi jerisi var. Hər addımda bir metr məsafləni geridə qojur. Enli və dəjirmi cəhrəsində şybəli bir kecmiş oqunur. İlk baqışda bıçaq tijəsi kibi ışıldajaraq salanan nəzik, qara hərykləri nəzərə carxır.

Məni ən coq maraqlandıran cihət Pelykyn analıçın və bu işdəki ustalıqlarıdır. O, qəssab Haçın 2-ci arvadı, 37 illik həyatında 3 qız anası olmuşdur.

El arasında dejərlər «qız ne'mat, oqul devlətdir». Bu boş sezdyr. Elə oğlan var, hazır cərəgi cejnəjib səzdər. Elə qız da var ki, kəz kibidir. Sel ilə sənməjir, qundaq və qıçaq oqul gərmədi. Gerdiyi—qız oldu. Kim dejir ki, o, qızı Məsmə, Jasəmən, Sərijədən oqlan qədər xejir gərməmiş? Cəsarətlə dejə bilərəm ki, tənqədəm oqlanların hec birinin anası Pelyk qədər «bəhrə» gətirməmişdir.

Haç kişi obiri otaqda komlekçək, jerin icində oturub, gəzlərdi. Qadınlar isə Pelygyn başına toplasın, salavat, bismillah ilə onun məzəhənyən oqsardılar. Hamydan artıq o, təəccüb edərdi ki, mənim kibi saqlam və dutumlu kisi dən niyə oqul olmayağı. Oyz xəbərini, eşitçək qas-qabaqın sallar, həftelərlə Polygy dindirməzdi. Həmişə fikirləsərdi: «bu zəhirmarə nə etməli, it kycuyyny kim bejydəcək». Pelyk Haçının dəndlərini silmək ucun təsəlli verərdi:

— A kişi, nəjin fikrini eləjirsən ej? Indiki oqlular bisikur cıqırlar. Qumarbaz, icgici, aqzə cərəjə catan kibi atadan yz cəvirirlər; jenə allah qızza bərəkət versin. Jaxşy jəndəmlı jerinə salandan sonra kyrəkənin sənə oquldan artıqdır. Oqul baxta-baxtdır. Pis cıqqıb evin jıqıldıb, dynja zəhmətin itəçək, avyırbın da gedəçək. Amma kyrəkəndir. Biri pis oldu, saq olsun onun əmisi oğlu. Qızımyən qolundan dutub obirisinə verrəm. Nə coqdur təşnə oqlanlar. Məsmə, Sərijə kibi aj parcasınyə gəjdə gətyırırlər. Sən hec fikir eləmə. Bunlar hamıslı mənim bojnuma.

Pelyk arvad hələ 8 yaşında ikən Məsməsini «aq gynə» cıqarmaq ucun əməli tədbirlərə başlamışdır. O həmişə məzylədajaraq oqujurdı:

Ərə gedən qızınp
Jaxşy ara izini
Sonra peşmanlıqlıdan
Quçaqlama dizini..

Məsmənin Haç Sejid kisi jə getməsinə Pelygyn başmaqlarla da razı idi. Lakin o bu razılaşın və evindən kənarə cıqarmajırdı. Arvadlar arasında Haç Sejidə jaqın adamlarla dansında dejirdi:

— Coq da varlıdır, Haçdır, gəlir-gətyir saňbıyyıdır, axıq qoşadır. Qızım onun nəvəsi jerindədir. Mən onun haçılıqına, avyırlı adam olmasına gərə Məsməni verirəm. Bunu qabaqında 5000 manat başlıq nədir ki, ona nəm-pum edirlər? Lap eşi jə tullasam, Məsməjə ondan artıq başlıq qızı alaram. Nə olub, xalqın işaçı cəldə qalmamışdır ki, 5000 manata nə verirlər?.. O da Məsmə kibi kəklik, indi hələ onun nə vaqtıdbır? Ooq bir 12 sinnə dolsun, deşy qalqıyan, lap birinci taçır oqluna verməsəm...

Evdə qohum əqrəba janında isə Pelyk məsələni başqa çyr izah edirdi:

— Varlı-karlı kisi dir, niyə vermeiək, şərt o dejil ki, çavan olsun, uzyndə ajran icməjəçəjik ha, bizə dolanışq lazımdır. Kimi var ki? qoşa kisi dir, sabah-birisi gyn başınyə jerə qojanda hamıslı Məsmənin olaçaq. İş də budur. Coqda ki, qız istəməjir, əzbaşına dejil ki?

Pelygyn dedikləri jerini aldb. Haç Sejjid Baqyr aqa pərdə dalıbdan Məsməjə xitab ilə soruşurdu.

— Qızım, Haç Sejjid vələdi mərhum Axund Haç Əsədə zevçə olmaq mejlin var, ja nə?

Qadınlar Məsməni aralıqda alıb əjrədirildilər:

— Məsmə, axundun dediklərinə «bəli» de! Ajrı söz dənüşmə.

Məsmə isə hec kəsə fikir verməjirdi. Palazların altına itirdiji munçuqu aqtarmaq məşqul idi. Onun əvəzində Şərabanlı xala səsini irçəldərək, «bəli» çavab verdi.

18-ci ilin raibzında Məsməjə kejfin istəjən təntənəli bir toj oldu. Haç Sejjiddən alınan başlıq qızı, pal-paltar və məxariçdən başqa, şabaşdan Pelyk arvadın əlinə 2700 manat kəz kibi nəqd pul gəldi. Bu o deməkdir ki, Pelyk böyük bir cərək sahibi oldu. Tojun səhərisi gündən başlajaraq Pelyk arvad əzynı lap xoşbaxt hiss edirdi. Qızlar və bacıqlarla ilə barabar Haç Sejidin syfrəsindən jejur. Məsmənin vasitəsilə hər ehtiyaçın artıqlamasılə ədəjirdi. Haç Sejjiddən kicik olmaçıyla əbaqmalarla onu «oqlum» dejə saçıtgı, başına dolanmaq istəjirdi.

18—19-çu illər, böyük hərəkat və cəxnaşma illeri idi. Mysavat cəlladlarına qarşı işçi və kəndlilərin kytlevi azadlıq bajraqları işkənlərdir. Həkymət e'tibar və qyvvətdən dyşyrdy. Qarışqılıq, jiyəsizlik yzyndən hec kəsin sabaha umudu joq idi. Bu momentlərdən istifadə ilə taçrlər, məhtəkirələr ezi işkyny duturdu. Ançaq bu dəfə Haç Sejidə bədbaxtlıq yz vermişdi. Onun 2 paraxod xüsgəbəri dənizdə batmış, vekselləri protestə getmiş, «şənliq» cıqaraq qəfəsələri boşalmış, dykanında zəjif bir şam jandırmaq məcbur olmuşdu. Haçının başına gələn bu «iş» bir myddət nə Məsməjə, nə də Pelygə tə'sir etdi. Hələ evdə ehtijat da var idi. Nə bişmişlərin dadı əksildi, nə də sandıqları ehtijatı. Haç ezi başına gələnləri və həmkarlarınyň hec birindən kəmək gərmədijini açı-açıs nəqəl etdikcə, Məsmə gylər, Pelyk təsəlli verərdi. Lakin bu quru təsəllidən də bir nətiçə cıqmışdı. Javaş-javas Haç evə, qıjmətli şejlərə əl atmaq məcbur oldu.

Vəzijət artıq dezylesi dejildi. Pelyk, sijasətini dəjışməli idi. Daha doğrusu kəsəjyni o biri başlıq cevirməli idi. O bunu birdən-birə də japa bilərdi. Lakin gələcək ucun jaxş dejildi. Ehtijatlı tərpənmək, işi bişirmək lazımlı idi.

Pelyk arvad bir myddət ajaçlıq qızınpn evindən kəsdi; indi qızınpn gəryşunə ajrı sıfətdə gəlirdi. Bir aqşam Pelyk bu səzlərlə qızınpn gətməgə gəldi:

— Allah məni əldyrsyn, qızım, bu nə gyndyr, bu nə syfətdir dyşmysən? Buna baq vaxsej! Qızın bət-bənizi qalmajbı ha. Mənim başıma daş dyssyn, qız, nişbu gynə dyşmysən?

Haç əvvəlcə başa dyşmədi. O da bir tərəfdən Məsməni əzizləmək istədi.

— De da! Bilmirəm bu nəjin fikrini cəkir? Dejəsan mənim kimi gəmiləri batıb?

Pelyk oturmadı. Məsməni qarşıya saçırlıq nə isə rısyıldadı, cıqqıb getdi.

Haç bir aqşam evə qayıdanda qarşıyı bacıq gərdi. Acarlı qonşudan alıb icəri girəndə kəc tədarykynə oqşar bir mənzərə gərdi. Balşaların təkmər uzy sojulmuş, divar xalcası işqəndərdir. Aq samavar, böyük toj gyzgypyz mızın ystyndə dejil, xırgut-xırda ev şejləri, jykdən acılmış kibi aralıqda təkylmiş, biri-birinə qarışmışdır.

O, dərhal işi anladı. Qonşulardan sual etdikdə, ona 8 qat bykylmiş, dalıbı jaqlı barmaqlardan kirlənmis bir kaçırı verdilər. Pelyk arvad Məsmənin dilindən jazählərdi:

«Kəbinim həlal, çanlım azad, mənim kaçırıb ver şejini al».

— Gətirin qoçanı. Sən bəjin qarşıyından kecəndə asqıtmışsan. Xanıma tək səbir dyşmır. 50 manat çərimə verməlisən. Birçə tez ol!

— Ha, bu Həsən Quludur. Sən nə çyr'ətlə izinsiz otbicmisən, nə jejib belə qudurmusan? Buna 20 qamış, 30 manat pul, hajdı!

Beləliklə cəkməci Məhərrəmin evində xalqa məhkəm toj dutulur. Tojbəji bəqlərlə davşan qulaqına dəndər-

mişdir. Otaqda dəjylən və çərimə edilənlər qas-qabaqlı oturmuş. Jeni gələnlər qorqudan içəri girməjir. Otuzluq lamparən əşyaların burnunu əşyldadır. Tojdur. Bəjin divanı ara verəndə zurnacılar başlaşır. Kyrt tojuq kibi jerijən Aşağı Abbasın daňıncı zırnacı Əkbər syurnyr. O, otaqın havasınp sorub, zırnasi na doldurmaq istəjir. Rəngi qızarlı, tərləjir, dəjirmi cəhrəsi tunç kibi əşyldadır. Qabalçı lap havajı pul alacaqdır. Aşağı Abbas ilə bəlyşdrysə idi, Əkbərə bir şej cıqardı. Qabalçı boqaz ortaqqadır. Əkbər qabala təkylən şəbəşlərə diqqətlə nəzər jetirir, yrəgində sajırdı. Jaxş olub ki, gətyrə danışıblar. Şabasa umud baqlasalar lap hec zad olaçaqdı; cynky verən joqdur.

Gəlin isə coqdan gətirilmişdir. Dibdə bir adamlıq otaqda arvadlar onun başına toplanmışlar. Jasəmən qurbanlıq quzu kibi bəzəmişlər. Sifətində jarımlı əbatman cəvahirat. Yst-başına sarınlıq piləklər onu qaracın qadınlara oqşadırdı. O, indi aqyr bir jyk altında idi. Onu ərən, buradan qaldırlıb orada oturdan, oqşajan qadınlara hec ibrindən xəbəri joq idi. Jasəmən bir daşa, bir hejkələ dənmiş, onu fikir gətyrmiş. Kecmiş, gələcək ev, ər, cadra...

O, burada nə gəzir. 14 bahar əbitməmiş, bir usaqdan nə istəjirlər. Onu da mə Məsmə kibi satıqlı edəcəklər. Qızlar nə qədər bədbaxtdır. Nə ucyn hamınlıñ yzərinde dalqalanın azadlıq bajraqı Pelyk arvadın darmına gəlmədi? Nə ucyn o iki ildən bəri başlaşan jeni həyat jollarınp qarşıya Jasəmənə acılmadı? Bunun təqsiri kim-dədir, ezyndəmidir?

Bəlkə o, qolundakı zəncirləri atıb, gynəş altına cıqsa, bytyn ibu rəng-bə-rəng şejlərdən çanı qurtarardı. Buna onun haqqıvardı. Lakin cəsarəti catmağırdı. Jasəmən bu fikirlər icində boquldugu zaman sojuq bir əl onu tərpətdi. Hamı jatməşdi. Səs kəsilməş, pençərədən sallanan aj da kysmyş kibini cəkilib getmək yzrə idi...

Tojdən iki aj kecməmişdi. 57 gyndyr ki, Jasəmən Məhərrəmin evindədir. Qara gyn nə uzun olurmuş. Ona elə gəlir ki, anadan olandan bu dərt divar arasında əsir-

dir. Hər zaman çəllad kibi baqan Məhərrəm hər aqşam jeni-jeni tələblərlə gəlir. O bazardan gətirdiji aćıqı da Jasəmənin ystynə tekyr. Mətbəx, sypyrqə, Jasəmənin jeganə məşqulijəti olmuşdur.

Qajnana mərtəbdən:

— Kytdyr, toxumaq, jamamaq, joqurub jaپmaq bilmir. Oqlumun ajaqına durmur. Saqqız kimi jarpışb qalmışdır. Dejəsən ətbaladır, oqlum jazıq oldu, bir aləmcə xarc tekdyk.

Jasəmən evlərindən və joldaşlarından xəbər aldıqça, daha da tə'sirlənirdi. Dynən qonşunun qızı Sitaranı məktəbə gedərkən germiş jenə də bulut kibi dolmuşdu.

Pelyk arvad isə qızınp unutmamış, o bu dəfə qızınp gərməgə təkçə gəlir, Jasəmənə təsəlli verirdi:

— Qızım, fikir elemə, arqamlısan, gəryəm. Səni başqa bir oqlana verəcəjam. Hec fikir cəkmə maral kimi bir oqlan tapıışam, işin joqdur. Aqzı nədir, qojmaram sənə korluq verə...

Pelyk arvad ezymy aldanınp sajdıq kibi, Məhərrəm də ezymə maqmun kibi baqırdı.

Pelygə nə catmağırdı?

O Jasəməni Məhərrəmə verirkən min manat başıq almış, jarımlı girvənkə qızı da qızınp kəbininə saldırmışdır. O bu fikirdə idi ki, Məhərrəm pullu və gəlirli adamdır. Onlarınp nəslili arvada jaxşı baqan olubdur. Bu hal Pelyk ucyn ən lazımlı moment idi. Lakin jalansı cıqdı. Məhərrəm qızı cihətdən maqmun dejildi. Ançaq Jasəmənin yrəgini ələ gətirə bilməjirdi. Tədbir galmadı ki, ona etməsin, mymkyn olmur. Qızınp uzy gylmyrdı.

Məhərrəm buna dəzə bilməzdi. Coq səqyldı, ezymy itirdi, mymkyn dejildi. Jasəmən onun evindən əl gətyirmək, joruçu əzəbdan qurtarmaq istəjirdi; mehr vermək də Məhərrəm ucyn imkansız idi. Buna gərə Jasəmənin korluqunu gyndən-gynə artıraqırdı ki, ezy cıqqıb getsin. Pelyk arvad isə ibu kələkləri besikdən ejrənmişdi. Onun əmry qızı alveri ilə jaranınpısdı. Məhərrəmə aldanımajacıq ki, qoj təngə gəlib boşasınlar, əli boşə cıqmasın. Əlbəttə Məhərrəm Jasəməni qovub kəbinin rədd edə bilərdi; cynky zaqınp bundan xəbəri joq idi. Ançaq bu Məhərrəmə aqyr gəlirdi, arvad boşadı, kəbinin dandı.

Dost var, dysmən var. Adama nə dejərlər, jaxş olmaz.
Qoj ezy rədd olsun.

Hər iki tərəf gəzləjir, lakin hec biri gyzəştə getmə-jirdi.

Bajram aqşamı Məhərrəmin evində da'va qızışdı. Onun anası balalı pişik kibi hamınpı çırmaqlajırdı. Pəlyyn ystyny alıbıstdı.

— Apar matahınpı evində saqla—indi ki, bizim cə-rəjimizə naşykyrlyk edir.

— Mən qızımtı vərəməlməjə verməmişəm. Jyz jer-dən istədilər, onu başımda saqladıım. Dyz-əməlli saqla-mırsınpıza... bu nədir, qız mum kibi ərijir.

Lakin bu cəkişmədən ajdyn bir nəticə səqmədə.

Hər iki tərəf yrəgini boşaltdı. Jasəmən isə nə ucun bu da'vaların mevzuu olduquna darlıqlarırdı. O jenə də Məhərrəmin evində qalırdı, hec kəs onu dindirməjirdi. O bejyk bir çınajətkar kibi gerynyrdı.

Jasəmən bu məhbəsdən qurtarmalı idi. Lakin ona kim kəmək edəcək, anasımtı, ərimi?

Bunlar Jasəmənin biri-birinə dysmən iki çəlladı-tilər. Bunlardan əzaqlaşmaçınpı, Jasəmən dincəlməjə-cəkdi.

Hamı jatmıstdı. Jalıbzı sajın bu tajında uzanan pen-cərələr, qızaran gəzlərilə yfyqlərə və acıq səmajə ba-qır. O evlərdə sən hərəkətlərlə ojnajan coçuqlar gerynyrdı. Sabah, onlar bajram edəcək, gejinəcək, geryşə-cəklər. Arqa tərəfdə jeni tikilmiş elektrostansionınpı qəlbi dejynərək səslənir. Mahxt fabriki jeraltı qazlar kibi guruldajı... Həjat sən və sevinçdir. Bu təntənə nə ucun dilə gəlməjir, nə ucun mə'sum bir yrəgin aqrıların hiss etməjir, jaraların baqlamaçı. Hər sej eż qajdasında gedir. Kycə qarğısında bir nida işarəsi kibi bitib duran Jasəmənin dərdini soruşan joqdur. Geçənin sykutu icərisində o, ixtiyarsız hərəkət edir, vəqıt ilə qaranlıqlardan qorqan Jasəmən indi karvan başçısı kibi fabrika doqru iri addımlarla iyryiyrdı. Orada, jalıbzı orada, onlarınpı və o dynjanıjaradan insanlarınpı əli ilə qurulmuş umudu Jasəməni ruhlandırtırdı.

Mysejib Jasəməni zavqomun janınpa gətirdi.

— Bir sən dejilsən, baçış, tyrk qızlarla indi ajylılar. İngilab gəzlərdə asylan qara pərdələri jürtməşdi. Azadlıq ruhu qətblərdə çoşur. Hər gyn fabrikimizə dəs-tə-dəstə qadınlar gəlir.

Zavqom mehriban və arxaçınpı ifadə ilə ilavə etdi:

— Hec fikir cəkməjin, Sizi əjiriçi şe'bəsinə qojaşıq, bir az təçribələnərsiniz, ev çihətdən hələlik Marjamovanyı janınpa olun, biz Sizi nəzərdə dutarşıq.

Bu, Jasəmənin həjatındə ilk və dəhşətli bir dəjişlik idi. O emryndə hec istehsalat germəmişdi. Burası onu şasərməşdi. Maşınlar, sexiəri və dəzgahlar, gylər yz-ly işçilərin qəhrəmanlıqlarınpı ançaq eż gəz yilər bilirdi. Bu qajnajan və çoşan həjat Jasəməni quçaqına alıb. Coq cəkmədi, qomsomol sərələrə kecdi. Pelyk-dən gələn səfərə və də'vətlərə qarşılıq dejirdi:

«Mənim anam fabrikdır. Başqasınpı tanıtmıram!»

Pelyk arvad, elədijindən peşiman olmaja bilməzdi. O həm Əlidən oldu, həm də Vəlidən: kəbindən bir kor qurus gəlmədi. Bir sej tələb etməgə də umudu qalmadı. Obiri tərəfdənə təkrar satılaşın Jasəmən evdən səq-məşdi. Onun ucun Jasəmən joq kibi idi. Indi umudu jalıbzı balaça qızı—Sitarəjə gəlirdi. Sitarənin 13 yaşlı je-nicə tamam olurdu. Buna bəqmajaraq, gənclik və gəzellik cizgiləri eżyny gestərməkdə idi.

Elcılər aqıb gəlirdi. Onu kimə və nə çyr vermek lazımdır? Qoj məktəbdən zaddan qol qanaçın yəqş-dərsin. Pelyk bu işdə daha da ehtiyatlı tərpənmək ehtiyaçlı dujurdu.

— Zamanə xarabdyr. Qızımtı saqqızınpı oqurla-jarlar. Nə demək olar? Jasəmənin başçısı dejilmi?!

O, ɔymə gyny, cadrasına byrynerək, Məhsyn axundun evinə gəldi. Sitarənin baxışına məşvərət elətdirmək istəjirdi; yrəjində qojmuşdu ki, Sitarəjə ən jaxş adam dərzi Çahangirdir. «Əzynun abılgı, nəslı, daha nə istəjirsən, tək oqllandı. Bir yəqınpı gyzətanınpı var. Qoj Jasəmənin gəz yəqınpı. Qoj o anasınpı hisli fabriklərə sat-sın». Bytyn bu təsəvvyrələrin səzdən işə kecirilməsi ucun ciddi hərəkət və iş lazımdı. Bu bejyk plandı. Məş-vərət ilə başlamalı idi, buna gərə də Pelyk, Məhsyn

axundun başınyň aqyrdaqaq, kitaba baqdýrgy, allahыn emrini eșitmek istejirdi.

Pelyjyn gätirdiji bir səbət uzym axundu jaňytſyq tə'min edirdi. Təvaze' jolu ilə saqqalıny qasýjaraq, de-jirdi: «Nə zəhmət cəkirdin?! nəjə lazımdır?! naħaq gə-tirmisən!» Pelyk anladı ki, məşvərəti uçuz alıb, əlini si-nəsinə saldı. Qırğışmıs bir beşlik cıqarılıb, səbətin başına qojudu. Axund əzyny gərməməzligə vurub kitaba jenəldi. O Xorasandan gätirdiji qara təsbihini çrtlədi və izah etdi:

— Mətləbinə cataçaqsan, qabaqında bejyk bir dəniz gerynır. Dənizdə sənin raýın niçat gəmisidir. Sən bu gəmidə ışığılaqa cıqaracaqsan, gəmici sənin jaňyńn ola-çaq, əli aċeq və səxavətli adamdır. Onun qundaq sənin beşigində gerynır.

«Ajdañdır, məşvərat qızı kibi dyz, savab kibi xoş gəlir. Dəniz jeni qajdaja qosulan pozuq qızlardır. Gə-mi tojdur, gəmici Çahangirdir. Qundaq mənim quça-qıymadadır. Jə'mi mənim oqlum olaçaq».

— Allah qədəmini mybarək eləsin, imanın kamil ol-sun axund.—dejə Pelyk coq şad qajtdı.

Tezliklə işe başlamalı, Çahangirin elcılərini saqyr-malı. O kəhnə baçlıqı Həliməjə ejrətdi ki, Çahangirə dingildətsin. Həlimə bojuń qasırmajaçaqdır, Çahangirə adam saldı, elcılər gəldi, tiçarət başlandı.

Məktəblər, jaz gynləri dərslərin coqunu təbiətin de-şynə kəciryrlər. Qızı qajanın ətəklərində, uzun aqas-larıny dibində qurdalanın uşaqlar kəlgələri elçyr. Bit-giləri myəllimdən soruşurdular. Kimisi də cırplaq qaja-lara dərmanaraq mə'dən daş toplaşır. Qız, oqlan, lala-kibi uzaqlardan seçilir, onlar cicəklərlə daha maraqla-nıyr—buket duturlar. Sitarə kek bir dəstə hazırlaşdı. Xejransanın dili dinç durmadı.

— Aqız,—dedi—Nişanlına, Çahangirə mi hazırla-jırsan?

Bu sez Sitarəjə gyllə kibi dəjdi; o pul kibi qızardı. Jalıñz əjri baqa bildi. Uşaqlardan bir başqası isə Xej-ransanın danladı:

— Nə işin var, ez sezyny danış!

Doqrudur, Sitarə Çahangir barədə xalasından eşit-mişdi, hamınya aqyr cavab vermişdi. Lakin belə jer-də uşaqlar arasında ilk dəfə eşidirdi. «Bu nə deməkdir, sabah bu sez jaňlanda, mən nə edəcəjəm, myəllimlər eşitsə, nə dejər, o hara, mən hara, hansı uqursuz bu səh-bəti salımsı...»

Sitarə evə qajdanda bərk dutulmuşdu, himə bənd idi, ja aqlajaçaq, ja da top kibi patlajaçaqdı. Qıssə onu byryumsydy.

Pelyk onun fikirlərini daqıqtmaq ucyn bir az oqşa-dı, başına dolandı, sonra jemək verdi.

— Qızımt—dedi, sabah dərsə getmə evimizə adam gələcək, jaxşımış?

Sitarənin o saat yrəginə damdı.

— Nə qonaq?! Mən qonaq-zad bilmirəm, dərsimdən qala bilmərəm!

Pelyk əzyny topladı, ciddiləşdi və rəsmiləşdi.

— Kəs... qızı, sən də əlmış baçyndan ejrənirsən sez qajtarmaq? sənə nə dejirlər, qulaq as! Qataram bi-ri-birinə məktəbi də, dərsi də! Buna bax!

▪ Sitarə cavab vermedi, bir tikə cərəgini jejib yoluna dyzəldi.

Səhər Sitarəni dərsə buraqmadılar. Gynorta oldu. Pelyk pilov qazanıny oçaqdan dyşyrdı. Evə yc qadın girdi. Biri qoça idi, obirisinin uşaqları vardı, ucunçusyu lap təzə gəlin idi. Lakin bunları hec biri Sitarəj tanış dejildi. Onlar coq rəsmijjət və ehtiramla icəri gəldi. Qar-qı kibi evin ortasına qonub cəməldilər. Qoçası Sitarəj coq diqqətlə baqdıqdan sonra əhvalıny sordu, dərhal je-ni mevzu acıb.

— Dynən Çahangir də dykandan jorqun gəlməşdi. Baçsıyyı əlsyn, inçijir.

Sitarə dujdu, məsələ ajdañ idı, o kitablarıny gəty-rərək evdən cıqdı.

Qonaqlarıny başı sehbətdən ajıldı. Aralıqda syfrə gəldi, onlar Sitarənin də birlikdə nahara oturmasıny tə-ləb edirdilər. Pelyk eşigə cıqdı, qızı tapa bilmədi. Məktəbə getdijini bildi. «Ajıbdır» dejə qonaqlara bildirmədi, «utanaq» dedi.

Sitarə qaranlıq qovuşanda qaştdı. Pelyk aqzıny astamış, o başladı:

— Ana, məni saqlaja bilmirsənsə, izin ver gedim. Mənim jaşamaçımy istəjirənsə, satma, mən ərə getmə-jecəjəm. Oqumaq istəjirəm!

Pelygə elə gəlirdi ki, kim isə qızın qısqıptağırib, başdan sığarışır, işqsa belə şej olmaz. «O mənim sydumy emibə sezymdən sığmaşaçaqdır. İşq, zatında şybə varsa, nə bilim?» Pelygy fikir getirmişdi. Odutub janırda, rıçıldajaraq danışdıqər arvadlar, qonşular hamısb dejirdilər:

— Ehtijatlı ol, qız əldən sığar!

Ajrıç çyr ola bilməzdi. Sitarəjə nişan gəlmışdı. O məktəbə getməməli idi. Evdə bəslənməli idi. Bunu jerinə jetirmək, qızın qarşısına almaq lazımdır. Pelyk tək qalmamaq ucun Çahangırı keməgə sağırdı. Şam jeməginə bir az qalmış Çahangır haradan syryşmyşsə sakitcə evə təpildi. Sitarənin bədəni ditrədi, gəzy qızardı. Pelyk Çahangırı jer göstərdi. Sitarə isə ilan vurmuş kibi həjətə sığdı. Pelyk də onun dañıncı sığdı. Lakin o, gezdən itmiş, bir quş kibi ucub qajib olmuşdu. Pelygyn manevrası pozuldu. Çahangır də uduzmuş qumarbazlar kibi etəklərini silkərək, aç ehtirasını getiriyb evdən sığdı. Pelyk o geçəni jatmadı, baçlıq qılı, qajın qılı, myəllimlərin evinə getdi, Sitarə taprılmadı. Gəz jaşaları Pelygy coqdan aparmışdır.

Sitarə isə texniquma qəbul olunmuş, pansjonda jaşayırdı. Jasəmən onunla birləşmiş, onun hər bir işində kəmək edirdi.

Jəqin ki, Pelyk çinajətkarlıqını anladıqdan sonra, orada, o kimsəsiz damda qalmaçaqdır. Həjat ona indi coq aşı, sığırıtlı gərynyrdı. O Jasəmənə coq sıfarişlər gəndərdi. Sitarəni məktəbin kynçynə sağıraga coq sehbətlər etdi. Onlar indi hec Pelygyn qızına oşşamajırlar. Elm, istehsalat həjat onları qajnadı, əməkdən təkylən jeni qızlar polad kibi möhkəm, jıldıgtım kibi iti olurlar. Onlar jeni jetişən xoşbaxt nəslin icində bejyiyrlər. Onları əsl anası bu jeni cəmijətdir:

— Qızım, mən sizə analıq işq, çəlladılıq etdim. Məni baqışla. Mən qorqdum.

Pelygyn bu halı Jasəməni jumsaltmaya bilməzdi. Onun cirkin əməllərinin təqsiri baqışlanmazdı. Lakin qarşıdakı anadır. Bu cirkinliklərin keky, səbəbi janıbz o dejildir. Kəhnə cəmijətdir. Analar evladlarınp bədbaxtılıqını gərməjir. Jeni həjat ulduzlar onları geyziny qamaşdırıqtı.

Jasəmən anasınp pasjolqaja gətirdi. Sitarəni sığırtdırdı. Ucunçu aqşam işçi qulubuna «Evlijə qızı» kinosuna getdilər. Jasəmən bu kinodakı əhvalatı anasına izah etdikcə, hejran-hejran baqır, silinməz bir həzz dujurdu.

Baq ana, o qadın Kesəri (qızınp) zorla ərə vermək istəjir. Qızı, gəryrsən qojmurlar. Odur kypəgirən qarğı.

Pelyk kinoda bir ezbəj qadınpınp işq, uzun libasda başqa qıjafətdə əzyny gəryrdi. Hamı ona gylır, hamıja o ijrən və kirli gərynyr.

Pelyk qızınpa elədiji cirkinliklərin qara və dərindilərini sonuna qədər anlaşırdı. Kipriklərini qapajaraq dejirdi:

— Məni əldyryyn, mən naxələf oldum.

Sitarə onun aqarmaqda olan saclarınp tumarlağaraq başınp qaldırdı:

— İşq, ana biz unutmuşuq. Sən bizim sevimli anamzsın. Biz səni daha artıq sevirik. Səni baqışlamışsın.

Qadın gəzlərinin xəçalət jaşınp silir, pərdə aqarğı, adamlar ajaqı qalqırlar.

I F S A

«Dynjanın işi belədir. Zahirdə dəhşətli gəryənən qanunlar, insanların əzləri tərəfindən verilir və rədd olunur. Vaj o adamın gynynə ki, bunu başa dyşməsin, qəzətlərə, dejilənlərə inansıyl. Elə gətyrək mənim əzymy: bir zamanlar dəli pristavın qaradavoju oldum; onda gənc idim, sarıq və qocaq idim, gəzimy aqardanda qorqudan boğaz inəklər bala salardıylar.

«Fələk vurdur mysavat taxta cıqqdı, qulluqlar dəjisdidi, tanış olmadıqımız adamlar iş başına kecdi. Burada dərin fikir lazımdı. Xosrov bəjə bir qırqavul bir də damazlıq keci bağışlamaqla kəndin jyzbaşılıqını aldıım. Əsil əmryr-gynym buradan başladı.

«Deňirlər bolşeviklər olduqça aյqadıtlar, juquda fik-rindən kecəni, səndən aqzə kəsərlisi gəlir ki, onlarçın dərnatqına ilişdin, işin bitdi. Jaşamaq ucyn mybarəzə lazımdır. Beş, altı il bundan qabaq bir tevr kecimək olurdu; indi işlər cətinləşib və getdikçə cətinləşir».

Bu kibi fikirlər Haç' Qəhrəmanıň ۋاشىň вөjytmysdy. Bojnu cijninə dysmyş, bədəni systləşmiş, gezy jumluşdu. Uzun daq jolunu mejilsizçə jiryən aćımyş at, sankı bir çənəzə syryiyr. Haç' Qəhrəman myrgyləjir, jolun harası olduğunu bilməjirdi.

Pajyz gynəsi işdən evə qajıdanlar kibi jejinləjir, juvasına enir, kəlgələr uzanır, kylək əsir, hava sərinləşir, dərələrin səq aqacılıqların sankı qomanda ilə sulara səçdəjə əjilirdi. Quşlar bir xətt kibi yfyqləri çəzaraq cəltiklər arasında joqalıb. Çırçıramalar səslənir, otlaqdan qajıtmış syry suja təkylyr, cijni sənəkli gəlinlər aqşam

istirahəti havasъ ilə biri-birinə gylyb şirin-şirin dans-sırlardы.

Ötrafı jaşyńlıqlarla ertyly sulu dərəjə girdikdə Haç Qəhrəman qara bir bulut cəkdyjyny fərz etdi. O juqulu gözlərini silərək rajona jaqınlaşdırıbdan silkindi. Lakin qara və şybəli fikirlər onun jaqasından el cəkmədi.

三

Mə'lum olduqu yzrə, 29-çu ilin şura seçgilərində Haç əzyny Şəkər kəndinin ortabablarś sərasına sala bilmışdı. İslər nə inki əz qajdasında gedir, hətta gyn-gyndən jaxşlaşdırdb: hərməti artır, içəslarda cıqış ja-pırg, əməkci kəndlilər nymajəndəsi kibi bə'zən 15 dəqiqə, «rec» seiləiirdi.

Mərdymazarań dilini ilan çalsın! Kim isə Haçın pıń kecmisini qurdaladı, kəhnə kyllykləri eşələdi. Bu hal Haçın bərk təşvişə saldı. O, ibu işin dalınca oldu, ezy-nə dolaşan sərməşəqən kəkypu tapıb qırmaq, dartsıb kəsmək istəjirdi. Haç Qəhrəman istəjirdi ki, «qarqanı juvasında boqsun». O, bilirdi ki, «Haç kəhnə iyzbəşdər» dejə el icinə şiar salsalar, əhdəsindən gələ bilməjə-çək. Qomsomolcular, myxbirlər əl cəkməjəçəklər. Haç ilk dəfə bu məsələni yrəgi qızan adamlara acıb.

Xysusən çymə gyny nahardan sonra Haçlınpı balqonunda bu məsələdən coq danışdırdı. Ispalqom Həmid qabaqçındakı stola jıvılyı, boşqabdkı qara yzymdən gilə-gilə aqzına qojaraq ehtijatlı bir səslə rısyldajırdı:

— Наçы, başын haqqы kəndə jyzy jyz sez desin, nə qədər mən varam, qorqma. Odur, lyt Allahjaraň oqlunu gerdyn nə gynə saldıbm, dədəsinə tapşırıtyşam bir də sizin həndəvərə dolansa, cijsirini kyrəjindən cıqararam. O ki, qaldıb rajon, orada bir ədər qorqu olaçaqdır. Bilirsən ki, indi xalq ustalaşyb burada bir az səsiniə səs vermədin, basıb rajona gedirlər, Rajondan da nə olsa təhqiqatlı biz aparıb, biz joqlajaçağıq; odur ki, bu təraf- dən də iş dyzəlir.

— Mən sənə bir kaqız verərəm apararsan rajona. Aj rəhmətlik oqlu, sənin jyzbaş olduğunu rajonda kim bilir? Onlarыn coqusu jeni jetişən uşaqlardır. Kehnə adam joqdur, nə desələr, bir şahbd gestərrik. Bərkə qalanda—

o da lələşinin işidir. Kejfini pozma, sən birçə rajonda əlinə bir tanış kecir.

Ispalqomun sözləri sərь jaq kibi Haçь Qəhrəmanıın yərəginə jaýłyrdы.

O gynlər kənddə bejyk hərəkət vardы. Əkin işlərinin şiddətli vaqtı idi. Kənd-təsərryfat vergisi jyçylyrdы. Bu il məktəbə birinci dəfə olaraq ən coq uşaqlı (102 nəfər) gəlirdi ki, bunlarъ jerləşdirməgə bina joq idi. Qomsomol ozəgi katibi, qolcomaq Pirinin evini məktəb ucyn boşaltmaqъ təklif edirdi. Buna myqavəmət göstərənlər vardы. Taxyl tədaryky aparan muzdur Rystəm cəpərlər arasında coq zylm ilə əldyrılmışdy. Muzdurlar qomitəsi bu quduroqanlıqъ haman Piridən və həmkarlarından geryrdy. Kəndin mollası cul-palazıny jyçşdýraraq Şəmkirdə imam zyhur etdijini və tezliklə bu kəndliləri də belə culqalajaçaqıny e'lan edir, xysusən qadınlatın təşvişə salmaqa calışyrdы. «Kiim imam bajraqına girməssə, qəzəbə gələcək. Duyınanın axyl-uxurudur, çamaat me'min olun, nəçat tarayı!...» dejirdi.

Qomsomolcular onun dutdurulub dama basdırılmışa içəzə verilmədijindən pərt olurdular.

Bunların hec biri Haçyn saqlamadы. O, bu hadisələrin bejyk tarixi gynlərə xəbərci olduqunu jaxş dujuodu. O bilirdi ki, indi pioneri dindirirsən, sənəf mybarəzəsindən danışır. Bu dəhsətlər, carpxıma və gurultular ənyndə baş saqlamaq, jyzbaşylyq kibi bir qara daimqanlı pardələmək coq cətin olaçaq. Buna baqmajaraq, Haçь təvəkkyl və umuddan dojmajyrdы. O, əzynı bu hadisələrdən qıraqa cəkirdi.

Bir tərəfdən gəzə gerynməmək, obiri tərəfdən işini dyləzəltmək ucyn Haçь jaþısyń minib rajon mərkəzinə gəlmışdi. Onun məqsədi bu idi ki, bir təhər eləsin, jyzbaşyı olmasaç barədə sejlənən sözlərin «jalan», «şəxsi qərəz» olduqu və fərdi vergiye dysmədiji barədə rajondan bir kaqız əlinə kecirsin. Bunun ucyn bə'zi hazırlıqlar da gərmyşdy. Haçynın əsas umudu bu idi ki, jyzbaşylyq haqqında hec kəsin xəbəri olmajaçaq. Kəndin rə'jini bilmək istəjəcəklər, ki o barədə kənd şurasıny bir arşın «xasijjətnaması» vardы.

Pircivan kəndində Haçь Qəhrəmanıın qonaq jeri vardы. O usta tərpəndi. Geçəni hec bir evə getmədi. Əzynı daha «məzlm» göstərmək ucyn RIQ-in pilləkanlarında geçələdi. Bojlu və avşı bicimli bir milis qaraul cəkirdi. Haçь məzlm, həzin səslə onu danışdýryb RIQ sədriniñ kim və nə çyr adam olmaqından bir mə'lumat almaq istəjirdi. Ançaq milis geryndiyu qədər də açıqlı imiş. «Nə? Sabah gerərsən səs eləmə», kibi qət'i cavablar verirdi.

Sabah RIQ katibi Sultanov Haçynın ərizəsini oqujaraq onu danışdýrdы. Haçь dizlərini bykyk dutub əllərini dəşynə qojaraq danış्यrdы.

— Başına dənym, mənim nə gynum olub əlimin əməjilə işləmişəm, çamaatdan soruş, əgər mənim jyzbaşylyqını dejen olsa, bojnemu vur.

— Kişi, aqzına gələni danışma, biz bojun vuran dejilik, bəs de gərym, sənə jyzbaşı adı qojan kimdir? Axbər nəjə əsaslanıb dejirlər?

Haçь Qəhrəman bunun nədən irəli gəldijini, jer bəlgisyndə Həbib ilə aralarında inçiklik olduğunu kəsmə-kəsmə sejลjirdi.

RIQ-in qabinəsində 3—4 nəfər vardы. Haçь elə ilk dəqiqədə bu adamlardan qorqudu. Onlar əvvəl başqa şej ilə məşqul idilər. Haçь onları maraqlandırdы. Onu dilləməgə başladılar. Onlarıñ icində bir nəfər çavan qarajanı, işləməkdən simasındakı çizgilər dərinləşmiş, iti baqışlı, fəqət sakit duruşlu bir gənc vardы.

Haçь hər söz-başı gəzynyn qıraqı ilə ona baqıb qorqa-qorqa davam edirdi. O Haçya sual verməgə içəzə istədi:

— Haçь,—dedi—səndən bir iki söz soruşsam xatırına dəjməz ki?

Haçynın, rəngi dəjişdi, nəzərini gənçin yzyndən gotyrərək jerə dikdi, bir-iki dəfə udqunduqdan sonra dedi:

— Joq, oqlum, niјə inçijirəm, nə sözün var soruş.

— Sən gərək ki «Şəkər» lisən.

— Bəli!

— Əzynyzyn eviniz lap Bababostanıın janında Əhməd kişinin qonşuluqundadır.

— Elədir ki, var.

— Насть әми, мән sizin evə gəlmışəm, hətta iki gyn də orada jatmışam.

Bu sez Haçın təəcçybləndirməkdən zijadə qorqu və iztiraba saldı. O sez tapmaq istədi.

Najibov: nə soruşulur ona çavab ver—dedi, jenə dirsəkləri ilə stola sejkəndi, arxaçıncasına davam etdi:

— Bəli, Haçın mən sizdə qalmışam. 1919-çu illər jadınpıza gəlirmi?

— Oqul, qoçalmışam, dynən jedijim bu gyn jadımdan cəvər.

— Mən Sizə elə şejlər dejəcəgəm ki, qət'ijsən unutmamışınız, onlarla unutmaq qət'ijsən mymkyn dejildir. Jadınpızdadırımy, 16-çü ilin qış ajalarında Sizin bir kəhər atınpız əldy?

Bu xəbər aċċasına Haçın jyzbaşyılıqlıdan, kəs-ha-kəs vaqtından verilirdi. Haçın caşdı, dili dolaşdı. guyç bəla ilə:

— Jadımda dejil...—dejə bildi.

— O atınp jəhərini dejilənlərə gərə Siz son gynlərə qədər saqlayırmışınız.

Katib jerindən dilləndi.

— Haçın əmi, olmuja «jadigardır» dejə bizdər əsir-gədiijin jəhərdir?

— Joq oqul o dejil.

Buradaça gənə firsətdən istifadə etdi.

— Bəs o jəhəri nejlədin Haçın!

— Onu???

— Bəli! vətəndaş Haçın, haman il mənim on iki jaşım var idi. Sizin tejləni kypyryrdym. O atınp ezymyny məndən gördyn, mənim atımp dərədə itirdin. Mən işaq ikən Bakıya gəldim, on beş ildir ki, kəndi gətməmişəm.

Haçın əzynı itirdi, qan başına vurdu, elə bil dynjanı fırladıb onun bejninə caqdılar, dajandıqıb jerdə dizi ystə cəkdy, bozardı, qızardı, qabinədəkiler gənçi dinləjirdilər:

— Jyzbaş secgisində Haçın ilə deş-deşə duran məlbəjilər idi. Onlar kəndi ələ almış qorqu ilə hamınpı «razı»lıqlı qazanmışdılar. Lakin bunlarınpı hamınpı Haçının kələklərini sarsıdamadı. Haçın 500 manat pu-

və bir kəhər at ilə pristavın xətirini gərmış, kənlyny alımyşdı. Beləliklə Haçın istədijinə nail oldu.

Gənə sezyny kəsərək, Haçınla sual verdi.

— Vətəndaş Haçın, dyzdymy, janılmışram ki?

Otaqı sykut alımyşdı. Haçının bədəni ərimiş jaq tuluquna bənzəjirdi. Ondan çavab joq idi, ola da bilməzdi. Haçın od icində idi. Bədəni alıştı. Indi Haçın fərdi vergidən xilas olmaq, orta kəndli adınpı saqlamaq arzularınpı coqdan unutmuşdu.

Gənə. 1930.

Bolşevik qolxozu təşkilatçalarına.

G O Z

I

— Jəhja Kamal!

Beşik məscidə jolunuz dyssə, ajələrdən soq bu adı oqujarsınır. Qoşa cinar aqaclarının gevdesində, jaq dutmuş, kirli, aqır, nəqşli qarılarda, gəçi qopan divarlarda iti xətt ilə, səliqəsiz jazylmışdır:

— Jəhja Kamal!

Jajda jeri çəzar, qəşda qarşılıqlı sulajar, hər jerdən əlaçılık kəsiləndə dərgaçın jalajıb qaralar.

— Jəhja Kamal!

Siz maraqlanıb bu «mehr» sahəyin tənəüməq istəcəksiniz. Lakin onu siz coqdan tənəyirsiniz. Az-coq içtimai jerlərlə əlaqəniz varsa, mərasimə, mitinqə, içləsə, qluba jolunuz dyşyrşə, onu gyndə bir necə dəfə gerəcəksiniz. Qoltuqunda qəzət, əlində əşyldajan aqas, qolunda qırmızı; jazdışsa—deşyndə bir cicək, nə isə, məzvildanaraq janınpızdən etəcəkdir.

Sizi maraqlandıran məhryr sahəyin haman bu gedəcik aqsaq jaraşqısz adamdır...

Mərasimlərdə rəsmi adam olur. Qılcasıńı syuryərək (anası pis bələmişdi) tribunaja cıqar. Musiqidən qabaq «cest» verər, hamıdan sonra əlini salar. Pioner bajramında əzinyu soq sərbəst hiss edirdi. Invalidların nymajəndəsi bilib tribunada jer vermişdir. Zaqqarası getmiş, qardonu əzilmiş paraçının gynorta jerinə jeritdi. Əlini ystynə qojuib bir şiar da buraqdır:

— Jaş...

Bir pionerin bulaq suju kibi duru və təmiz səsi Jəhja Kamalın şiarıńı aqzında qojudu. Pionerin salamı ilə bytyn nymajış dilə gəldi. Jəhja Kamal pisikdi, ezyunu itirdi. Şiarıńı qatlajıb çibinə qojudu. Kysdy, getdi.

Jəhja Kamal evə gəldi. Ələmlərini unutmaq ucun gyzgynyn qabaçına kecib sıfətinə baqdb. Bu gyn bir qat da artıq qoçalmışdır. Qırğılbət təkylan cər-səp, ryutubat jerdə nə qədər iz buraqırsa, onun qəlbini dəjən hər şey uzyndə eləcə qırgışqı jaradırdı. Rəngi fətir kibi dutqun, gəzləri dumanlı idi. Dəsmalıńı cıqardı. Dili ilə islədib uzyny syrttdy. Syrtdykçə, qan qajnağı, sıfəti qızarırırdı. Bunu təkrarladıqça, əzyndə 18 yaşında bir gənc simasın gəryr, sevinir, bu rəngin tez dəjisi djinə təəssyf edirdi. Adəti yzrə başındakı aq tykləri jölməqə başladı. Bu halda o soq rəhemsiz olurdu. Səliqəli dirlikci kibi başınlı alaçının tər-təmiz vurmaq, onu vəqtindən əvvəl qoçaltmaq istəjən, «zəhirmar»ların kəkyny kəsmək istəjirdi. Birdən bir şeyjadına dyşdy. Durdu. Toz basımış myrəkkəbəqavıńı jaçına qojudu. Tərcüməji-hańına aşaqıdakı parçanı ilavə etdi:

«Ta сосоуқкən anamъ оејб etdijimdən dolaјb jetimlikdə olmaması оејri-qabildir. Aç durmaq, pis gyndə oturmaq, təzjiqdən başqa bir şey deildir. Mənimlə vəz'i-həml olan əksər fərzəndən xətti haşa-kəlla pejda olmajıbdır. İstə, bu ħəqirin pərəstər olmadıqъıñından ona gərə də şəbablıqı qyjudat təhtində qərq olmaqda hənuz baqidir».

Əzyndən razı halda cıqdı. Gədəkçəsinin ətəklərini biri-biri ystynə qojuib bərk cəkdi. Əllərini cataqlaýıb jola dyşdy. Başı aşaq gedirdi: hər addımda fikirləşir, gələcək, 100 illərdən sonra oż tərcüməji-hańının məktəblərdə kecirildijini təsəvvyr edirdi. «Jəhja Kamal soq korluq cəkməjinə baqmajaraq, zəmanəsinin bejik myxbiri, dyşyncəli adamı olmuşdur.»

«Haçın Əlinin evinin janına catmatıňıb ki, «şırp» dajandır. Jaçın tykənmış traqtor kibi donub qaldı. Myxym bir səhv etmişdi:

— Ej dili-qafil, o nə idi mən jazdım, «qyjudat təhtində qərq olmaqda hənuz baqidir».

— «Нәнүз бақидір».

О бу парсань бір несә дәғә тәкірар едіб geri qalytdы. «Белкө» «fikirləşdi» bir qomsomolun əlinə kecdi. «Aj myzyrr yñsyr, Şura həkyməti devrində də «baqi» olacaq, bəs ha vaqt «baqi» olmajaçaq».

Jəhja Kamalıň hərarət getyrdy, tər basdь, yrəgi сыгрьпдь. Tələsik evə gedirdi. Tez catmaq, kibrit cəkib masanын узərindəki «sijasi səhv» olan kaçqızъ jan-dırmaq istəjirdi. «Jandırmaq da jaxşy dejil. Baqan, gərən olar, «nə idi jan-dırdaqъ» dejə adamъ hec ilə şere salarlar. Jaxşyssы budur ki, qara cernil ilə ystyny jaxşça poz!» «Joq» dedi «onda bytyn tərcüməji-halımdan sybhələnərlər. Dejərlər gerəsən neji var imiş, hərif qorqmuşdur. Kaçqızъ aqzъma alıb cejnəməli, sonra caja, bulanıq suja atıb aqxtmalıjam»...

Jəhja Kamal evə catanda, qonşusu Məşədi Səkinə xala onun evini sypyryb съктьшдь. Məşədi Səkinə xala dul arvad idı. Jəhja Kamal onun kirajənişini idı. Onun evsiz və şikəstliginə jazъqъ gəlir, hərdən evini јıg-јıqъş edərdi. Davud adıb bir qomsomolcu oğlu da vardы. Jəhja Kamal evin sypyryldiyyny geryb təsvišə dyşdy. Kaçqızъ ələ kecdijinə sybhələndi. Qarınъ taqqıltı ilə divara сыгрьb icəri girdi. Tərcüməji-hal jerində, myrəkkəbqabılyň janında idı. Lakin ystdəki təzəcə jazylımsız vərəqə joq idı.

— Aj kərbalań Səkinə xala, burada kaçqız joq idi ki?

— Joq, a bala, bir şej gərməmişəm.

— Uzun kaçqızdьr.

— Jerdə xыгът-хырда kaçqızlar vardы. Sypyryb atdым.

— Bəs ha tərəfə.

— Odur, zibil jeşijində.

Jəhja Kamal bir həftəlik zibili alt-yst etdi... Jerkəky, kibrit cəry, dəri parcasы, papiroş ketygy, qartosqa qabъqъ, cərək xыrdasъ, ərik cərdəgi, ekyz aşъqъ, çəndlyr tapdь: ançaq «sijasi səhv»dən əsər joq idı. Çapına qorqu dyşdy. Həjəti başdan-ajaşa dolandь. Darvazaja baqdь. Kyləkdən sybhələniň 10 addым da kycəni aqtardы: joqdur ki, joqdur!

— Kərbalań Səkinə xala, Davud evdə idи?

— Hə, gəlmişdi. Bilmədim nə işi vardь. Gəldi, tez də qajytdы getdi.

Bu sez Kərbalań Səkinə xalanыn aqzъndan съqmat-mışdь ki, Jəhja Kamalın dizi qurudu, rəngi zəfəranə dəndy. Qorqudan dili dutuldı. O saat xəjalınya gəldi ki, «meterial gəlib». «Əzydýr» dejirdi: «gyndə qəzetlərdə jazmajırlarmы. Mərdymazar oğlu jəqin gətyryb kəndimizdən qulaq balasъ filan jazъbdыr. Davud da axtardыqъп таръب»...

Dynja gəzyndə hecə dəndy. Hər şeji unudub əz dərdini yrəginə saldı. Hiss etdi ki, «bu saat içlasa qojuh atama od vuraçaqlar. Nə durmusan.» Icəri girdi. 30 illik tərcüməji-halınp byrmələjib çibinə basdь. Dinməz-sejiləməz həjətdən съqddы.

Tozlu myrəkkəbqabъ, «fyqəraji-kasibə» jorqanъ aqzъ gynə jatıb qaldы. Divardan asylan bir portret isə bu sahıbsız evə keşik cəkib dururdu.

Kecəmir kəndi javlaqlarыn jailaqъdьr. Dəmir joldan 80 kilometr uzaqda, təpəsi qardan təmizlənməjən daqlarыn ətəgində xəlvət bir dərəjə sərilməşdir. Jəhja Kamal dərd joldaş Diləni dejib gəlməşdi.

Vaqtilə qomsomollarыn əlindən dilə-dişə dyşən, Dilən, Kecəmirdə bənd olub qalmışdь. Qolxoz sədasъ buralara gəlib съqanda, o qooperativi buraqъ qabaqa dyşdy:

— Gəlin, aj çamaat, həkymətimiz dediji jola! Birinçi qolxoz mən jazъlram!

Jəhja Kamal, kəmyrcylərdən soraqlaşyb Dilənin mənzilinə gəldi. Dilən onun bojnunu quçaqladъ, coq da sevindi. Xəlvətlik idı. Dilən dil acdь.

— Ej vətəndən gələn el aşynasъ! — dedi: — şadlıq-tıdьr gətirdijin rəjiamыn?

Jəhja Kamal da şair kibi çavab verdi:

— Joq, o jerləri dyşmənlər almış

El gynymyz sənyb xərabə qalmaş...

Arxaýıp olmaq ucun Dilən pençərəni acdı. Cələsъqdы. Qarыпь eşikdən qыбыllaýıp pençərədən icəri gəldi. Dostlar, çərçividajın taxta jaslanıb coq javaşdan, lakin şirin-şirin dərdləşirdilər. Jəhja Kamal coq təzə xəbərlər gətirmişdi:

— Səndən sonra,—dejirdi—Hysejnqulu uşaqlıyp ja man gynə qojdular. Şkyry əldyrənlərin işi acıldı. Kirmanca Qulunun gədəsi ilana dənmışdı. Bir gynyn icində hekyməti kəndə təkdy. Mən geçə baqların icindən çərgəm...

Jəhja Kamal dədikçə ah cəkirdi. Dilən eşitdikçə yəgənin jaqъ ərijir. Əz qəlbində bu işlərin axıty neçə ola çəqənyp dyşynyrdı. Bir myddət evi sykut basdı. Eşikdə səs-səmir kəsildi. Geçə kecdijini hiss etdilər. Dilən ona təsəlli verdi:

— Hələ,—dedi:—aj el oqlu, buralar pis dejil, dinçdir. Adamlarından da mən o qədər qorqmuram. Var ha! İcində vələdəzinəsъ coqdur. Ançaq ki, məni tanımırlar. İki elə salmışam ki, «nicevo». Sən ajъq ol. Əzyunny bir tanıtsan. Umud allahadıb ki, sovular. Ondan sonra da nə işimiz var, səhərdə-zadda. Ajъnın nə işi qoruqda ki, qıçın səndərsynlar. Itin qudurən jeridir. Burada kimdir səni-məni itirib aqtaran...

II

Jəhja kamal qolxoz katiblili vəzifəsinə başladı, nə başladı. Sabah acılmamış darvazanın aqzıny asçı oturur, papirosunu tystylədərək işləri fikirləşirdi. İdarəət gələn qolxozculara stul cəkir, xoş gəldindən sonra tanısa da, tanımasa da əhval pursanlıq edirdi:

— Neçəsən, nə var nə joq, arvad-uşaq nə qayıtg. Lap jaxşsan ki, şykyr!..

Coq cəkmədi Jəhja Kamalın tə'rifi dildən-dilə dyşdy:

— Kəndə —dejirdilər:—hec belə katib gəlməjib. Kişi kəndcinin qanına bələddir.

Bunlar Jəhja Kamala daha da ruh verirdi. Səz arasına salıb çamaata bildirirdi:

— A saq olmuş, qolxoz saqlamışsınz ki, bu nədir? İdarəət qəzet joq, şəkil joq, stul qırgıq... Gələjdidi:

niz Bakıda bizim qolxozu gərəjdiniz, nə dəsgah başlamışam...

O Bakıdan danışdışça çamaatın gəzyндə daha da bejymək istəjirdi. Cobanlar comaqına sejkənib biri o birisinə rıçsidaýırdı:

— Jaman adamdır, Bakıdan dejiblər ki, gərək gedib Kecəmirlini dyzəldəsən...

Jəhja Kamal qomsomolcuların divar qəzetiñə də bir məqalə jazdı. «Kəndli» qəzetiñə abunə jazıldı: Janvarın 5-dən ilk qəzeti alıb. Qəzetiñ ystynə balaça bir adres kaqъzъ jarpşdərməşdərlər. Jəhja Kamalın adı cap hərf-lərilə aralıq-aralıq jazlılmışdı. O qəzetiñ möhyrlü tərəfini ystə qatladı. Gəlib gedənə gestərdi:

— Bujurun, oqujun. Bakıdan mənə «liçni» gəndəriblər.

O qəzetiñ abunə jazlıandan sonra myxbirlik qələmini itilədi. Redaqsıyanın myxbirlərə gəndərdiji anketdən birini poctdan ələ kecirdi. Bu anketi də kəndin baş bilən adamlarına, qomsomolculara göstərdi.

Məsmə qarъ, ispalqomun naloqundan coq narazı idi. Dilən onun qulaqına catışdərməşdər ki, katibə dejinən qəzetiñ vursun. Ispalqom olanda nə olar. Atasıñ janğızarlar. Məsmə qarъ darvazada çamaatın icində Jəhja Kamala jalvarıb dejirdi:

— Qadan alım, a katib. Bildir Səlmanı gərək qəzəxanalara jazasan. Jaz ki, əlsiz-ajaqsızb dolanmaqa qoymaýır.

Jəhja Kamal stulunda burçuxdu, aqъr-aqъr danışdı.

— Dyzələr, dyzələr, aj Məsməxala!—dedi. Və inandı ki, o artıq myxbirdir. Bunu bytyn kənd bilir. Belə bir ezyeny tə'mindən sonra çamaata eşitirdi:

— Myxbir dediñ hekymətin gəzydyr. Amma ci-fajda, bizim aramızda qədrini bilən hanı? Qəzətxanalarımyz dəfəatla dejirlər jaz, jaz. Di gəl mən istəməjirəm joldaşlar ilə olam yz-göz... Nə lazımlı inçiklik...

Jəhja Kamal anketi qabaqına qojub doldurmaqə başladı. 2 sual ona cətin gəldi. Qələmi myrəkkəbə sejkəjib dyşyndı, dyşyndı... Bir papiros tystylətdi. Durub

gəzindi, jenə də bir şej cıqmışdı. Ajaq ystə əjilib bir də diqqətlə baqdı:

— Sizin içtimai mənşəiniz..

Hec bir tərəddyd etmədən nəqtələrin üzərindən jazdıcı: «Fə'lə». Bu sozy o elə çəsarətlə jazdıcı ki, deyəsən bəjaqdan mə'təl qalan, baş səndəran hec o dejilmis. Dalbəşyńı dəvam etdirmək istəjirdi. Jenə dajandı. Baqdı. Geri cəkildi,indiçə jazdıcının «fə'lə» səzynə aćıqlıq-aćıqlıq baqdı. Çanına uşytma gəldi. Qulaqı cingildədi, ajaqı durdu: «Fə'lə!..» «Qəzajı-rəbbani, bəlkə qəzetxanadan sorușular ki, aj filani, sən harada fə'lə olmusan? Buna şahidin sybutun hanı?». Bu sual Jəhja Kamalı juqudan ajaltdı. O qələmin üçündakı lomba myrəkkəb ilə fə'lə kəlməsinin ystyny ertdı.

«Bəs nə jazmaq? Jazarsan fə'ləjəm, sabah icindən iş cıqar. Jazarsan»... Jəhja Kamal susdu. Fikri qarşısında qolcamaq, alverci, iyzbaş, molla... bu sıfətlərin hamıyə nəzərinə gəldi. Fikri qarşıdı. Qaşınca catdı, dodaçıncı gəmirib bunları jadından cıqaranda sualın qabaqında jekə bir qara ləkə gərdi. Ləkə o qədər böyük idi ki, obiri sualları da ərtmişdi.

«Bu qara nədir? Ləkə nə dejən sözdir? Bu nə cavabdır?»

Jəhja Kamala elə gəldi ki, bu sualın doğru cavabıñ ezi-ezyinə anketə jazlımışdı. Redaqsijaja gedəcək, oqujaçaqlar. Kecəmirli kəndində məxfi məktub jazıb onu «dərdəst» edəcəklər.. Dəhşətdən ajaqa qalqıldı. Evi nəzərdən kecirdi. Kənardan cavabın qabaqına ńaqdı. Hec nə jazlımamışdı. Jan-jana dzylen nəqtələr fəqir-fəqir durur, cavab gezləjirdilər. O bildi ki, qara basırmış. Hec nə joqdur. Sualın da, anketin də ixtijarı əzyндədir. Nə istəsə jazar və inanarlar.

Jenidən stula oturdu. Lampanı jaçına cəkdi. Qələmi batırıb yrəjində bismillah dedi, əlini kaqıza tərəf apardı ləkəni gərdi. Ləkə daha tynd, qara, qatı və iri idi. Ləkə jalıbz içtimai mənşəində olsa, dərd jarıb idi. Anketi doldurmuş, ezyiny, jaşınca və stazınca da dutmuşdu. Belə anketi allah etməsin— qəzetxanada gərsələr, qırmızı xətt ilə ystyna jazaçaqlar.

«Arrestovat!»

Jenja Kamal arqasıñ kyrsyjə sejkəjin halsız dyşdy. Umud və arzuları qırılan, daşdan qopan toz kibi gojə sovrulurdu. Uzyny cevirdi, anketə baqmaq istəmədi, gozı divarda asılan plaqata sataşdı. Orada qalstuqju bir pioner «kəntli» qəzetiini uzadıb dejirdi:

«Kəntli, qolxozcu joldaşlar, eż qəzetiñizi oqujun və ona myxbir olun».

Həmişə bu kaqıza ńaqıb ruhlanan Jəhja Kamala indi pionerin dedikləri jabanç gəldi. Onda açı bir təessüf doqqu. Urəgindən kecdi ki, «nə kəntli bazlıqdır. Motaş papaq Əliubmu, qazan qarası ilə qol cəkən Bəndalıyə sənə myxbir olaçaq? Budur, jazylmaq istəjirəm. Nədir? Bu ləkə nədir? Qojsana jazlıyım. Məndən xejir gərərsən. Xejir vər, xejir gər.» Gəzynyn qulaqı ilə javas-javas anketə, ləkəjə, baqmaqça başladı. Diqqət edəndə ləkədən dəxi əsər gormədi. Sual jerindədir. Nəqtələr təsbih kibi dyzylyb cavab gözləjirler. Hejrət onu aldı:

«Nə tevr olur? Kanardan isə bir şej gərməjirəm.» Gəzərlərini oxalajıb bir də baqdı. Gezyny lap sualın qabasına zillədi. Hec nə joq idi. Ançaq qaraladıqı səzyn bəjryndən mynasib bir cavab jazmaq lazıbm idi. Bu dəfə o səbr ilə tərpəndi. Qələmi myrəkkəbdən ajıranda birdən kaqızın üzərinə յıqlımadı. Javaş-javaş jaqınlasdı. Dejəsan jumru ləkə jenə anketin üzərində tərpənirdi. Birdən anladı. Başına qapaz vurub gyldy. Sevindijindən əlini əlinə caldı, ajaqa qalqıldı. Burnunun kəlgəsi az qala onun zəhrini şarmışdı.

O bir də fikirləşdi. Başqa cavab tapa bilməjib qaraladıqınpı bəjryndən jazdı:

«Fə'lə!»

Ona elə gəlirdi ki, hec kəs bunu rədd edə bilməz, fə'ləligini isbat ucyn hec nə joqsa, fə'lə olmadıqınpı isbat ucyn də bir şej joq idi:

«Pazalusta,» dejərəm «bujur sən isbat elə ki, mən fə'lə joq, burçavojam. Kim məni tanrıylı. Kəntdən soraqıbm gəlinçə dabanlarım cəkib 10 daq aşaram. 2-ci qorqulu sualı bir də oqudu:

«Sizin firqəjə mənsubiyyətiniz.»

Burada o tərəddyd etmədən belə bir cavab jazdı:

Firqə ilə əlaqəmiz səqədər. Urəkdən cisti qommunist olmaqyma dajir vəsiqələrim lazımlı olsa təqdim edərəm.» Burada o, qolxoz sədrindən aldıqy mykafat vərəqəsini və divar qəzetiñə «gələcək sosializm» barəsindəki məqaləsini nəzərdə duturdu.

Anket hazırlıdı. O qatlajıb paketə qoju. Çib dəftərindən bir şəkil səqərən ilavə etdi. Paketin jarpışqanınpı jalajıb baqladı, kanarlarla na bir manatlıq marqa deşədi. Ustyny həm türkçə, həm rusça jazdı:

Bu məktub BADKUəs şəhərində „KƏNDLİ“ qəzeti xana-sında mehərəm mydir afəndilərinə vysul olaçaq. zəhmət eujurus təvəqqəf edirəm əsul olmaqyma jazasınbz. Grod badiykuuba. Gəzət xana „seleni“ dörogoy zivədiishi*

Səhər tezdən Jəhja Kamal məktubu postcu Aslana verdi və bərk tapşırdbı ki, «seqretni» şejdir gərək tez gedə. Jəhja Kamal əz xəjalında məktubun hərəkətini joqlajıb myəjjən etdi ki, 7 gynə qədər qəzətdən çavab gəlməlidir; cynky o xysusi bir rəça da etmişdir.

«Qoj» dejirdi «adım rəsmi dəftərə dyşsyn. Həkymətin gəzə olum bir.... Mən bilirom nə eləjəcəjəm, 2 ajn icində firqə biletimi çibimə qoymasam, bu papaq mənə haram olsun».

III

Jəhja Kamal Diləndən bir şej ejrənmişdi. Bu fikrə gəlmüşdi ki, nə qədər kejfi saz olsa da paltarın pətişməsin, gəzə girməsin; kəhnə, byzyk, jaraşqsız paltarınna baqdıqça, Dilənin taxtı ystyndəki məsləhəti qulaqında səslənirdi:

— Gəzə girmə. Qoj sənə «jazb-jazb» desinlər. Bununla barabar bir şejə dəzə bilməjəcəkdir. — Paltarlar şəsən, jaxş, çırtım-çındır gezərəm. Jeməgi də jejirsən xəlvətdə. Ancaq ki, arvadsız işim kecməjir. Sabah qışın gynyndə tək dolanamış bilərəm?

Xysusən Ballı arvad ilə aranı dyzəldəndən sonra Jəhja Kamalın səbri kəsilmişdi. Dilənin qolundan sallanıb:

— A qibləsiz,—dejirdi: bu işi bir təhər eləjək. Axı səssiz-kyjsyz nə var ki...

Əri olmuy, lakin hələ sulu, çavança bir gəlin olan Ballınpın kəbini kəsildi. Çymə aqşamı o bismillah dejib dik daban cəkmə ilə Jəhja Kamalın mənzilini şonləndirdi. Beləcə gynlər gəlir kecir, mybarəzə davam edir. Qolcomaqların bir sənəf kibi aradan qaldırtımasından hər jerdə danışır, jazırdaşlar. Jəlija Kamal da bu işlərin icində idi. Bəlkə də hyndyrən danışan idi.

Dilənin sajəsində əz əlinin əməgini, halal pulu jejib dolanıb, gyn-gyndən stazınpı artırbı, həkymətə «jaçınlaşyrdı». Qolxozdan arqası mehkəm, ispalqom ilə arası jaqın idi. Onun ehtiyatı jaňız qomsomolculardan idi. Bir gyn içlasda katib idi. Pratoqol jazırdbı. Nə təhər oldusa, əzək katibi Həmid kaqızı onun əlindən alıb jerə cırpıb:

— Aşna səndən gozym su icməjir—dedi.

Bu söz Jəhja Kamala doqunmaqdən ziyadə onun çapına qorqu saldı. Neçə jəni «səndən gəzim su icməjir», bunu nə sarıdan dejirsən?

Istədi Həmiddən soruşsun dili gəlmədi. Bəjyk təşvişə evə qaçırdı. Juqusu gəlmədi. Jenicə aldıqy arvadı xoruldaja xoruldaja qojudur. Kejnəkçək mizin altına girdi. Toz basmış, carşıq baqıb ilə sarıqlı bir kaqız buxsası sıqardı. Acsıb bir-bir baqdbı:

«Bu mənim Qobu kəndində katib olmaqyma dajir kaqızım. Bu Bakıdan gələn qəzet ki, ystyndə pecatlı adımlı. Bu mənim osoviaximim. Jardıma və həkymətə 3 manat vermişəm. Bu da onun araşıbı. Mənim nəjimdən gəzyn su icməjir. Dejən ola aj anasınpı oqlu, işcini niyə ləkələjirsən? Niyə qoymursan caqq-cuqqumuzu eləjək? Mən kimə nə ejləmişdim... Jəhja Kamal sican kibi kaqızlar arasında o qədər xısbıdadı ki, Ballı juqudan durdu. Kisinə o gyndə gəryb hejrət etdi:

— A çıjərin janmasın sətəlcəm olarsan bu nə gyndır?

— Joq,—dejirdi:—gərək mən o vələdəzinaja bildirəm ki, kiməm. Nə oldu məndən Bakıdakıların gəzə su icir, nə oldu qəzətdə oturan partinilərin hamıbsı məni tanrıbı? Dərənin burnu fırıldıqsa məni ləkələjir?

Jəhja Kamal ditrək səs ilə danışır, vəsiqələri qatlaçıbb yst-ystə qojurdu. Ballı qalqdb. Daldan onu quçaqlaçıbb jorqan-deşəjə saldı.

— Sənə dejirəm kyrəjini sojuqa verərsən! Gal jat. Sabah mən də danışaram. Bərkə qalsa, lap rajona da gedərəm.

— Joq, çapım rajon-zad lazıbm dejil. Elə bir Ispalıom saqırıbb aqzınpa vursa bəsdir. Ballı Jəhja Kamalı quçaqlaçıbb jasdıqqa basdı.

— Jat aqzı.., hec vəçinə də alma...

Coq cəkmədi ki, Ballı şirin juquja getdi. Ufyrə-ufyərə xoruldadıb. Jəhja Kamal isə pençərədən svyyşyb ətən aj əşyofna baqıb, papiros ilə qaranlıqyn qəlbində qızartıb, sonyrdı. Gozynə bir çəmtxıb da juqu getmədi... Qəzetxanadan da çavab gəlməməsi umudlarıbın pısa cıqartırdı. «Gələsən,—dejirdi,— myxbir Şura hökymətinin gəzı ola. Ançaq mən myxbir ola bilməjəm.»

IV

Havalalar gyn-gyndən sojujur, qış gəlir, uzun geçələrdə dedi-qodu da coqalırdı. Kecəmirli kəndi nojabrda qar ilə örtiyır, jer donur, sojuq qulaqlarla gəjnədir, suların yzyndə daş ajnadan kəpəy dururdu. Qızlar, gəlinlər qartosqa jıqmaqdən, odun eləməkdən evlərə cəkilir, qojun junundan çorab, palaz toqujurlardıb.

Bu il mal-qaranın məhsulu qolxoza gəlməşdi, 500 qəjünün syd-qatıq, jaq-pendiri qolxozun əlindən gəlib gedirdi. Jəhja Kamalın qələmi qılyınc kibi kəsir, sezy daşdan kecirdi. Səz dyşəndə o qolxoza yzvlərinin qulaçınpa catdırırdıb:

— Qolxozumuz jaxş qyvvəli olaçaq. Bu var ki, hələ tezdir. Ilkidir. İlk ili qajdadıb. Hər jerdə zərər eləjir...

Qolxoza 11 qojun gətirən, 3 nəfər işcisi ilə 5 ajdan bəri calışan Zindalı kişi bunu eşidəndə lap iki təhər-bir təhər oldu:

— Jəhja lələ o nə dejən sezdyr? Sənin deməjindən bu il bemuzd olaçaq्यomtə?

Jəhja Kamal təçrybəli bir myəllim kibi Zindalıbın başa salırdıb:

— Joq, hec elə demədim: Bemuzd niyə olur? Axъ təzədir.

— Təzə-məzə bilməjirəm, mən işləmişəmmi?

— İsləməmisən, bəs nejləmisən?

— İsləmisişəm, bəs bunun haqqı hara gedib? 3 bas adam...

— Joq, mən dejənə myltəfit olmadıb. İş belədir ki, qolxoz təzədir. Dutaq belə qolxoz olmasayıb, ol sən Zindalıb dajıb.

— Mən olum.

— Xüb, sən, dejək ki, arandan kecyb burada bina salırsan. Jer-jurda, ev-əsiyə zəhmətin gedəcək ja joq?

Zindalı kişi susmaqıb jersiz gordı.

— Gedəcək, gedəcək, buna nə söz! Belə olan surətdə neçə bilirsən. O qolxoz qurmaq, ki gələcəkdə bir kəndin cərək aqacə ola, oradan sənin corajın, paltarıbın jetməjini, qəndin, məktəbin, hamamıbın, balnisan gələ...

— Gələ.

— Bu gəlməkdə, jə'ni belə bir iş başlamaqda birdən-birdə qazanç ejləmək olarmış çapım? Axъ bu zəhirmarın biz bilirik, necə jerdə qolxoz qurmuşuq. İş başlamışsbə... hər şejin haqq-hesabı var.

Jəhja Kamal sözünü bitirməmiş Zindalı dilləndi:

— Mən qanmadıb, Jəhja lələ!

Jəhja Kamal səhbətin ciddi şəkil almaqından saqındıb. Ajaqı durub ətəklərini cırpırdı.

— Bu, dəftər kitab məsələsidir. Əzbərdən cətindir. Mən də bilməjirəm.

Ajlar dolandıb. Jəhja Kamalı Kecəmirli kəndində 4 ajlıq iş stazı tamam oldu.

Janvar aýınpa başlanğıçında xəbər cıqdb ki, 15 gynəçən qolxozun haqq-hesabı cəkilsin. Gəliri myəjjən edilsin.

Jəhja Kamal bu xəbərin təşviş həjəcanından sakitləşməmişdi ki, qarlarla basa-basa daqlarla aşa-aşa 2 nəfər təhkicə gəldi.

Onlar ispalqomun evində dyşyb qolxozun dəftər-kıtayıbın istədilər. O geçə nə Dilən nə də Jəhja Kamal

jatmadı. Belə nagəhani bir qorqunu bir təhər sovmaq ucun səhərə qədər oturdular. İsləri hazırladılar.

Səhərdən gələnlərin biri çavan, qarajaqlı, arıq oqlan idi. Obirisı sarıbsac bir qızı idi. Uzynə baqanda rus deyərdin. Danışanda da «cisti» türkçə danışındır. Jəhja Kamal əvvəl elə bildi ki, əsil gələn arıq oqlandır, qızı isə jolda ona «squsip» kecməsin dejə gəlməşdir. O bir kənarda oturub gyləçək, əziləçək, arıq oqlan ləzzət alıb işin aqırıqçınp hiss etməjəcəkdir. Jetirən kibi iki əlini arıq oqlana uzadub tanış oldu:

— Nekəriniz Jəhja Kamal!

O, bu sezy mystənsə tabe'lik ifadəsilə dejib iki qat oldu, əlini əryb alınaqna doqundurdu. Birinci gyn haqq-hesaba oturanda, ispalqomun evində tynd cajlar syzylyr, istakanlar dolub boşalırdır. Ispalqomun arvadı Sajalı xala da obiri evdə xərək hazırlayırdı. Qoyurmanınp jji Jəhja Kamalı damaq etmişdi. Arıq oqlan (Zahidov deyirdilər) caiyń nəlbəkijə təkə-təkə uzyny Dilənə dutdu.

— Gətir—dedi—başlaqaq gərək.

Dilən ajaqa qalqdı, sankı eşikdən gətirmək lazımdır. İstədi cıqsın bir də jadına dyşdy ki, işlər budur ən rada, Jəhja Kamalın quçaqındadır. Qaçıtdı. Jəhja Kamala işarə etdi.

— Gətirək də!

Jəhja Kamal dizə cəkməşdi. Dik qalqdı. Qamodun ystynə qoıldıqu dəftər-kaçırız iki əli ilə quçaqlaıjb je-nə dizə cəkdi. Arıq oqlanınp uzynə baqdı. Çəsarətinini toplajıb dilləndi:

— Dejirəm joldaş Zahidov, meşajit olar. Qoj caj-cərəgi jəqəşdəraq, bir kənəmə başlaqaq.

Zahidovdan qabaq ispalqom əlini endirib e'tiraz etdi.

— A kişi, nə meşət var, bəri ver! Aqzınp jesin, əlin işləsin dana!

Zahidov da şərik oldu. Caj dəstgahına hesabat dəstgahı da ilavə olundu.

Jəhja Kamal dəftərini acıb başlamaq istəjirdi ki, ispalqomu saqırırdılar.

— Alıb kişi, evdəsənmə?

Ispalqom qarının acıb.

— Gəl, a Zindalı dajı!

O qarının aqzında ət taxtasınp ystyndə oturub cubuqunu doldurdu. Qulaq asmaq, Jəhja Kamalınp hesabatına gəlməşdi.

Zahidov əvvəlcə nədən başlamaq lazımlı olduğunu dedikdən sonra bir əmr kibi işaret etdi:

— De gəlsin!

Sarın qız cotqunu salır, Jəhja Kamal oqıdur. Zahidov balaça qara dəftərinə qejd edirdi:

— Idarəjə gəlib, daxil olub, ərz olsun qulluqunuza, sijahi yzrə jaqdan altı jyz manat, pendir 171 manat 52 qəpik jağım. Jəhja Kamal dişini aqardıb Zahidova baqdı:—Hərcəndi ki, jağım qəpejin maljati bir şej dejil, amma ki, hesab dinar-dinar... Qojun dərisi 63 manat 3 qəp., jun 89 manat jağım. Jenə pendir, myəllimlərə satılıb 27 manat iki abbası. Çaplım sənə desin, ərz eləjim aqanın qulluquna, jenə jaq 51 man. on dört şahı. 4 aj ərzində qolxozda 1200 manatlıq məhsul satılıb. Bunun myqabılındə ərz olsun məxariç ordelləri belədir: Sal ora—dejə Jəhja Kamal dəftərə baqdı. Sajmazjana oqudu. Sal ora, azarlıq qojunlara dərman 75 manat. Sal, 300 manat oqtıjabr bajramında calqıscılarla. Joq, joq, səhvim oldu, baqısla, 289 manat 87 qəp. olub; cunkı onlardan prosent cıqıqlı. Sal ora, ot bicəndə cərək bişirdik, uzyna cəkmək ucun jumurta 86 manat 49 qəpik jağım.

Zahidov dəftəri cəkib Jəhja Kamalınp əlinənaldı. Vərəqələjib baqdı. Zahidov bərk dutulmuşdu. Sarın qız gylımsəjir, Jəhja Kamal başı aşaçq dəftərə baqıq, sankı itirdiji bir hesabı aqtarırdı...

— Joldaş Dilən, bu pullar kimin qəratı ilə xərclənib?

Dilən dizə cəkyb cavab verdi:

— Neçə ki, qajdadıb. Qojuşuq «hej'ətdə.» Hejjət qərarə gəlib ki, bəli bu şej filan qədər vermək olarmış, verməsək qolxozun işi aşarmış... Qərar var, prataqolları da...—uzyny Jəhja Kamala cevirib—Jazlıbb neçə ki, var.

Zahidov soruşdu:

— Haradadıb, o prataqollar?

— Bizdədir, lazımlı olsa...

— Gətir, lazımlı olub...

Jəhja Kamal prataqolların daňıncı gedəndə jolda cəkməsi səqdi. Əlinə alıb qadı. Onun Kecəmirli idə bələ qacmaq birinci dəfə idi. Qarşılıqlıda-xıryıldada daçın dəsyndə idarəjə tərəf iyiyryrdy.

O tərli, ləhləjə-ləhləjə icəri girəndə əzək katibini də ispalqomun evində gərdi.

Zahidov prataqollara baqıb Həmiddən soruşdu.
— Sən zurnacıslara 300 manat verən içlasda...

Jəhja Kamal onun səzynı kəsdi:

— Xejir joldaş, 300 manat dejən joqdur. Olubdur 289 manat, haqq-hesab dyz gərək.

Zahidov sualınp bitirəndə Həmid başını tovladı:

— Aj çanlım. Nijə elə sez danışsınıbz. Onlarıñ hərəsinə 3 manat verildi, mənim jadımdadır. Şotu bəri elə gəryim!

Scot əldən-ələ gəzdi. Jəhja Kamal andaman ejlədi:

— Viçdan-məsləkiniz haqqı. Neçə ki var, iş jazlıbdır. Qəpik ojan-bujan olsa viçdanı itin olsun.

Zahidov kaqızlarla qatlajıb çibinə qoju.

— Belə olmajaçaq, aşna! Joldaş Dilən, bu şotlarda adıb olan kişilərdən ələni varmı?

Dilən tərəddydilə Jəhja Kamalıñ uzynə baqdı:

— Joq, dedi, mənçə gərək əlyb-itən olmasın. O var ki, tapmaq cətin olaçaq.

Zahidov uzyny Ispalqoma dutdu.

— Albı dajı, jaz bu siyahınp getyr. Haradan olsa, bu adamlarla jıq. Bu nə haqq-hesabdır. Sabahaçan!

Albı kişi əl ajaqa dyşdy. Jəhja Kamalıñ jaqasından jarpışdı.

V

Içlasda coq bas-ha-bas idi. İjnə salmaqa jer joq. Adamlar yst-ystə səqməş kibi idi. Namı maraq, intizar, kimisi də kin, hiddətlə içlasın acılmışın gəzləjirdi, qolxozun zərərindən bir qəpiginə jıjə durmamaq qət' edirdi. Lakin Dilən də, Jəhja Kamal da taprımadı. Onlar qacmışdılar. Bu xəbər içlasa gələnlərin təəccübyunu bir az da artırmışdı. Namı jeni şejlər eşitmək, albı oqlanın acıqıb işləri gərmək istəjirdi. Rəsylət, sehbət, ek-syrək biri-birinə qarşıtmış, bəjyk ispolqom idarəsinin

tystyly havasında ərijirdi. Albı kişi acar ilə masaja dəjəndə səslər xırp kəsildi. Albı kişi Kecəmirli qolxozcularınp umumi içlasınp asıb səzy arıq oglana verdi.

Arıq oglan asta-asta, kəlmə-kəlmə danışırdı. Hələ qızışmatışdı ki, Həmid və milis Hejdər icəri girdilər. Həmid adamlarla basa-basa kecdi. Arıq oglanın qulaqına nə isə rəsylədədə. Arıq oglan başını tərpədib razılıq verdi.

Icərijə iki qara cadralı arvad gətirdilər. Onlara pençərənin qabağında jer edildi. Hec biri bu kənd adamına oğsamajır. Uzlərini bərk-bərk dutmuş, başlarınp aşaqlı salmışlar.

Bunlarıñ kim olduqı, nə ucyn qolxoz içlasına gəldikləri coq adamı maraqlandırdısa da, kimsə bilməjirdi. Him ilə adamlar bir-birindən soruşurdu:

— Bunlar kim ola?

Zindalı dajı pençərənin qarşısında durub əzynu arvadlara tərəf jıqmışdı. Gyia bas-ha-bas olduqı ucyn birisinə sejkəndi. Papiroş səqarmaq bəhanəsilə əlini çibinə salanda janındakı arvadın var-joqunu joqladı. Dələmə kibi dolu və jumşaq idi.

O, hərdən mə'rüzəni eşitmək istəjirmiş kibi boylanır, cənəsini arvadın cijinə dajağır. «Baqışlağın» dejə belindən quçaqlajıb əzynu geri cəkmək istəjən kibi gestərirdi. Arvad hec bir şej deməjir, hətta Zindalınp, aqası kibi bərk barmaqlarlańı sankı hiss etməjirdi. Onun fikrinə bir şej gəldi:

— Aşna, dejəsən xoşudur. Jaxş rast gəlib.

O, içlasın qurtarmaçınp aramsıbz gozləjirdi. «Aşnaşınp dalıncı dyşyb bir «dilxoşluq» eləmək xəjalınp idi. «Jejən jedi getdi,—dejirdi:—daldan atylan daş topuqa dəjər. Hec olmasa bu içlasdan mənə bir aşna qalar». Onun qulaqı mə'rüzəni eşitməjirdi. Başqa dujularla işləjirdi. Mə'rüzənin maraqlılaşınp diqqətlərin, nəzərlərin toplanmasından bilirdi. Belə halda e xəlvətə salıb gozyny zilləjir, nəzərilə cadranıq deşmək istəjirdi. «Həja» dejilən pərdəni ajaqa salıb qadınp quçaqlamaq istəjirdi: «O istəjir, mən istəjirəm. Bürada nə utanmaq bazlıqdır? Qəhət ola, bir viqovor verələr». O ətrafdakınp qımyıldan masıandan hiss etdi ki, «o mənimkindən çavandır».

О durduqça, өзүнү qадына jaңып, тәhrəm hiss edir-di. Өтəklərini dyjmələdi. Paraçyńь dyzəltdi. Въقъыńь sъ-qalladъ. Өzyndə, gənclijini xatyradan dadlı bir dujqu gərdy.

Repliqalar, alqışlarla bitən mə'rüzə saat jağymda bir əsrlik sirrləri acıb. Arğıq oqlan mə'ruzəcijə dejil, sümuk azagъna dutulmuş xəstənin çərrahınya oqsajırdı. O, dir-səjə qədər cirməkli, qollarıńь iti-itı tərpədərək mydhiş 'bif əməlijat aparırdı. Xəstənin dostu da, dysməni də !baqъr:

- Javaş, qoj dursun, gəzlə!..
- Rəhm et. Oldyrdyn. Hec elə dejil...
- Vur. Jeridir. Əlinə dənum, elə, baq!

Daha nələr eşidilirdi. Lakin arğıq oqlan hərbi təbib kibi hec nə eşitməjirdi. Janından «vijj» edib ətən qurşun səslərinə arx səsi kibi baqırdı:

— Jara saqalaçaqdır. Kəsilməli. Tapşışam. Baq, budur! Cirmənin! Azar symyə jerimişdir. Өzydyr, baq! Bu!.. bu!..

Arğıq oqlan şahadət barmaq ilə qadınlara işarə et-dikdə Hejdər cadranı onlarıńın başından cəkdi.

Həmçün hejrət getyrdy. Içlas bir myddət susdu. Bunnalar, səhərdən bəri kəntdə taprılmajan, qasıb itmiş olan Dilən və Jəhja Kamal idi. Zindalı kişi diksinib qıraqa cəkildi. Jetim Əkbər nə dedi—nə qandırdı, Dilənə bir qapaz ilişdirdi. Onu geri itələdilər. Kim isə dilləndi:

- İlənyň başıńń niјe əzməjirsiniz!
- Oldyryñ bu çanavarlarń!

Quzu Allahjar çavab verdi:

- Arvad xəjlaq ilə nə işiniz var.
- Bu sez Telli xalaja hec xoş gəlmədi.

TƏZƏ TOJUN NƏZAKƏT QANUNLARЬ

Qardaşlıqı qooperativdə işləjir. Kejfi sazdır. Anası da maqazaların hansında isə satıcıyıqda ileri cəkilib geçə-gyndyz içlasda olur. Vaqtı joqdur. Ona gərə də gərtyşa bilməjirik: Bu aqşam qardaşlıqı mynəna rast gəldim:

- Sojuq!
- E'tibarsız!

Məni coq danladı. Bərk tapşırıb ki, sabah Bəhlulun tojudur, gələrsən. Mən bojun qasırdım. Vaçib işim ola-çaqdır, dedim.

— Vyxodnoj gynydyr,—dedi—kimə jalan satırsan. İş-zad bilməjirəm, gələçəksən, vəssələm!

Mən onu bibi saqırgırdım:

Sezyn aşıqı, dedim, bibi, mən təzə toj zad gərməmişəm. Qajdasıńń da bilməjirəm. Qonaqlarıńın jańında qızarmaqa təhərim joqdur.

Bibi jaqlıq barmaqlarń ilə aqzımyń jumdu.

— Kiri, kiri! Dynja gər-getyrdy. Gəl otur, ejrən. Bəhlul da kənd uşaqları dejilmi? o da sənin kibi utançaq, maqmunun biri idi. Getdi-gəldi, girdi-sıqqıb. Maşallah olsun, indi «rec» dejir. Belə bir gyn sənin də var. Sabah-biri gyn, allah qojsa, sən də bir halal syd əmmis tapıb ev-lənəçəksən. Xejir işin olmajaçaqmış, tifil!

Bibimin tapşırıqından sıqmaqa qorqдум. Səhər qalqıbb şalvarı dəşəjimin altından cəkdim, əjnime taqdım. Mahmud Qəmərlinin (məktəb joldaşımıdır) sarocqasıńń aldım. Gymış zapinqa aqtarırdım. Uşaqlar toja get-dijimi bildilər, «bəxtəvər» dejə hərəsi bir tərəfdən kə-

məkləşib «vidimi» dyzəltidilər. Tamam-kamal toj adamı kibi xoda dyşdym.

Saat 7-də qardaşlıq gilə catdым. Şərp-ha-şərp hazırlıq gedirdi. Qazanı altna oduñ qojan kim, su daşyana, bazarlıq gətirənə, taqq-ha-taqq qənd doqrajanı baq! Bibi məni eż otaçına saqyrdb. Bəj hamamdan qajıtmışdı. Onun ucun təzə caj dəmləmək istəjirdilər, limon doqrajırdılar.

— Saqdəş-soldus ilə gələcək!

Bibinin xoşuna gəlmədim. Vidimi pozdu. Bəhlulun sallarından birini bojnuna elə asdı ki, sacaqların at jalı kibi dəşymy ərtdi. Tuflimi cəkib ajaqımdan səqartdı. Bir çüt qırmızı ipək çorab gejindirdi. Belimə sümüklə toqqa baqladı. Bir dəmir cimdikli qələm gətirib əbibimə kecirdi. Sol dəş əbibimə də mysəlləs bykylmiş qırmızı ipək dəsmalı elə qojudı ki, bir kynçy gərykdy. Şalımyan sacaqlarını daradı, jaılıqın janlarından salladı. Gyz-gyə baqanda mənə elə gəldi ki, bir bojals qadın tellərinin aյırgıb dəşymdə oturmuşdur. Bytyň bunlarla gərdyikçə mən hejrətimdənmi, xəçalətimdənmi dinməjirdim. Adımy oqumuş qojuşam, bibi məndən coq bilir. Bibi bununla bəs etmədi. Həm eşiə cıqandan sonra janında oturdu. Zərli balıncılara sejkənib cənəsini ojnadbırıb:

— Tifil, jazıq bala, nə germysən «zizni»; kitablar aqzınpın dadınpın araqıb. Qurujub saqqıza dənəcəksən. Buna gerəcə dejirəm, gəl-get. Bızdə kejfin acıslar...

Bibim hər çymləni başlajanda xərif jumruq ilə dir-səgimə vurur, bitirəndə dizimi basırdı:

— De qulaq as. Hə... tojdur. Beş adam icinə cıqsañ, təzə tojdur. Başa dyş neçədir!—O təzə tojun nəzakət qanunlarınpın bir-bir sajdı:—1) Əsnəmək, hısqırməq, hajqırməq, ejsyrmək, asqıryb səbr gətirmək, gərnəşmək qədəqəndir. 2) Elə otur, dodaqın qacmasayıp. Caj icəndə marçyllatma. Xərəjin jaqı dodaqında ışıl-damasınp. Gyl, qaqqıldama. Jumşaqça irişdin bəsdir. Danış ki, həmja, hər şejə, hər vaqtda ajid olsun. 3) Həm ilə geryş, tanış ol. Əpyşmək də olar, o da yzdən joq, do-daqdan. 4) İstəkən nəlbəkijə javas qoj. Rumqanı iki barmaqınpa dut. Qaşqıq ehmallı tərpət. 5) Qavınpı-

sijirmə. Syfrəni əbatırma. Stulu çırıldatma. Burnunu qurdalama, qaşınma, qurçuqma. 6) Jaxanıq baqla, başınpı ac!

Bibimin səzyny jağımcıq qojuq galqdım. Bojun şalınpı asçıb qajıtməq istədim.

— Hələ ki, xydahafız!

— Dajan bir, hara durursan?—O dərtəb məni jeritmə basıb.

— Bibi, sən oqlunun əziz çanı, sən viçdanınpı, məni buraq! Mən bacarmajaçagam. Razı olma ki... juqum da gəlir. Sabaha dərsim var. Qoj gedim. Jemişçən varam. Mybarək olsun, necə belə tojlar...—Səsimə obiri evdən gəldilər. Qollarımdan dərtəb oturtdular. Mən qorqu, iztirab ilə təzə tojun başlanmasınpı gəzləjirdim.

Jalvardıb ki:

— Camaat jöfəltiməş məni zala apar! Adamlar gələndən sonra, nə lazımpı, jaxşır olmaz.

— Bala, joqsulluqun yzy qara olsun! Xanınpınənə gilin zalınpı bu gynlyjə borç almışdıq. Kişiər hələ cajlarını jöfəsədərmajbılar. Bir az da dur. Səni icəri aparaq, baq! Bibinin bu bojnuna...

Bəj hamamdan qajıtdı. Pərtmış, uzyun əti torba kibi sallanmışdı. Qaş-qabaqından atışmaja hazırlaşan qacaqı oqsajırdı. Əmryndə gylys ilə ışıqlanmamış kibi gərynən dutqun cəhrəsi bir az da enlənmişdi. Dinməjirdi. Saqdəş, solduşu ona baqıb gyja gəz qırpımasınpı nə dedijini anlaşıb və anladırdılar.

Onlara caj verdilər. Bəj yst dodaqınpı bağıq əti kibi nəlbəkijə saldı, cajı isti-isti hortdatdı. Bibinin quşaqına rısyıldadıb.

— Dejəsən Bəhlul da bilməjir.

—....

Mən təkrar etdim.

— Qajdaların dejirəm ej... Bəhlul marçylladıb, ona göz elə.

— Balası,—dedi:—bura toj dejil ki, eż aramızda ejbi joqdur. Burada marçylladıb ki, tojatan əjrənsin. Orada marçyllatmasınp.

Mən son dərəcə təlaş və utancaqlıqla bir kynçdə cturmuşdum. Qonaqlar gəlirdilər. Addıbı səsi esidən kibi, yrəjim dəjynyrdı. Tez tojun nəzakət qanunlarınpı

bir-bir jadıma salırdым. Elə bil bibim qabaqъymda və ja cijnimdə oturub qulaqъma rısyldajır: «Belə otur, elə otur!» Qonaqlar icəri girməmiş mən əllərimi gəryşməgə, dilimi salamlaşmaqə hazırladым. Bibimdən əjrəndiklərimi jyrəgimdə əzbərlədim. Qonaqlar bir-bir zaldakъlarla gəryşyb əjləşdilər. Uşaq dəlləkdən qorqan kibi, mən qonaqlardan cəkinirdim. Onlar mənə tərəf gələndə, əzəzyim «gəzlə ki, nəzakət qanunlarla pozulmasın» dejirdim.

Ançaq gəryşərkən ajaqa qalqyb-qalqmamaqъn mənasıny bilməjirdim. Gynah bibimdə idi. O mənə əjrətməmişdi: oturanlara baqъrdым. Qalqan da olur. Oturduqu jerdə əlini uzadıb gəryşən də olurdu. Qus bagışlı bu adamlarla myqajəsə etdim. Mənə elə gəldi ki, ajaqa qalqyb gəryşənlər daha mə'təbər adama oqsajırlar. Onlara təqlid baqılaşyb qalqdым. Bir xanımtyın jumşaq, yzykly və aq əlini aycıma alıb əlləşdirdim. Əpməgim gəldi. Bibimdən cəkindim.

— Coq xoş gərdyk, «təbiət» sizdən razı olsun dedim. Onun əlini buraqanda, ajy toqmaqъ kibi sallanıb qılcasına dəjdidi. Qrebdışın tumanı sel kibi dalqalandı.

Bəj icəri gəlməşdi. Adamlar biri-birinə dəjdidi. Juqarъ başda 3 nəfərlik jer hazırlamaq istəjirdilər. Bibim kalaqajısyń yellədərək gəldi, onlarla geri caqırdı ki «mən nə vaqt desəm onda»...

Hazırlanan jerlərdə zurnacılar oturdular. Dəm dutludu, nə dutludu! Sarъ, Buxara papaqъ bir çanbaz tarъ baqırına basıb ezyndən getdi. Qaval joq idi. Başy aqъq, mənim kibi bojun şalъ olan, şalvarъ coq gədək, qulaqlarъ uzun oqlan şaxsej dəfini pacası arasına alıb mal dejəcələjən kibi dejyrdi. Birisi də zırna yfyryrdı. Onun nəfəs almadan iki saat bir qələmə yfyməşinə hamy mat qalmışdı. Haradan isə, kişinin aqzınya jel dolurdu ki, o da zurnaja yfyryrdı. Musiqi keflənmışdı. Pençərələrdən kycəjə hava, aqъzlardan mahň təkylyrdı. Dynbəkci hərdən gəzyny oturanlara cevirinçə «çan, aj atam balasъ, çan!» dejən səslər uçalırdı: «atam balasъ» dynbəji elə bərk dejyrdi ki, adamın rəhmi gəlirdi.

Aralıq mizinin janlarъ adam ilə doldu. Mən tanrıyaqъ bir nəfər də joq idi. Ona gərə bir kynçdə qərib-səjirdim. Nəzakət qanunlarыndan qorqduqum ucyn jańımdakъlarъ dindirməgə də çəsarət etməjirdim. Bir də gördüm, bəj iri addımlarla otaqъ olcyb juqarъ başa kecidi. Kecdi, nə kecidi! Uc nəfər ajaqa qalqdı. Saqıdış solduşa da jer elədilər. Bəj jeniçə oturmuşdu ki:

«Xankişi!—dejə səsləndi. Tədaryk otaqъından oqru pişik kibi aqzıny təmizləjə-təmizləjə başy aqъ, uzuncənə kişi gəldi (tojda başy aqъ adam bir o idi, bir də mən). Bəj ona amiranı ifadə ilə tapşırırdı:

— Joldaşlar, məclisi sənə həvalə edirlər Təvəqqə olunur, işə başla!

— Baş ystə, a bəj! Mənim kor gəzym ystə!

Xankişi əllərini ətəginə silib bir ətrafa gəz gəzdirdi.

— Hə... niyə danışmajırsınyız? Joldaşlar, domna oj-najan var desin. Qart kimin mejli cəkir? Məşqulijət eləjək. Təvəqqə ejləjirəm, tarcılar jorulanda, qramofonu oqudasınyız.

Bibim o biri evdən dilləndi:

— Ojnamaq olsun, Xankişi, ojnat!

Adamlar gyldylər.

Xankişi irişə-irişə cavab verdi:

— Nə dejirik. Sahibkar dejir, gərək ola də. Başla-jaq ojnamaqə.

Bəj əlini stula vurub Xankişi aqъqlandı:

— Bu nə mevhumatdər ejləjirsınız? Niyə bəs arvad-lar bir janda oturub, kişilər obiri janda? Bu saat qatma-qarşışq lazımdır. Məhv olsun mollalar!

Bəjin fikrini şarpa-şarp alqışladılar. Xankişi stul-lara əl gəzdirməgə başladı. Hamıny nevbə ilə bir arvad, bir kişi dyzdylər. Elə arvad var idi ki, ərsiz, elə kişi var idi ki, arvadsız gəlmışdi və ja qət'iyyən arvadsız idi. Bunnlar nəzərə alındı. Arvadlar elə belyndy ki, hamıja catdı. Bir arvadın saq tərəfini birisinə, sol tərəfini başqa bir kişijə təhkim etdilər. Utançaqılcımdan tək qalan mən oldum. Xankişi dyzdyiy adamlara baqъb əlini-əlinə cır-pır, nəş'ələnirdi:

— Baq belə ha!

Onun gezy mənə, aşaqy kynçdə tək oturduquma sataşanda, gyldy, işarə ilə hamya gəstərdi:

— Binəvaja baçın, jazıq tək-tənha qalıb!

Bytyn adamlar bir həmlə gyldylər. Mən tərlədim. Bibim icəridən səsləndi:

— Onun janında əzym oturaçaqam.

Məclis bajram maqazası kibi bəzənmişdi. Allı-gelly rəngdə zərif parcadan libas gejinmiş qadınlarыn qulaqından sallanan sıraqalar, bojnuna təkyən munçuqlar, barmaqlardakı uzyklər ışım-ışım ışıldajırdı. Sankı satılmaq үçün dyzylmyşlər. Kişiər isə jaxş malın ystiyndə satylan naqrusqadır.

Kişiərin burnu, qadınlarыn barmaqlarы ışıldajırdı. Qadınlarыn yzy, kişiərin dişi ağarırdı, qadınlarыn gezy, kişiərin əli qaralırdı, qadınlarыn dodaq, kişiərin bojnu qızarğırdı.. Otaqın havasını sorub zurnasına doldurmaq istəjən adam da bu rəng-bə-rəng insanlarыn əlvən libaslarыna, bəstələnmiş hava səpirdi. Bavyrmış musiqinin icindən, gəzlənilmədən kədər ilə cırpan kefli «xoruz mahnyısı» eşidilirdi:

Mənim tojuquum cil-cil idi.

Qanatlarы cil-cil idi.

Tojuq deijil, bylbyl idi.

Vaj du-duj, du-duj, du-duj,

Vaj, du-duj, du-duj, du-duj...

Xankişi bir qalınpaşa arvadı aralıqda saldı. Janımdakılar pıscıldaşırdı ki, «21—qassırşadı». Qassırşada ojnadbı. Hər ləngərində bir gəminin qərq olmaq təhlykəsi hiss olunurdu. Dəşəmənin taxtalarы çərçivədə, şişələri tərpənir, kənardakı miz taxlaçırdı. Musiqi çəsəndə qadın kələfcəni dygyn saldı. Nə etdijini ezy də bilməjir, kefli avtomobil kibi qalqıb dysyrdy. Bunların hamısın təzə tojun nəzakət qanunlarыn pozurdu. Bibimin icəridən qışqırıq yaradıqın rəqsini jağıtmışsaq saqlajaçaqın gyman edirdim. Olmadı. Kefli avtomobilin ajylmasına coq vardı. O hərdən bəjryňə ijanə soqulmuş fil kibi şyllaq atırdı. Hamy baş-gezyny qorumaqa başladıqdan cəpik dutan olmadı.

Bundan sonra sankı onun tamam əksinə, qəsdən bir arıq əryyməcəji aralıqda saldılar. Ətləs tuman, qırtıqzı-

cəkmə gejmış bu arıq qızılp qasılar y mo'tərizə, burnu sual işarəsinə oqşajırdı. Jerindən qalqan kibi cabalamaqa başladı. Onun syr'ətli, qarışqı hərəkətləri çan vərən məxluqu andırgırdı. Sankı quruja dysmys balıq, ezyńy jerdən jerə cıgrırgı. Bir az cabaladıqdan sonra «Sə'dinin» gəmi qorxaqı kibi stuluna jarpşıb qaldı. Sineni qalqıb dysyr, nəfəsini dərirdi. Bu da təzə qassırşası imiş. Ona maçal vermədən qara qrebdışindən carliston gejmış, hallıqca enlikyrək bir qadın aralıqda cıqdı. Xankişi səsləndi:

— Joldaş, joldaş ilə ojnası!

Juqarın başda müşduqda papiros cəkən və jaqalıqın janəki əjilmiş kişi irəli cıqdı. Qara quş kibi qanat gərib arvada kelgə salmaq, dolambaç getməgə başladı. Arvad isə irişdijindən dodaq mal dili kibi sallanmışdı. Bojası aqzınpın sujuına qarışıb quru jerləri isladırdı. Əri ətrafa doqru, ənilmərkəzijjə qyvvəsi ilə fırlanırdısa, qadın durduqı jerdə qarmon kibi byzylyb acılyırdı.

Bunlara mytəaqib cıqan qadınlarыn coqu tardan dysyrmyş kibi qanadı salıq, dabanlarыn qaldırırdılar. Jalrıbz bir nəfər, o da dejilənə gərə gəlinin qohumu imiş, rəqsi ilə həttə zurnasının da hejrətinə səbəb oldu. O havanın buraqıb qızıb udmaq, istəjirdi. Qız al gejimi ilə şəfəq kibi parlajır, xumar gezlər kibi syzylyb gedirdi. Onun ahəngdar hərəkətlərini oqşajan topuz sacları gah dəşərini epyb birləşir, gah da ipək qotaz kibi kyrəjindən sallanırdı.

Cajlar icildi. Xərək gəldi. Pilov, nə pilov! Buludlar aq daqların qıçaqına almışdı. Sarıkkely jaq, jaz jaqışın kibi daqın başından ətəklərə təkyılmışdı. Çamaat xərəkə soquldı. Evdə qulaq dutan biabırıq şaqqılıt qopdu.

Bir dəqiqədə mə'lüm oldu ki, nə aş çatır, nə qara.

Xankişi yırək verib dejir ki:

— Nə qədər qarnınpız dutur jejin, qorqmaçınp xərək tarayılar.

Məni fikir getirmişdi. Şaqqılıtja, ışıldajan dodaqlara, fışlıtlıja, aq buluda soqulan qara biləklərə baqdıqça, janımda oturan bibimə işarə edirdim:

— Aj bibi, tojun nəzakət qanunlar, dejəsən bir balaca...

Onun aqzъ as vә xurus ilә dolu olduqından dillәn-mәjir, jalnъz qaşlańyń satıb «joq» dejirdi. Tefsilatъ gә-lәn nemrәjә qojurdu.

Caj stakanlarъ pajlandы. Xankişi bir-bir stakanlarъ şәrab ilә doldururdu. Juqarъ başdan qassırşa ciban kibi ehmallıçça baş qaldыrьrdы:

— Joldaşlar, xahiş elәjirәm ki, biz xoşbaxt olmuşuq. Bәj joldaş, jәni Bәhlul, bizim 21 nemrәlinin işcilerindәn olmaqna gerә bu baqalъ icәk, joldaş, neçә ki, mәn xahiş elәjirdim... icilsin...

Bu halda Xankişi qыşqыrdы:

— Èl saqla!

Hamy qapъ tәrәfә baqdы. Naşъ bәzәnmiş, pudrasъ catlaq-catlaq tәkylәn bir qoça arvad icәri girdi, Xankişi tәqdim etdi:

— Oyz anasъ...

— Jaşasъn bәjimizjin qajyn anasъ!

— Mybarәk elәsin!

— Tәbiәt hamъja qajyn ana jetirsin!

Qajyn anapъ bәjin jańyna kecirdilәr. Bibim çama- atыn hәrmәtinә çavab verdi:

— Tәbiәt sizә dә qismәt elәsin. Tәbiәtin gizlin qyy- vәsi sizdәn razъ olsun. Baqallar dolur, boşalыr, saqlyqda icilir. Eşitmeli sozlәr danışsъyrdы. Bәj qalqanda hamъ diqqәtlә dinlәdi. Az qaldыm qulaq borç alam.

— Demәsinlәr ki, Bәhluldur. Onverset qurtarmasam da... elә bir şejәm. O daxyl ki var ha... Buradakъlarъn coqu hәmkarъmъzdыr, başa dysәr. O daxyl elә kөpәg- oğlu şejdir ki, onverset ondan baş acmaz. Elә onverseti dә oradan getyryblәr. Germýrsyz istudentlәr gәlir boj- nu cijnindә bize baqъsъ ejrәnirlәr?

Hәsә... im... imm.. Mәn dejirәm o daxylыn saq- lъqыna icәk ki, bunu (bәj әlindәki, şәrab istakanыn lam- posqaja qәdәr qaldыrьrdы) bunu bize jetirәn o dur. Bunsuz dynja bәr-qәrar olmaz. Ziznimdә belә lәzzәtlі şej gөrmә- misәm. Icәk bunu daxylыn saqlyqыna.

Staganlar dejyşdy, vuruşdu, şaq-ha-şaq gejә cъqdy. Bәjin stakanъ qajnananыn boş stakanыna dejәndә, bәj bojnunu ejib geri cәkildi:

— Bu olmadы; Xankişi, bu arvada nәsihәt ver!

Kim isә dillәndi. «Өdә dalaşarsыз!»

Xankişi qajyn anapъn stakanыn doldurdu:

— Kim icmәsә, jaqaşыna tәkәçәjik.

— Tәklif var өpyssynlәr.

— Өdә gәlin ilә өpyşәrlәr, o ki burada joqdur.

— Hәlәlik anasъnы өpsyn. Tәklif var өpyssynlәr...

— Өpyssynlәr...

Xankişi qajnananы quçaqыna getyryb Bәhlula tәrәf qaldыrьrdы. Bәhlul marsytъ ilә bir өpyş getyryb şәrabы basыna cәkdi. Arvad qыzarъb jerindә oturdu, qыzyn da- jыsъ açыq elәjib cъqdy, getdi. Bәhlul bunu eşidәn kibi onu sejdy:

— Kim mәni istomajir, onu lap flan olsun! Gedә bilar! Başlar xәrәgә endi. Qaşqalar şaqqыldadы. Aqыzlar işlәdi... Birdәn Xankişinin sәsi gәldi.

— Kim oqurladы?

— Nәji.

— Kim getyrdy?

— Nәmәnәni?

— Mәnim qaramъ şәn jemisәn!

Istәkәn Xankişinin kәllәsindә cilik-cilik oldu. Şәrab şisәsi Rәhimә doqunmadan bufetә dәjdi. Şişeler tәkyldy. Myrәbbә banqasъnyň bojry deşildi. Myrәbbә sәliqә ilә bәjin aq, ipәk kojneginә tәkyldy. Qainana tәşvişә dysyb.

— Batdy, batdy!—dejә jeznәsinin atägini aqzыna alib cejnәdi. Obiri evdәki uşaqt, tәkylәn myrәbbәni gөrmyşdy «qorqa-qorqa» dejib aqylajyrdы.

Dava qыzьşdy. Mәçlis parcalandы, çәbhәlәr ajryldы. Az qalmışsъ qanlb façıelәr başlana. Bibim өzyны aralыqda atdy. Aqlajybb qыşqыrdы. Mәn qulaqыna рىсыldadым: «dejәsәn nәzakәt qanunlarъ bir balaca...»

Aralыq bir az sakitlәşmişdi ki, mәn şalы bojnumdan acdyrm. Batinqalarъ, toqqanъ atdyrm. Oz student paltarla- rъtyň gejinib cъqmaq istәdim. Bibimin evqatъ tәlx olsa da, soruşturdum.

— Vaqъsla, bir dәfә әsnәdijim ucyn узr istәjirәm. Tәzә tojun nәzakәt qanunlarъn pozдум.

Bibim bәrk-bәrk dutub buraqmады. Biz gizlәndik. Hamъ daqыldы. Bu biri evә kecdik.

Bibim pençәrelәrdәn qoltuqlajyb aralыqda şej tәkyrdы. Qanfet qutularъ, tort, marmelad.

Мән елә bildim ki, bunlarъ eз aramъzda jemәgә saqlamъslar «Bismillah» dejib bir qanfet getyrmek istәdim. Bibim bilәgimden dutub cekdi. Çorab, şal, kaqъz gyl dəstәsi, gymış qaşqalar, duxi, pudra, qrebdeşin, qəndqabъ, bəzək qutusu, dəsmal, jaqalъq dyjmә... Bir sezlә 22 nəmrəli maqaza asыldы.

Мәn geylәjirdim. Xalam səliqә ilә şejlәrin qujrugun-dan dutub dejirdi:

— Bu şalъ Məhəmmədin arvadъ gətirib.

— 6 dənə qaşq. Isbatlı şejdir. Mina xanım alъb.

— Bəzək qutusu, əcəbdir! Kişinin adъna lajъq. Məşədi Rəhimi dejirəm ej!

Bibim sevgatъ əlindә saqlajъr, bəjin fikrini bildik-dən sonra kanara qojurdu. Bəj əvvəl mylajim gərynyrdy.

— Xub... pis dejil, sonra...

— Zarafat dejil. Ərinə cərək aqasъ dyzəltmişəm, hələ o coqdur.

— Ot!

Bibim bir kaqъz gyl gestərdi:—bu da,—dedi:—dos-tun Əjjub gildəndir.

Bəj təzyıldandı:

— Elə dostu qəbrə qojum elə! Hec utanmajъr da!

Bibim bir çyt çorabъ gestərdi:

— Bunu Həmzət gətirib.

— Kim?

— Mirsaadъn arvadъ. Həmzət dana!

— Coq qələt eləjib gətirib! sən də coq qələt eləjib almışsan! Məni ələ salıb, ja ezymy? Qızъ kycycləjəndə adam bilib subajъqym ilə 40 manat xərcə dyşdym. Indi mənim əziz gynymdə kimə doqquzluq qojur. Bunun so-qat icinə... dur apar at ystynə gəl! Hələ o qədər aç qal-imamışq. Kəpək uşaqs. Çorab! Qaqoj nibud çorab!

Mәn bunlarъ gərəndə bildim ki, qardaşlıqym məni niјe danışdırmajъr. Tojun nəzakət qanununu hamdan bərk pozan mən idim ki, hec zad gətirməmişdim. Dejyl-məjimden qorqдум, eşigə cıqmaq bəhanəsilə geçə vaqtъ bir baş Ərmənikəndə, jataqxanaja gətyryldim. Tevbə elədim:

— Mən, təzə toj! Aj tevbə!

O C E R O L Ə R

A N D

Coqdandır ki, Bəhram gilda bir bahar şənliji var. Zivər cicək kibi acılmış, Lalə xala isə onun başına dolanır. Ev, ajilə, bəyik jubilej qarşısında imiş kibi hazırlıq gəryrlər. Lalə xala sypyryr, jujur, cırpıcı, təmizləjir. Zivər isə sakitçə əjləşərək tikir, gyl yurur, coq maraqlı işlər tikdiji ycyn kejfi gəlir. Hərdəm eż-ezynə gylir. Gələn-gedən hamı bu sevinçə şərik olur. Ziyərə kəmək edir, onu əjləndirirlər. Bəhram isə haj-kyj ilə fabrikdən gəlir:

— Tez ol, açasından əldym. Xərək ver!

Lalə xala tabaçın xəmirini qasıjaraq Bəhrama cımtıxtıgы:

— Jekə oqlansan, kəmək etsənə, axı bunlar hamıssyə sənin...

— Joq bir, mən əlyim, qojun bir oturaq. Indidən qoduqı başımyza cıqartmaşıyın.

Hamıssy gulyşyrlər. Zivər Bəhramın qulaçın pəcəkir.

Zivər əziz bir qonaq gəzləjir. Hesab yzrə o bu gynlərdə gəlməlidir. Qonaçın ilk və son gəlisiidir. Həmişəlik qalaçaq və ja bir myddət sonra bəyik bir cal-catlaşın ilə başqa bir jerə kəcəçəkdir. Bu qonaq jalnır Zivər, Lalə xala ycyn joq, həkymət ycyn də əziz və ehtiramlıdır. Bu haqda mydirdən xahiş etdikdə, Zivəri işdən buraqdalar. Ona rahatlanmaqa izin verdilər. Indi Zivərin əsas işi qonaçın qarşılımaq ycyn hazırlıq gərməkdir.

Bytyn bunlara baqmajaraq, Zivər hələ indijə qədər istəkli qonaçın pəcək gərməmişdir. Onun haqqında jalnır juquda gərmyş kibi bir təsəvvvyry var.

Bu gyn vaqt tamamdır. Hamı, hətta Bəhram da qapıda toplaşın aramsız sevinçlə əziz qonaçın gəzləjirler. Balqonda və həjətdə bəyik bir haj-kyj var. Qadınlar təlaşla saqə-sola qasıx, evə girib cıqırlar. Bəh-

ram isə qarşıda durmaga məcburdur. O eżyny utançaq gestərmək istəjir. Lakin jyrəgi dejynyr. İntizar onu boqur. Coq cəkmədi, icəridən qopan bir gylyşyn ardınça şarp-ha-şarp əl calındı. Hamıb bir səslə «muşduluq, muşduluq!»—dejə eşigə Bəhramın ystyna atıldılar. Bəhram eşiməjirmiş kibi yzyny icərijə dutub soruşdurdu:

— A qız, gədə neçədir?

Onun bu sualına gyldylər. Zivər uzun və dərin iztirablardan xilas olmuş bir ananın jorqun və nəzik səsilə cavab verdi:

— Gədə dejil, qızdır.

Bir başqasıb:

— Şamama kibi jumru bir oqlan!

— Lap aj parcasıbdır. Aj Bəhram, elə bil qopijəndir!

Beşik bir qış aqşamı. Kylək dehşətli bir səzəltə ilə qanadlarınyń divara sıyrıb, uzy bəcaq kibi kəsir. Zivər jatacqında uzanaraq kitab oqujur. Lalə xala usaqı isti suda cimizdirir. Uşaq saz teli kibi nəzik səslə aqlajır. Bəhram dərin dysynçələrə dutulmuş, qajqadan qaralıb halda icəri girir. O gylməjir, danışmaýır, sojunaraq oturur. Zivər kitabı bykыr:

— Oqumusamı? «Bahar şəbnəmləri»?

Bəhram ələmli bir səslə:

— Lenin joldaş əldy.

Zivərin rəngi qacdb. Bir myddət duruxdu və jenə inanmadıb.

— Jalan olar. Bu nə sezdyr?

— ...

— Ujdurma olar.

— Aləm biri-birinə dəjib, nə danışırsan...

Coq cəkmədi. Jysək, həzin və davamlı bir uqultu şəhəri byrydy. Fabrik, zavod, maşın, boru, tren, təjjarə... hamıb hər jerdə və hər şej əz dilində, lakin ejni tonda səslənir, aqlajır, ejni şeji dejirdi:

— Lenin əldy...

Sankı beşik inqilab vətəninin qəlbini tufanlar, həjəcanlar icərisindədir. Beşik dahinin çənəzəsi qarşısında mybarizlər diz cəkyr, zəfər bajraqların əjilir, işci sənfi and icir. Sankı beşik Leninin ən jaxş şejirdi da-

hi Stalin «hazır!» qomandası verir və bytyn əməkçilər leninizm bajraqı altında toplanaraq əz sədaqətlərinə and içirlər.

Səs kəsilmişdi. Lalə xala usaqı coqdan Zivərin dosynı salıbırdı. Lakin nə Zivər, nə Bəhram eżyny bilməjirdi. Hec kəs danışmaýırdı. Zivər usaqının yzynə baqaraq sykutu pozdu:

— Hec ger bilir ki, dynjanın harasıbdır?

Bəhram Zivəri və usaqı gotyryb qomsomolcularla birlikdə xatirə geçəsinə getdi. Beşik izdiham vardı. İşçilər toplanmış hər kəs həjəcanda idi. Mə'rūzə və nitqlərdən sonra fabrikin Lenin adına qoyması qərarə alındı. Bir coq işçi və işçi qadınlər fırqəjə daxil olular. Kohnə qomsomolcu olan sədr Tejmur, Zivərin usaqınp elinə alaraq tribunaşa cıqdıb:

— Joldaşlar, bu usaqı gəryrsynyzmy? Bizdən sonra Lenin işinin davamçısı olaçaqdır. Anasınp təklifi var ki, buna ad qojaşınpz. Nə dejirsınız, kimin sözü var?

— Lenin!

Kimsə, jerindən e'tiraz etdi.

— Jaxş olmaz.

— Ilic neçədir?

— Joq, Janvat jaxşıbdır.

Tejmur təklifləri hesaba alırdı. Zivərin məktəb joldaşı Firuzə sez alıb.

— Joldaşlar, o beşiyəçək, qomsomolcu olaçaq. Mən deşirəm ki, adı KIM olsun. Beşiyər bilər ki, qomsomol Lenin nəslidir. Jaxş Leninci olar.

Firuzənin təklifi kecdi. Tejmur usaqının dosynı bir KIM nişanı da taqdb.

İndi o vəqtən tam 10 il kecir. Bu illər icərisində hər şej dəjisdidi kibi, KIM də dəjisiirdi, bojiyırkı... Qızlı qalstuqlu qırmızı janaq cəvik bir pioner jetişirdi. O səhər jerindən qalqarkan sumqayıb qoltuquna vurur, caj icməjir, bir tıkə cərək gəvələjərək, qarşaların sıyrıb qasır. Gilly ilə baqladıqıjarlış yzrə geçikməməgə qol cəkmışdır. Hər aqşam dənə-dənə Zivərin saçını cəkirdi.

— Baq ana, səhər tez ojat ha... jaxşım!

İsfəndijar myəlim Ilicdən danışırdı. Beşik baba-mızın şəklini də dasqaja vurmüşdular. Elə bil yzynı

uşaqlara dütub şirin-şirin danıştırdı. Myəllim coq danışdı, hamı dırşəklenib maraqla dinləjirdi:—Hə... belə, uşaqlar, elə bilirsiniz ki, dynja əvvəldən belə idi? Joq Lenin bu dynjanı tamam dəjişdi. Qum ilə sırttdı, tərəmiz gyl kibi elədi. O saat sizin baba və nənələriniz savadsız mevhumatçılıkları idilər. Siz indi elə kəhnə adamlar gərəndə gylrysınız. Bir saat vardı, varlılar, aqalar kasıbalar, işçiləri jumruq altında saqlayırdılar. Bənna Ibrahim oğlu da bizim beşinci şə'bədə oqujurdu. Gəncə sajında onun atasının başınp əzdi. Kənkan Qulu muzdunu istədiji yəcyn qujuja salıb əldiyrdilər. Bir işçi uşaqqı belə oqumaq, dojunça cərək nədir bilməzdi. Hər şey devlətlilərin idi.

Myəllim uzynı Ilicə cevirdi.

— Vaqın, bunu dynja işçi və jaqsullarının rəhbəri böyük babamız Leninin sajəsində hamı başa dyşdy. İşçilər ajyldılar, birləşdilər. Lenin onları ejrətdi. Zylmkarlar qovdular. Indi kim deyər Lenin joldaş nə saat əlyib.

— 20-ci ildə.

— Joq dyz demədin.

— Myəllim! Lenin babamız əlybdyr janvarda.

Myəllim gylımsədi.

— Bu dyzdır. Janvarın 22-də, axıb hansı ildə?

— 24-çy ildə.

Kim doğru cavab verirdi. Myəllim onu saqladı.

— Jaxşır, Kim, de gərym sənin necə jaşın var?

— Myəllim, anam deyir ki, 10 jaşım var?

— Demək necənçi ildə anadan olmusan?

— 24-çy ildə.

— Bəs Lenin necənçi ildə əlyib?

— O da 24-çy ildə.

Kim bir az dyşyndı, e'tiraz etdi.

— Joq myəllim, dyz olmur. Nişə mən doqulanda Ilic əlsin? Gyllı doqulanı ili əlyib.

Gyllı beşinci səradan ajaqa qalqıb. Açıqlı-açıqlı Kimin uzynə baqıb, içazəsiz dinləndi.

— Əzyn doqulanda! Danışqıfına baq? Görək Ilic kimin babasındır? Hec sizin evdə joqdur. Babam Ilicin şəklini alıb. Kitab da alıb, hələ dəşymə nişan da alaçaq.»

Zəng sajnır uşaqlar məktəb həjətinə cəqib və hətərəfə jaşıbalar.

Ilicin vəfatınp 10-cu ili xatirə geçəsinə təkcə məktəbilər joq, ata-analar da toplanmışdı. Məktəb qulubu şiar, İvhə, şəkil ilə bəzənmişdi. Otaqın birində uşaqların əl işi sərgisi vardı. Myəllimlər gələnlərə izahat verirdilər:

— Budur, Zahidin cəkdiji Lenin. Oqşatmışdır. Bu da jazzıbsıdır.

Bir başqasın qızların dəsmallara jazdıcı «Ilic xatirəsi»ni göstərirdi. Birisi də 13 yaşlı Mahmudun divarın asılımış şə'rini oqujur. Anası onun yzyndən epyrdy.

Sonra hamı zala toplandı. Pionerlərin böyüğü qomsomolcu Əkrəm jarılm saat Lenindən danışdı. Ancaq hərədən uşaqlardan da bə'zisinin adınp cəkirdi. Bu—pioneer'lərə coq qariba gəlirdi. Pioneerlərin adından Kimə sez verdilər. O qızarmış, yrəgi dejynə-dejynə tribunaja cəqib. 10 yaşlı pionerlərin Qrupsqajaja jazdıcı məktəbu oqudu:

«Əziz Nadezda! Biz Ilic ələn illi, hələ eləmiz var ki, ləhəmin gyny dynjaja gəlmüşik. Bu təsadyfdən razı deñilik Lenin ilə bir əsrdə jaşajanlar xosbaxtdırlar. Lakin bu biza mane olmur. İsləndijar myəllim oträdibdir, Ilic neçə uşaqlar sevərmiş. Amma nə olsun ki, biz Lenini gərnək ondan coq esitmək istəjirik. Biz, birinci məktəb pionerləri xahiş edirik ki, Ilicdən bize jazasınbz. Jazın, görək o neçə danışdı. Jazın, Lenin neçə oqujurdu. Nə ojuñ ojaiyrdı. Biz onun dañıtlarını, sumqayına baqmaq istəjirik.

«Myəllimimiz dedik, siz pionerlərin böygüsünüz, ezyiniz də olmasa, jazıçılara dejin, Ilic haqqında biza jazıbsılar. Hamı təməz oqumaq istəjirik. Leninin xatirə geçəsidir. Hamı ata-analarımız qulubu toplanmışlar. Onlar fabrik-zaved və idarələrdə ezi planlarınp jerinə jetirirlər. Stalin joldaş vədə verrirlər. Biz coçuqlar Mica and icirik. Onun an jaxşır şəjirdi Stalin joldaş sez veririk. Ilicin vəsiyyətlərinin jerinə jeträçəjik. «Qomsomol olaçayıq. Qızıl vətənimizin müdafiəsini eýrənəcəjik.

Biz həmisi hazırlıq!..»

Pioner salamılı, 10 yaşlı pionerlər
40 imza.

Kimin son sezy alqəşlər altında qaldı. Salondan səsler qopdu. O təvşəjə-təvşəjə səhnənin dalına cəkildi. Zivər onu epyd, başınp tumarladı, tərini sildi. Salona gətirdi. Pərdə bəjazlandı, lampalar söndü, kino verilişi başlandı.

Bakı, 1933.

M U S T A F A
A q s a m l a r

Gynəş, sarı tellerini syryjyb qərbə, uzaq gej daqların ardına aparğıt. Kəlgəiər aqaclara dərmənər, tarlaları jı-jəsiz buraqıb gələn arabalar, çütçylər alçaq ejri cəpərlərin arasında qajnaşır. Hər şej ez jerini arajırt, hər kəs ez ju-vasıny tarpırt. Bir saat əvvəl tarlalarda jaşılan, sularda əri-jən səslər indi qapılarda uçalırt. Biri obirisinə, o birisi mala, qadın kişijə, kişi inəgə qışqırırt. Bu səslər hər şej-dən əvvəl daşlıqlarda parcalanmış qarmon tellərindən qopan ahəng kibi biri-birinə qarışır, lakin qulaq buna alışməşdər. Bu havanı jaxş ojnayırlar.

Kənd, jaṭmaqə hazırlaşır.

Bizim qarımında isə əlym sykutu vardır. Qaranlıq daxmalıq rytubətli deşəməsində uşaqqı eşələnir, aqlajıb-jorulan bu coçuq kirli əlləri ilə jeri çəzır, topraqdan tə-səlli arajırt.

Coq kecməjir, syfrəjə otururuq. Anam, yc jaşlı bacıma əvaqıb dejirdi:

— Gyny qara kişi bilirmiş axıb, qız olanda dizinə dejyrdy ki, bunu kim bəjydəcək: kasıbın pişiji çüt-çüt doqar.

Beləcə şikajətlərin səhifəsi acılyırdı, anam əlynun daşınpa danışır, mən isə gəzlərimi evin hisli dirəklərinə dikərək, marxtlaçırdım. O dizligimi jamayırt, sarıqların-tı təmizləjir; mənim isə 12 saatlıq işdən aldıqımlı jor-qunluq gezymy qapayırdı. Mən əlymcıl juqlajırdım.

Əmryrn açyalıq ilə bykylən anam, coq şej fikirləşir, coq iş gərmək istəjir, lakin hec bir şej etmirdi. Məni, Çə-

bi Haçının qarşısından alıb başqasına vermək istəjir, bir də dejirdi:

— Hamıxıb birdir aj oqul, qarnına nəkərsən!

Şəhərə, usta şəjjirdlijinə gəndərmək istəjir. Orada coqlatınpın iki ildə aqzı cərəgə catdıqınpı eştmişdi.

— Səndən ajrıb bir saatım olmassın! —dejə bundan da vaz kecirdi.

— Ana oqumaqə gedim?

Mənim xahişimə anam bir myddət susdu. Sonralar anladım ki, anamın yrəgi məni məktəbə verməkmış. Lakin cərəgimin dərdi buna da mane olurmuş.

— Dolan, bala, gorək başımyza nə gələr? Qara gy-nyn emry az olar!

Beləliklə mənim aqşamlarım umud və ahlar icində sənýr, səhərim həsrətlərə acılyırdı.

Bu—Mustafanın xatırat dəftərcəsindən bir vərəqdir. Boş dejil, doqrudan da təəccüb etməlidir.

Dynənə qədər, tumancaq bir jetim, səsi cəpərlərdən uzaqa getməjən, adı kənddən qıraqda cəkilməjən Mustafanın bu qədər uça bejyməsinə, dillərə dyşməsinə niyə hejran qalmırlar? Bunda onun əz anası da duruxur. O gerdylərinə inanımaq istəmir. Bildir dejildimi ki, Vəhmən «qomandırılık oqujan» əmi oqlusu, Mustafanın halına janır, onun adam olmasın ycyn məsləhətlər gəryr, məktub jazırdı:

«Mən indi məktəbin 2-ci qursundajam. Gələn il bitirəcə-gəm. Hec bir dərdim joqdur. Birçə sənini kənddə qalmaqına, elmdən uzaqlıqına janıram. Sən jena calıb, ezyndə məktəbə sal. Oradan bir şej cəqmaz, gələcəgin joqdur. Ananıqə seyzına baqma, at hər şeji, məktəbə get...»

Bunlar nə birinci və nə də sonunu dəfə idi. Mustafa bunları coq eştmiş, alışməş, cavabsız buraqmışdır. Belə məktublar əvvəller onu kədərləndirir, ruhdan salırt, böyük təəssyflər ojadırdı. O bir şejə ezyndəki bacarıqqa, iradəjə, mənligə inanırdı.

O, geryrdy ki, adamlar, janıbz sqamjadan boj atmış-lar. Əzək iclaslarında, kənddəki iş ilə bəjyən gənclərin aitiliş eşidirdi.

Qolxozun simasında Mustafa əzynə bejyk diqqət və əhəmijjət verən bir myəllimin dəxi artdıqçınp anladı. Indi o, əz işini jaňıbz geçə, 7-lük lampaların ışqıqında qoça anası ilə planlaşdırmaýır, həm də qolxozcuların gurultulu mybariz içlasında elin iştirakı və kəməgilə planlaşdırgırdı. İlər kecdikcə, «Bakı Şurası» qolxozu məhkəməsirdi. Bakı işçilərinindən Həmid əmi, qolxozda daimi işə gəldi. Sankı firqə bu kəndə keçmişdər. Həmid əmi hərəkat qomandanı kibi sajılyar, hyrmətlənirdi.

Bolluq jazı

Nədənsə bu jaz, hər şej ылдыгъыт syr'eti və qыбыпс кəskinliliklə jaþılyar. Hər başlanqıç bejyk bir şevinglə nətiçələnir. Sankı bunlar bal arıysa kibi tarlaja, kota-na, suja, traqtora daraşanlar, kecən il zor ilə jyz sejyış və bəhanə ilə işə cıqan adamlar dejil. Tanrınpın Pərnisası juqu jatmaýır, dan atmamış zəmidə ullaqların yystyndə olur. Nədəndir? bu sırın acarlı haradadır? Adamlar bu rəqbat və istəklə əməgə baqlajan nədir?

Bytyn bunlara dynənki qomsomol içlasındakı təruzəsində rajqomun jeni katibi belə cavab verirdi:

— Joldaşlar! Jadınpızdadırmı bildir əkin bundan 2 gyn sonra nə bijabırcıqla qurtarmışdır? Bu il rəjonomuzun adı qırtıqz levhədədir. Bu nəjin nətiçəsidir? Allah bizə kəmək etdimi? Joq! Qıraqdan adamı gətirtidik? Joq! Planımyzı bildirdən azdır? Joq! Bunun səbəbi yzvlərimizin qolxoz əməjini anlaması, varlanmanın yolunu bilməsidir. Coq işləjən coq alaçaqdır. Qolxozun gəliri işləjənindir. Baq məsələ bundadır.

Bunu, bu sadə həqiqəti biləndən sonra Lələ Myrsəl, Dul Şərəvanı, Axmaq Əhməd, Aşağı Paşa nə ucun işləməsin?

İləri cəkmə

Mustafanın işi az myddətdə əzəgin diqqətini çəlb etdi. Onu məs'ul bir işə, briqadirlije iləri cəkdilər.

— Joq, mən apara bilmərəm. 25 adamıñ əhdəsin-dən kim gələcək?! Hamıysa da məndən iri...

Gylnisə xala hec razı olmaýırdı.

— Joq, joq, qadan alım, azaçq aşıyt—aqyrıtmaz başım! Nəjimə lazımdır, el ilə yz gəz olum?! Əz kəs-myzy sudan cıqarsaq, coqdur. Gədəm hələ təzəcə qol qanad asır.

Əzək, nə Mustafanın qorqusu və nə də anasınp e'tiraz ilə hesablaşa bilməzdi. Bəhərcin onu doqqazdan kanara cıqıb dinləjirdi.

— Sən nijə vəzifədən qorqursan?

— Apara bilmərəm!

— Nijə Məhsyn aparıy?

— Uşaqlı səzynə kim baqaçaq?!

— Sən uşaqlı dejilsən! Qomsomolun aqtiv bir yzvy-sən. Sənin tajlarına bə'zən bir kədindən olym-dirim işi tərşiyətliyər. Bir də ki, sən tək dejilsən. Səni bu işə cəkən əzək kibi kəməjin var. Həmid əmi ilə də danışmışsam. Xatıtgınpı istaçıır! Razıbdır. Hec darıxma, işinə başla, biz kəmək edəcəjik!

Doqrudur, qomsomolcudur; lakin Mustafa hələ bərkiməmiş. Mə'sum, utançaq, uzyjola bir kənd coçoqqudur. O əzyndəki işləmək bacarıqçınp təşkil etməgi ejrənməli idi. Bu işə cətin gəlirdi.

Boqazadəjmə

— Başın ucun guja səndən savayı briqadir joqdur. İsləmisiəm, gynymy alaçaqam!

— O iş dejil, gyn jubatmaqdır!

— Səni biz secmişik, cıqarmaq da bacaracaq... dajan!

Xırda xala qızışmışdır. Bir gyn zəhmət cəkib arılıdıcı toxuma Mustafa gyn jazmaq istəməjirdi.

— Pis araltısan,—dejirdi;—təzədən bir-bir araltısan!

Mustafanın bu aqyr, lakin haqlı tələbi coqların narazı salmışdır. Onlar indi təkcə miqdardı dejil, kefij-jət tələbləri qarşısında bulunurdular. Bu işə hər kəsdən səliqə, diqqət, işə çan jandırmaq, yrəkdən janaşmaq tələb edirdi.

Mustafa, narjadların formasын дәжишмек fikrində idi. Ona elə gəlirdi ki, işə cıqanlar nə çyr işləjəçəklərini bilməlidirlər. Bunun ucyn işə «bir hektar əkəcəksən» demək azdır. Məsələ bir də neçə, hansı toxum ilə, nə qədər məsaflədə, dərinlikdə, hansı şərtlərlə əkməgi göstərməkdədir.

Belə edildikdə, «bilmədim, deməmişdin, jazylma-
tışdır» kibi bəhanələrin hec birisinə jer qalmağı.

Narjadlara belə bir ilavəjə, ilk əvvəl Mustafa çəsa-
rət etmədi. Lakin hər aqşam jövüşçəqda bu şərtləri da-
ha bərkədən dejib tapşırırdı.

Qələbə

Mustafanın tələbkarlıq, işin aqasını kibi tərənnümə-
si, bytyn az calşəb coq qoparmaq istəjənlərin bəhanə-
sini kəndi. O, indi nəzərlərdə briqadıraq joq, qomandana
bənzəjirdi. O dedijini etməgə, iş başlığında hec kəsi eşit-
məməgə adət etmişdi. Tarla onun ucyn bir mejdən kə-
silmişdi. Kotanın bir dəqiğə dajanmasına əsəbiləşir, is-
jan edirdi.

Hər kəsdən əvvəl qomsomolcular onun ardınca ge-
dir. Onu eşidirdilər. O, bə'zən Əhmədə, Tejmura iki iş
tapşırırdı. Coqların Mustafa kibi işləməgi ejrəndi. Coq
cəkmədi, bytyn rajonda onun briqadəsini barmaq ilə ges-
tərildi.

O, əkin planının doldurdusada, dajanmadı; qonşulara,
joldaş kəməginə getdi. Briqadalarda narjadı dəjisi-
rə, adamlara qəribə gələn tapşırıqlar verirdi. Onun
sajasında bytyn qolxoz planının hamydan tez qurtardı.
Hər aqşam onun işi haqqında doqqazlarda, evlərdə, iç-
laslarda danışılırdı.

Cırdaxan qolxozu, hələ əkinini bitirməmişkən Mu-
stafanın pambuqu gejərdi. O zəhmətinin şərəfli işinin məh-
sulu olan pambuq toxumalarına bir-bir baqırdı. Jerin
damarlarından əmib başınp ışığı dynjaja sığaran
toxumlar, sankı, əz jaradıçalarına salam verirdi. Mu-
stafa cəmələrək coq ehtiyatla onları başındakı kəsəkləri
arağıt. Baqırg, sevinir, sevindikcə baqırdı.

Bəhərcin ilə tarlada baqınpırgan bir dəstə adam
gəldi. Biri gylər yzly bir çavan oğlan idi; əlini uza-
daraq:

— Salam, joldaş Mustafa! — dejə tanış oldu. Mu-
stafa bunu hec tanıtmayırdı. O, ehtiram ədasi ilə etərgi
Mustafanın kejfini soruşdu. Sonra, əz təcəribəsindən da-
nışmaq xahiş etdi.

Gylnisə xala əzaqdan baqırdı. Birisinin yc ajaq
ystə durmuş bir qutu ilə Mustafanın nişanlaşdırılmış
gərdy.

— A, qadan alım o, nə qaçırgı elə?

— Ədə gezlə! nə istəjirlər səndən?

Bəhərcin onu kiridi.

— Qorqma xala, oğlunun şəklini cəkirlər. Bakıdan
gəliblər.

Sevinç

Bu gyn, Mustafa əkin işindəki qələbəsindən aldıq
mykafatı ilə kooperativi evə keçuryşdı. Gylnisə xala,
Mustafanın joldaşları da saqırmaşdı. Xərək rəq-
-ha-rıq qajnağı, samavar dəmdə, balaça Gylzar isə gə-
jərti jujurdu.

Bəhərcin gəldi, oturmamış Gylnisəni saqırdı:

— Hələ burası gəl, bir jaqın gəl, xala, sənə bir şej de-
jəçəjam:

O, cibindəki 8 qatlanmış «Gənc işçi» qəzetini sъ-
qaşıb acıb. Bejyk bir şəkli ona göstərərək soruşdu:

— De gəryim, bu kimdir?

Gylnisənin gəz yolu, oğlunun, qəzetdəki gylərkən cə-
kiñmiş şəklinə dyşdy. Ozyny itirdi. Ona elə gəldi ki, sə-
hərlər, kəndlər, böyükler, işçilər, qolxozular jövüş-
dejirler:

— Bu oğlu doğan xoşaxtdır.

— Bizim də bir beləsi olajdb...

O sevinçindən qızardı. Bir myddət şəkla baqa-ba-
qa dinməjib qaldı. Dynjanın ona verildiğini, əzynyn bö-
yük adamlar çərgəsinə secildiğini gyman etdi. Qəzeti alıb,
oğlunu epdy, baqrına basdı.

— Çan, qara göz bala, anan qurban! Neçə də gylır!

Evdəkilər qəhdəhə ilə gyldylər. Lakin Gylnisə xala hec bunu eşitmədi, sevinçlərlə dolu qəlbilə adamlara dəndy:

— Xoş gəlibsiniz balalarım!..

Məktub

Aqronarjad—jiksək məhsuldarlıqın iti silahı!

— Aqronarjad—aqrotexniqum məktəbi!

Kəndiərdən, rajonlardan adamlar gəlir, Mustafanı eyrənmək istəjirdilər. Indi onunla hər kəs, qadın, kişi, qommunist, qomsomolcu, təhkimci, qolxozcu, bejyk, kicik maraqlanır. Bu hal Mustafanı daha da ciddiləşdirmiş, toplamışdır. Qomsomolcular aqronarjadı başqa rajonlara köçürməgə calışırlar. Qəzetlər əfkari-ymumijəni toplamışdır. Aqronomlar bu iş etrafında gynlərlə işləyir, dysynyr, myhakəmə edir; Mustafanın işini təqdir edirdilər. Jaz işi ilə baqlı olan hər qəlbədə qızы xətt ilə jazılımşdır:

— Jiksək məhsulun iti silahı!

Mustafa, evdə baçsəyin hesab dərsini eyrədirkən, postcu cantasını silkələjərək icəri girdi. O qərtəz, yzəri səliqə ilə jazılımş paketdə tə'cili məktub gətirmişdi. Mustafa xəttindən tanıbdı. Bəhməndəndir. O jazılımdır.

«Əməqliuma təbriklər!

Sən, qəzetlərdə gəryəm, bejyk bir təşəbbusun ustası olısan, dejirlər. Dünən aqronom joldaşım danışdırdı; sənin aqronarjadıñ olduqça əhəmiyyətləndirirlər. Bu iş pambuq planına coq bejyk koməkçi edir. Sənin aqronarjadıñ haqqında hekymət qərar səqətliyədir. Bunlar sevindirməkdən iləvə, bilirsənmi mənə nə dejir?

Vaqtilə sənin kənddə, məktəbdən kamarda qaldıqınla jandım.

Indi, anladım ki, oqumaq, təhsil almaq təkcə məktəbdə deejil. Əsl oqumaq həyatda imis. Həyat adama qalın kitablar, qoşa myəllimlər, əski abidələr, uzun leqsialar, mybahəsələrin demədiyi həqiqəti dejir. Indi bildim ki, sən oqujırsan, ezy də bizim ən doğru, ən yaxşıñ kitabımızdan, bejyk həyat, mybaraza məktəbindən oqujırsan. Mənə gynəş kibi ajdındır ki, bizim əməkçilər hekyməti deyinmədə hər jer, hər sahə: fabrik, qolxoz, idarə, sex, alaj, gəmi, yol, məhkəmə, qala—adamların jeni dynjalyń bejyk vəzifələrinə hazırlajan birər məktəbdır.

Sən, səadət joluna dyşməgi baqardıñ. Anan da xoşbaxt oldu. Orada, janılda olub adamların sənin təçribəni neçə həvəslə ejrəndiklərini gərmədijimə hejifilənirəm. Vaqtı azsa da, mənə məktub jaz. Tezliklə gəryəşəcəjik... əlini səvgəram!

Sənini. Bəhərin
Bakı.

Mustafa məktubu anasına oqudu. Gylnisə xala bundan o qədər də tə'sirlənmədi; cynky başa dyşmədi, əslinə baqsan, o oqlunun ilk myvəffəqijət və alqışlandıqdan sonra birçə şəji başa dyşmyşdý:

— Mustafa, ezyndən aqranomluq cəqardır.

Buna, janıbz buna o qədər dərin və yrəkdən inanımdır ki, başqa çihətlər onun ucyn xırda gəlirdi. O oqlunun adı ilə ucur, fərəhəlnir, sinəsini daha da iləri verir, gənc gərynmək və hər jetənə: «Mustafanı, mən doqumusam» demək istəjirdi.

Lakin o, Mustafanın 15 jaşlı daha gənc qydrətli bir anası olduqunu unudurdu:

— Mustafa, Lenin qomsomolunun oğludur.

Bunu Gylnisiyə Bəhərcin xatyratı. Lakin, Gylnisə xala razılaşa bilməjirdi:

— Oqlu doğan da mənəm, boiydən də! Onlar həmçün sonradan olma şəflərdir.

Cəqəş

Azərbaycan Qomsomol Mərkəzi Qomitəsi, Əzbəjistandan caqırış aldı. Əzbəj qolxozcu gəncləri Mustafanı gərmək, onu dirləmək istəjirlər. Onlar Mustafanı ijun ayında olası zərbəci qolxozular qurultayına caqırırlar.

Gylnisə xala xurçunu hazırladı. Bir gəzynə dəjışek, paltar, hətta ijanə-sap qojudu: «Səfərdir, bala, lazımlınlardır», dejə o biri gəzyny sovutma, jumurta, pendir-cərək ilə doldurdu:

— Baq səni qojuram gedirsen! Vəqona minəndə aյq ol! Əzyny çyliklərdən gəzlə! Tez qayıt! Anana jazlıqın gəlsin!..

Daşkənd—«Cərəkli Daşkənd».

Bura vaqtılə rus carlıqının şərq səngərinə çevrilən bu qoşa şəhər indi hec də «dişləri dyşməs filə» oşşam-

јүг. Bahar havası ilə ucan məqrur bir tərlana bənzəjir. Uzun əbalar, əmmaməli şejxlər, falçalar, «evlija»lar indi artıq gərynməz olmuşlar.

Bitmək bilməjən bəyik bir dyzdə jatmış qoça şəhərin sinəsində qıjaməti qopmuş dynja jenidən bərpa olmuş. Təzəcə bitirilmiş bəyik, dəhsətli binalar, jeraltı vəqonlarla xatırladan gurultu. Tramvajlar sularda syzon qırılanqıb kibi aqyr, şəhəri bir jerdən başqa bir jerə daşışalar. Adamlar kycələrdə qajnaşır, şəhərin mərkəzi simasır—gəncələr, gylər yzly jenijetmələrdir. Onlar dəstələrlə institatlardan, idarələrdən, zavodlardan cıqıb tramvajlara dolur, qaldırıqlarda iyryiyir, sevinçlə qajnaşalar.

Bəyik, təntənəli mədənijət sarayı—jazınp aqyr zəhmətlərindən cıqan, aqyr jykləri aşyrən, bolşevik iş planınp qəhramanlıqla jerinə jetirən qolxozcu zərbəclərlə dolmuşdur. Adamlar, salonun dibində çuçə kibi gərynyrlər. İsti hamya tə'sir etmişdir. Yzləri sərinlədən dəsmallar cinar japraklar kibi əsir. Natiqlər cıqır, dyşyır, hər kəs eż mybarəzəsindən danışır.

— Sez, Azərbaycanın ən jaxşı qomsomolcusu, aqronarjad qəhrəmanı Mustafaja verilir.

Bu təqdimlə, sankı salon jerindən qopdu. Gurultu qulaqlarla dutdu. Coqdan bəri haqqında danışlanan, jazylan, şəkli cəkilən gənc Mustafa indi çanlı bir həqiqətdi. O, minlərlə mybarizlər, gənc pambuqcular, çəsarətli nəsl qarşısında dururdu. Fanar kibi ышıldajan gezlər Mustafanın coçuq çizgilərini hələ itirməjən sifətinə dikilmişdi. O tribunaja səjkənərək alqışlarınp bitməsini gələjirdi. İlk sözü aqzından cıqarmaq istədikdə, alqışlar jenə şiddətləndi və jenə yumumiləşdi.

Buradaça anası, gələcəgə bəyik e'timad ilə qoşan Mustafanınjadına dyşdy. Qəlbİ hajqırgırdı:

— Cəkil Xəzər, daqlar əjilin, məsaflər qıtgılsın; Çinli Buluslunun qalın aqacılıqlarla arasından anam tribunaja baqsın!

E v d e

Bu ilki toplantıda «Bakı Surası» qolxozu rəşətliyinə qabaq ədədi. Mustafanın briqadası hamyadan coq əmək və mykafat alan briqada idi. O bəyik ana-

sı, myrəbbijsi Lenin qomsomolunun 15 illigini bir səra təəhhyatla qarşılığırdb:

— Mədəni jaşamaq—məhsuldar calışmaçınp təkiləcəyə olaçaqam!

O bu vəzifəni jerinə jetirirmi?

Təzə tikilən otaqı ibu jaqında hazır olaçaqdır. Palas, jorqanı gətyirmişdir. Qravat və masa hazırlamışdır. Nazbarı calmaq ucyn bir patefon ısfarış etmişdir. Gylnisə xala ezyndən danışan turbadan—«radio» dejilən şejdən—gətirmək istəjir. Gylzar isə mətbəx texniqasına malik olmuşdur. Coq ləzətli xərək bişirir. Mustafa işdən sonra nahar edib qravata səkəndikdə, bytyn aqyr və açılarınp təkyldiyinə zənn edir. Xysusən «Gənc İşçi» qəzetini oquduqça, elə bil bejnində jeni sejler işləmək ucyn jeni ehtijat və enerzi toplanır, bərkijir.

Aqşamlar qurultajdan mykafat alıbqıb Lenin kitablaşına baqyr, anasına danışır.

Qadın Leninin divardakı şəklinə baqyr, inandırıcı ifadə ilə dejir:

— Kişi coq başlı adam imiş, çənnətlik olsun... Mustafa gylur.

Qasım İsmayılov 1933.

ANALAR JARBŞ

Özynyzy Gənçənin 3 verstligindəki aqasılıq, baçılıq, baqçalıq təpələrdə, «Qızyl qaja»-nın munis dəşyndə hiss ediniz. İstirahət gynyndyr. Şəhərdən juqarışa suların mənbəsinə, uzym baqlarına doqru jollar uzunu şən bir aqın başlamışdır. Baqların içi ləzgi tojuna dənmış. Hər tənək dibindən gylyş şaqqualtısın, hər təpə başından musiqi səsi uçalırsın. Sankı uzun myharəbələrdə basılmaz dysmənə calınan əbədi qələbənin mərasimidir. Sankı gynəş, sular, aqaclar cicəklər, təbiətin bytyн zənginlikləri bu həyat qaliblərinin tojuna saqırılmışlar. Baqlar şaq-şaq şaqqıldayırlar.

Pakizə xala, əvvəllər bu şənligə, hərəkətə tam jabançılıq idi. Əgər anası Bədirnisa juqusuna girərək gələcəkdə onun ycyn belə şən və qaiqışlı bir həyat acslaşaçının sejlesə idi, diksinər, juqudan ajylaraq:

— Lə'nət şejtana! — dejərdi.

Lakin bu nə juqu, nə xəjal, nə arzı və nə də həsrət idi. Çanlı bir həqiqətdi.

12 ajuqecə-gyndyz tənəklər dibində tər təkən, gynəşdən tez durub ulduzdan sonra jatan qadının birdən-birə gylməginin səbəbi nədir?

Bu suala Pakizə xala ezy daha ətraflı cavab verir. Yumumijjatlə bu haqda sehbət acıqlıqda o coq maraqla danışır. Aqarmaqda olan və uzymə təkylən sacların şəhər qulaqına işqaraq, danışır, danışdıqça qızırlar, qızdıqça danışır:

— Oqlum, mənə qolxoz dejəndə, jaqın durmururdum. Ez əlim eż başım olsun dejirdim... Nə bilim, a qadan

albm, bizlər savadsız adamlarız. Biz gəzimizlə gərməsək, inamtaşız. Illahdakı mollalar, qolxozu pişləjirdi, ona gerə də biz yrkyrdyk.

Pakizə xala uzaqdan başladı.

— Bəs nə tevr oldu ki, varlandı? Pakizə xala, onu de! Məsələni başdan başlama!

O, myəlliminə çavab verən bir tələbə kibi çymləsini jáygımcıq buraqdı, uzaq mətləbləri etərək bu gynə, ləp indiki məsələnin yzərinə gəldi.

— Varlanmaqmır? Baq, a qurbanın olum, bizlər baqbanlıq. Baqışlıdan nə gəlsə, odur. Məhsul vaqtı əlimizə pul gəlirdi, qarqaja, tikana, gəjdaşa, sojuqa qoruqcuja verəndən sonra dizimizi quçaqlıjb oturardıq. Jaxşır dejiblər, jaz əkinçi — qısq dilənci. Qolxoz olanda isə iş dəjişir, birlikdə calşşır, birlikdə bəsləjir, birlikdə jıçırıq. Mənim rəjim 700 put uzym gəlib. Özüm də evin qabaqında bir canaq buğda əkmışəm. O da ki, qısq ruzumu jetirdi. Baq odur, tevlədəki sarı dyarındə, min il jaşasın, həkymətimiz verib. Sabah, birisi gyn uşaqların aqarantıssın da cıqacaqdır. Doğrusu, qolxozun gəliri bitməz-tykənməz imiş. İsləjən ycyn qolxoz ana imiş, xəzinə imiş.

Pakizə xala indi qolxozun bucaqında xoşbaxt bir həyat joluna dysmyşdýr. O iki oğlu Əjjub və Myrsəli qomsomolda böyüydür. Qızı Firuzəni isə Lenin məktəbində oqudur. Əjjub mədəni yaşamaq haqqında anasına coq danışdır. Patefon almaq, evi dəşəməgə, stolda jeməgə, Pakizə xala nə inki e'tiraz etdi, hətta böyük hazırlıq gordy. Onun indi jeganə arzıssı — oqumaq, hec olmazsa «qaranlı» secməkdir. Pakizə xala əfrənməgə həvəslidir. Kecən gyn qəzətdən çırddıqblı şəkli gətirmişdi:

— Burada, dejəsən, abed eləjirlər. Özy də bu əlinde qasışq olan arvadı mən gərmişəm. Bir oqu gərym bu nədir?

— Ən jaxşır rambuqcı, Mustafa Məhəmmədovun kylfətidir. İsdən sonra nahara oturmuşlar. Goryrsynyz, şəhərli kibi dəsgahlar var!

Pakizə xala Mustafanın anasını jaxşır tənqidiydi. Hətta qolxozcu qadınlar toplanışında gəryşib, əlini də səqətməşdər.

Son gəryşində Pakizə xala coq təəssyflənidir:
— Hajf ki, əlimdə qələmim joqdur!

O qajnaşıb çosan arzı və fikirlərini tekəməgə səhi-fələr araşır. Ona elə gəlir ki, həjat gəncləşir, adamlar jeniləşir, fikirlər genişlənir. Qolxoz kəndinin səhəri acılmış, azad jaşaş tarixi jeniçə başlanmışdır. O əzynyn qızılıq, gəlinligini xatırlayırdı. Bu xatirələr uzaqda, qaranlıq kecmisin sonsuz dərinliklərində ərijir. Cadra, pərdə, hicab, naməhrəm, mərsijə, həmzad, çin, çadır... bunları, dynənə qədər Pakizənin qəlbini hakim olan fikirləri o coqdan atmışdır. O əzynyn ibədbəxt gəncligi ilə Firuzənin ıldız kibi gyndən-gynə parlajın həjatınyı myqajəsə etdikcə, fərəhələnir. Onun fikrinçə bunlar bytyn bu qəzetlər, kitablar azdır. O tezliklə oqumaq, jazz əjrən mək istəjir. Varlı həjatınyı iftixar levhələrini jazmaq, kitabları bağlamaq istəjir. Pakizə xala jalnız qolxozculuqu, jeni həjat jollarındakı addımlarla ilə iftixar etməjir. Həm də Əjjub kibi bir oqlunun anası olduquna fərəhələnir.

— Mən jaxşır bilirəm ki, Əjjubun bir anası da Şura hekyməti və qolxozdur. Mən onu ajazda, sojuqda, pis gyndə, korluqda bəjyitməkdə ikən məktəb onu quçaqına alıb. Dyz 7 il o, hekymətin pansiyonunda bəsləndi, oqudu, bəjydy. Bytyn bizim nəsl hətta bu kənd tarixində bir nəfər də joqsul balasın, inqilabdan qabaq məktəbdə oqumaq germəmiş, cəkmə gejinməmiş, qalstuq vurmamışdır. Məktəb Əjjubu jetişdir. Mənə qalsajdı bir nahxırcı olaçaqda. Mən bunların hamsteriyyət jaxşırıca bilir və qıjmətləndirirəm. Nə ucun ançaq bu zaman doqulmadıq - ma gələcəjin sahəbə olan bu gənclikdən olmaqdəyim.

Bunlarla dinləmək mənə coq təbii gəlir. Kecən gynlərdə fransız qəzetlərindən birisinin «mylahəzəsini» xatırlayıram. Qəzətdə Berlən adlı bir nəfər jazırda:

«Şuralarda ata-analarla evladları anasında ucurred, nəzərziliq, anlaşılmamazlıq vardır».

Bu ləkənin iftirasına qarşın minlər, miljonlarca Pakizələrin şanlı həjatınyı qoymaq olar.

Pakizə xala savad qursuna davam edir. Kənd şurasınyı qərətgər yzrə bu il baqbanlardan savadsızlıq qovulaçaqdır. El savada sarılmışdır. O, aqşamların kitab, qəiem və dəftərləri kecirir. Kino jazylarında hərflər və sözləri secə bildiğinə qanad calıb ucurdur. O, hələlik əzy savadianana qədər məndən bir şej xahiş etmişdi: Jeni həjat qurmaq haqqında onun dediklərini jazmaq.

Pakizə xala Kyrdəmirli Muxtarın saqışığını al-qışlaşdır. O həzırlaşmışdır. Palazın yəqdə, stol və qravat hazırlanmışdır. 125 manata alıb «kurçunu» qravat silir, təmizləjir, səliqə ilə saqlayıb. Əjjub jorqun halda işdən qaçıbdaraq, əl-uyzyny jujur, sojunur və arxaçınpıqı qravata uzananda, Pakizə xalanın cicəgi catlağıb. Bu onun ucun böyük bir fərəh verir. Evə ışığı cəkdirmiş, radio coqdan hazırlayırdı. Əzy acıb bağlamaq da başaçarı. Onun fikrinçə indiki anaların mylyum myqəddəs vəzifələrindən biri də — zərbəci oqullarına jaxşır bağmaqdır. Mustafanın anası ilə danışanda dejirdi:

— Pərnisə, qədrini bil, oqluna qılıq elə, bişmişini, paltaçın, istirahətini...

— Mən və'dəni jerinə jetirirəm. Pakizə xalanın səzələrini e'lan edirəm. Qoj hamıb analar oqusun. Qoj hamı jazsın, danışsınlar, radiolar səslənsin, bolşevik oqlu analarınpın jarış başlanısyn.

Mədəni jaşaş qurmaq, mədəni istirahət jaratmaq, savadlanmaq, jeni yusilda pişmiş bisirmək, radionu, patəfonu, elektrik lampalarını, telefonu işlətməyi bacarmaq uqrundə Pakizə xala qolxoz analarınpın jarışsa casıqçıyır. Onu dinləjin, ona səs verin! Ən jaxşır oqlı bəjyt-mək uqrunda jarışın! Qoj ana ilə oqlı arasındakı «ucurumdan» bəhs edən Paris falçaları boş-boşuna qırtıqlıtsınlardır! Bu nə mehriban anaların sevinçinə, nə qohraman oqulların deyışynə mane ola bilməz!

Gənçə 1933.

БШЫЛЫК JOLLARDA

Balhar balalarынъ, jaz cicäklérini, şirin-şirin mejvélér veren aqaclarыň bësléjib bœjytmek, bilirsinizmi nə qädär jaxşy myqæddes, fexri, sevimli vœzifedir?

Ryqijé Abasovanыň əmék tarixi tarlalarda, alämə saf və etirli jaz havasy daqıdan jaşlıqlarda və baqlarda başlanmuspdyr. O, ana qojnundan jeniçə cıqmyş balaça əllérini baqbanlıqda bœjytmyşdyr.

O zaman 14—15 jaşy vardyr. Saqlam və turp kibi qırtızyz janaqlarыnyň gynəş qarşısında qabyq qojmasъ və inçi kibi tər təkən sinəsinim qaralıb təndir qapayna denməsi onun ucyn hec bir təəssyf, hyzn və ruhsuzluq gətirə bilmədi.

— Qızıym, namərdə mehtaç olmamaq ucyn ilaçsamyz işləməkdir. Başыń sal aşaqy, calış!

Doqrudan da Ryqijénenin gözleri əmék səhnəsində aşıldy. O, nə usaqlıq nə də gənçlik gordy. Ajiləni mən-gənə kibi səqan və əzib əridən «həyat» və «dolanmaq» dərdi onun gözlerindən od tekyrdy. Ryqijé hələ 12 jaşında ikən ən aqyr cəl işlərini balaça və davamsyz cijində daşyamaqa məçbur oldu.

O, kor dejildi. O, beçərdiji baqlara sahyyb olan aji-lənin gyzəranıň geryr və oradakъ uşaqlarыn şən jaşyşını sejir edirdi.

Açyq-açyqına «Ryqijé»lərin qan-təri ilə bəslənən bu uşaqlar da işləjirdimi?

Əsla! Onlar qarpyz aqaclarыnyň bœyklygy və qoz aqaçynyň balaçalyq haqqında biri-birinə sual verirlər. Əməkdən xəbərsiz, nərmə-nəzik bəslənirlər. Onlara ərzaq daşyjan və xidmət edən Ryqijénenin شاşna qab cı-

rylsa, ajaçyla qamçy vurulsa belə, «dinməməli» cavab verməməlidir. Bu nə qajdadır, bunu kim qojuşdur? Bu suallara cavab toplajan Ryqijé anası ejyt verərdi.

— Qızıym, onlar aqadırr. Xanımındır. Biz onlarыn kənizijik. Nə etsələr, dəzməlijik. Biz joqsuluq. Borçumuz səbr etməkdir.

Ryqijé nihajat bu gynlərə də həsrət qalmalı oldu. Dynja myharəbəsi dəhşətləri icərisində onun ajiləsi fəlakətə uqrادы. O umudu gələn hər bir şejini itirdi. Açıq, həyat qajoşy, onu hyrmət bəslədiji baqcalar, tarlalar, su səsleri və sakit ulduzlu geçələrdən də ajyrdı. 14—16-çü illərin dəhşəti, 17—18-ci ilin milli qıraqınlary, aqalarыn quduz hycumları onu cicək bəsləməgə qoymadı, kəndi tərk etdi.

Inqilaba qädər Ryqijénenin həjatı belə olmuşdu.

Qlub aqzyna qädər dolmuşdur. Otaqın hərarətin-dən tərləməjən joqdur. Rəng-bə-rəng əl dəstmallarы xərif jaz kyləgindən ojnajan badam japraq kibi tərpənir. Qadınlar tərini sojudur.

Qırtızyz masanın dalında bir necə qadın vardyr. Bunlar içlasıñ hej'ətidir. Ortada ozək katibi oturmusdur. O, qarandaşıñ stola vurdugda, salon kiriñir. Maraqlı bir məsələnin myzakərəsini gəzləjir. Mə'rüzəci isə uezadan, bejyk jerlərdən gəlməmişdir. O, həmin salonda oturan işçi qadınları sərasından cıqmyşdýr. Onlardan birisidir; lakin onlardan fərqli xysusijjətləri coqdur.

Əzək katibi daha gözleməjir, gözlemənin mə'nası joqdur. Hamy gəlmışdır.

— Joldaşlar, 4 nömrəli tikis fabriki yumumi işçilərinin jıçyńçaçyń aşıyq. Bilirsınız ki, joldaş Ryqijé jaşy zərbəcilijinə mykafat olaraq. Mosqva və Leninqrada gəzməjə getmişdi. O qayıtmışdır...

Alqışlar, onun səzyny aqzında qoju. Salonu aqzyna almış gurultular arasında Ryqijé qafedranıñ daňına kecdi:

— Joldaşlar! biz getdik Mosqvaja toquçı fabrikına. Almanjadan işçi qadınlar da gəlmışdı. Bizi geryb mat qaldılar. Tyrk qadınń hara, belə işlər hara?

Ryqijə ədəbi, kitab dili ilə danışmırda. O, adı və asan ifadələrlə zərbəcılərin siyahətini təsvir edir. Şuralar Ittifaq mərkəzlərində gordiyi jenilik və quruluş nəhənglərindən coq maraqla danışırda. O, sezynyn kəskinligi və çymlələrin qatılığı ilə salondakıları nəzəri-diqqətini çəlb edə bilməşdi. Onun səsi get-gedə uşalır, nəzəri həmçün ihatə edir, diqqətləri jövərdə.

— Indi, joldaşlar, sezyn qurtaranı, mən juqumda da elə jerləri gərə bilməzdim. Jaşaşın sosializm fabrikimiz! Jaşaşın azad tyrk qadınpınən azad əməj...

Ryqijəni fabrik daxilində tanışmajan və sevməjən işci qadın joqdur. Vaqtilə, 5 il əvvəl, o tikiş fabrikinə gələndə hələ simasında kənd çizgiləri, mevhumata inanmaq, təvəkkylçılık və biliksizlik vardır. Fabrike girəndə ehtiyatlanır, jövünpəşəqlardan yrkyr, dəzgaha qorqa-qorqa janışdır. Onda Ryqijənin 32 yaş vardır. 4 uşaq anası, əmrbynyn ikinci jarıslı başlanırkan tikiş dəzgahının daşına kecmişdi.

Fabrik elə bil Ryqijəni iyksəltməgə, gəncləşdirməgə saçışdır. Hər şəjdən əvvəl Əli Bajramov adına qadınlar klubunda savad alır. Dəzgah isə ona əjin palatarı kibi tanış və sevinçli oldu.

29-cu ildə sosjarış dalqaları fabriki qıçaqına alar-kan Ryqijənin myqavəlesi ən əvvəl və qıjmətli cıqdır. O jarıslı syrətinə malik olmaq Bakı neft qəhramanlarından efrəndi. Dəzgah daşında oturanda əlini gərmək olmayırdı, o işinin yrəginə girdi, inçəliklərə mə'na verdi. Hər şəji plana tabe dutdu. Nihaiət fabrikin odlu zərbəcıləri sərasına dyşdy. Ryqijə Lenin firqəsi sərasına keçəndən sonra yəzəndəki məs'ulijət kibi iş bacarıqları və sijasi biligini də artırdı. Indi Ryqijə hər şəjdən əvvəl bolşevik firqəsinin məqsədlərini daşıyır, qərarlarınyışdırır. Onun hər addımda əzək katibinə myraçətti təsədүfi dejil.

— Joldaş Nurməhəmmədov, əzək nə fikirdədir, buna sən nə dejirsən, səhv etmərəm ki, istəjirəm sexdə bir sual-çavab jövünpəşəq aparam?

O, bu jolda arzı etdiyi səngərləri zəbt edərək, cətinlikləri aşaraq iləri gedir. 585 normaja qarşılığında 700 tikiş verir. 4 dəfə mykafatlanır. Bu boş jerə və ja-xud bir təsadyfə gərə dejildir. Ryqijənin hər mykafatı biri-birini geridə qojan bolşevik tempi iş nümunələrinin mejvəsi idi. Kecən ilin janvarında fabrikdə bir coqlarının syryndiyi və qara levhəjə iatdəqəb zaman Ryqijə planı 119 fajız elədi. Bu ilin jaşında işçilər qurorta gəndərilirkən Ryqijə:

— Fabrikdə kəsr var. Hara qojuğ gedə bilərəm. Mənə ejib olar. Bu il ma'zunijətə cəqmajaçaqam—dedi və getmədi. Ryqijə də 25 zərbəcijə qosularaq bir aj, qyndə 3 saat artıq işlədi. Zərbəci qadınlarla ıbu təşəbbusy fabrikdəki kəsri kəkyndən baltaladı.

Ryqijənin ciddiyyəti sevməkligi və sənməz həvəsi fabrikin firqə təşkilatına coqdan bəllidir. Əbəs jerə onu 3-cü smenada sex əzək katibliginə secməmişlərdir. O, rəhbərlik postunu əzək bacarıqları və işi ilə qazanır. Fabrikin içtimai işlərinin bir qolu həmişə onun cijnindədir. Az HIS-sy yzvy, Bakı Şurası yzvy, məs'ul səqorta nümayəndəsi... təşkilatçı... rəhbəri, o yəzəndəki işin, daslıqları vəzifənin adınp da əzəd kibi təmiz və saf saqlamış və saqlamaqdadır.

Fabrikdəki əşillilik mybarəzə həjatı ona bolşeviklik, zərbəcilik, bacarıqlıq, bilik və təşkilatçılıq vermişdir. Bəyik inqilabın qanadı altındə bəyijən və gez acan Ryqijə Abasovanın bu qələbələri fabrik işçilərinin hamıyyətini tanış və ajdındır. Hamı onu sevir, hamı onu tanrıyır.

Sosializm istehsalatında «Ryqijə»lər minlərcədir.

Bakı 1932.

GÖLDİJEVA GÖLDİ

— Pambuqda tərləjirsən ja joq? Tərləjirəm. Urəjin janır ja joq? Janır. Jaxş, palçeqlə su icsən jaxşdır, ja caj? Əlbəttə ki, caj istəjəcəksən. Bir istəkən caj sənə çan verər, çan verər, dinçəldər. Səni acar.. Indi ki, belədir niyə olmasın..

Lejla xalanın cəqəşə vəzijəti dəjişdi. O tarlalarda səjjar jeməkxana təşkili və əhəmijəti haqqında inandırıcı ifadəli danışır və əl-qolunu elcərək dejirdi:

— Hec o jan-bu-jan, gətir-gətyr lazımlı dehil. Bir dənə samavarlaşlap jerdən cəqararam. İstəkən qasəq da hərənin əz torbasında olaçaqdır. Dyzəldirsən səjjar cajxana. Qolxozun ərzaqından da bir az buraqdərərsən. Hərdən bir diş qənd gətyrsən tarla cajxanaşına 10 gyn bəsdir. Burada nə cətinlik var? Bilmirəm Himmət kişi niyə qorqur, jaqasın qıraqa cəkir.

Himmət kişi sezyny geri gətyrdi.

— Mən qol qojmurdum onun ucun ki, elə biliardım. syfrələri birləşdirmək istəjirsən, Joqsa cajxanaja kimin nə sezy. Ondan jaxş nə var... Sojuq suju icib qızdırıncı, qırmızı caj icib qızararıncı.

Lejla xalanın təklifi nə inki, qəbul olundu, hətta şarpaşrap alqışlandı. Həmid kişi samavarlaş səjjar cajxanaja verdi. Hesabdar qənd-caj cəkib sabahkə nevətcişə tapşırdb.

Sirvanlı şuralıqında bu tarixdan səjjar cajxana dyzəldi.

Qaraqojunluda vəziljət belə olmadı. Məsələ bəyik mybahəsə qopardı. Myzəffər əmi papaqın elinə alaraq

juqıncaqın tam ortasında yzyny Lejla xalaja dutub dejirdi:

— Lejla ʃaç, gəlmisən bilmirəm mərkəzdən ja həradansan, qərəz xoş gəlmisən, gəzym ystə jerin var, amma hesabъ qarşıdırma. Odur qooperativci Isa niyə jatır damda? Bilişənmi bizim qooperativdə oturanlar naşədər, noxda mollasədər. «Normadan cajxanaja cəq» dejəndə cetvert əvəzinə girvənkə cəqəcaq. Sabah da xalqın norması catmajanda «əlini cək jaxam qırılıb» başlanaçaq, jaxş olmajaçaq, araba gətir—mə'rəkə jıkla... Mən dejirəm hər kəs caj istəjirsə, əzy cajnik gətirsin. Vəssəlam! Gənly balıq istəjən...

Myzəffərin danışçıq qomsomolculara hec xoş gelmədi. Naməsən səz istəjirdi. Fırqə əzək katibi Myzəffər əmijə jaxş çavab verdi. Zərbəci, gyndə 70 kilo pambuq jıqmaqla, jarışlarda zor gələn Zyleixa səjjar aşxana təşkilini iləri syryrdi. Bu təklif qooperativ işçilərini hec acmadı. Lakin qomsomolcu Imran sədrin böjryny deşirdi ki, tez ol səsə qoq. Myzəffər kişi isə papaq ilə alınpıñ tərimi silərək dedijində dururdu.

Vəsajit rajon işçilərinin, işləmək qomsomolcularının, ərzaq qolxoz və qooperativin bojnuna olmaq yzrə səjjar cajxana qurulmaq barədə qərar qəbul olundu.

Bytyn bunlar Lejla xala Göldiyevalı rahat edə bilməzdi. O rajonun 171 qolxozunda 136 səjjar cajxana, 23-də jeməkxana, hec olmazsa birində də dəmi və nymunəvi aşxana təşkil etməli idi. Bu onun əhdəsinə qojuşan fırqə tapşırıqçı idi. Göldiyeva 8 il fırqədə, 12 il içtimai işlər buçaqında əhdəsinə alıbçıq vəzifələri ədəməgə adət etmişdi. Vaqtılə mətbəx, ajilə, cadra altından kor qız kibi Suraxanı rajon qıhubuna gələndə, jaşmaq dutub, qadınlar arasında bir kəlmə danışanda pul kibi qızagıt, əzyny itirir, dili dolaşırdb.

İndi isə Suraxanı təşkilatının ən sevimli və aktiv bolşeviklərindəndir. Sabirabadda taxlı hazırlıqçı işində qalıb cəqədə. Səljanda pambuq əkinində adına lajıq cəlləşdi. İndi Bərdə qolxozlarında səjjar jeməkxana təşkilidə cətinlikdən qorqaçaq idimi? Əlbəttə joq! O dejirdi:

— Qarnın toq, vaqtında isti pişmişin olsa, tənəffys də caj icsən, əlbət ki, jaxş və coq jıqarsan. Nə dejirsən,

bir aləm təfavyt var! Tarlada jemək olmasın xırda iş olsa idi, fırqə bu məsələjə belə bərk janaşardı?*

İlk dəfə mandatınpa rajon iaşə təşkilatına gəstərəndə, iaşə qomitəsi sədri bicimsiz dodaqların byzərək: bir jəqən kaqız cəqartıb, demiş ki:

— Budur, qolxozcular istəmirlər, zor ilə xalqın boqazına xərək tekçəksən, xala? Elə bilirsən burada oturanlarla np sənçə başı joqdur?

Lejla xala buna qarşı hec bir şej deməmişdi. «Gedərəm jerlərdə əzym danışaram, gəryüm niyə istəmirlər» dejirdi.

O, 7 gyn qolxoza getdi, içlas qurdy, tarlada danışdı, divar qəzetini oqudu, myxbirləri dindirdi. Həqiqət başqa çyr gəryndy.

Hec kəs tarlada içtimai jeməkdən bojun qasırmayıq, bilməkis bunu çiddiyyətlə tələb edir. Rajon iaşə işcilərini seyirdilər.

Lejla xala ehdəsinə alıb vəzifənin içrası ilə artdıq ehtiram qazandı. Onun işindəki xysusijət qətilik və qonqretlikdir. «Baş ystə», «jaxşə», «dyzəldərik» və qeyri bu tonda razılıqlar onu hec tə'min etməjirdi.

— Baş ystə olna, ajaq ystə olsun. De gəryüm, nəcə qasəq verirsən, aşbazlıq bojnuna alırsanıb, sabah tarlada samavar qurulmasa, sənin jaqandan dutaçaqam!

Lejla xalanınpa belədir. Hərənin bojnuna bir şej qojur, hərəni bir çyr razı salıq, məçbur edir, jola gətirir; sabah gəryrsən Mal binəsi, Bərgyışad, Şirvanlıq qolxozları tarlaja içtimai jemək cəqartıbalar.

Bunun isə nə çyr tə'siri olur?

Bu barədə mən sozy qolxozcu Nysrət joldaşa vərirəm:

— Əvvəl saat ikidə, gyn əjiləndə işdən cəqərdəq. Bulanıq su icməkdən 3 joldaşımıbz qəzdərmaja dyşmisdı. Gəldijeva gəldi; saq olsun, jaxşə dyzəltdi, indi samavar bəjryymzdə qajnağı, istəjən icir, açanda da kimi salma caj hazırlayıq, samavarda cərəjini qəzdərbəjir, 3-4 saat artıq işləjirik. İş gynumuz artıq, pambuqumüz jəqəlyıq, çanımyzda ki, salamat! Bulanıq sudan da jaqamız qurtarmış, daha nə istəjirsən?

8-ci gün Gəldijeva rajona qajıtdı. İctimai jemək, caixana təşkil etdiyi və edilməsi ucun qərar cəqarlıdbəq qolxozlarla np protoqolların rajon iaşəcilər ittifaqı sədrinin gezynə soqaraq dejirdi:

— Bəs niyə istəjirlər, bəs niyə təşkil edirlər. Çijərin jansınp, xalqa niyə bəhtan atırdı?

Sədr dinməjirdi. Lejla xalaja verməgə bir çavab bıqq idi. O həqiqətin ystyny astıb, qolxozuların diləğini efrənmışdı.

Indi Lejla xala bir coq jerdə dyzələn içtimai jeməklərin məhkəmlənməsinə salışırdb. O bə'zi jerlərdə işin uzun syrməjəçəgindən və tez unudulaçaqından qorqurdu. Lakin janıbırdı. Qurduqu iş məhkəm və davamlı idı. Lejla xala ata minəndə kişidən fərqlənməjir. Onun 47 yaşlı olduquna baqmajaraq, qəlb, iradəsi, işi gəncdir. Danışanda uzy təmamən gəncləşir, simasında bir jəqən mybarəzə tarixini andıran cizgiləri sankı myvəqqəti imiş.

Lejla xala indi işini qurtarmaq yzrədir. O qalib və şad yrəklə Suraxanaşa, gyndəlik işi başına qajıdaçaqdır. Lakin Lejla xalanınp adı qolxozcu qadınlara np dilindən dyşməjir. Onlar sevinçlə gylımsəjərək dejirlər:

— Gəldijeva gəldi!..

Bərdə, 1932

KITABЫN ICINDƏKILƏR

	Səh.
1. Sara	5
2. Mirzə	16
3. Qartoşqa məsələsi	21
4. Matışgə	32
5. Janlış barmaqlar	36
6. Letun	40
7. «Mjaxqij»	45
8. Pelyk	59
9. Ifşa	62
10. Gez	68
11. Təzə tojum nəzakət qanunları	85
12. And	97
13. Mustafa	102
14. Analar jarış	112
15. Əşyqlı jollarda	116
16. Gəldijeva gəldi	120

Redaqtoru: Səbit Rəhman

Texredaqtoru: X. Əzizbəjli

Istehsalata verilmiş 27/VII-35.

Çapa verilmiş 15/IX-35.

Cap listli $7\frac{3}{4}$. Kaçqız formatus $82 \times 110 \frac{1}{52}$.

Cap listində olan hyrufat 41.968

Baş Mətbuat Mydrlılıgi Myvakkilliği 3626

Azərnəşr № 281/88

Tiraz 5.000. Sifariş № 656

Azərnəşr mətbəəsi 26-lar adınya „Kitab Sarayı“.
Bakı, Əli Bajramov küçəsi.

242.

2 manat
Çildi 40 qəp.

000 009-3
A2f-123759

МИР ДЖАЛАЛ

Р О С Т

АЗЕРНЕШР
Отдел Худож. литературы
Баку – 1935